

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ДНІПРОВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

**ДНІПРОВСЬКА
ПОЛІТЕХНІКА**
1899

І. Ю. Гузенко

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Дніпро
НТУ «ДП»
2024

Рецензенти:

А.О. Задоя, д-р. екон. наук, проф. (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро)

О.В. Плотніков, д-р. екон. наук, проф., заслужений економіст України, (Інститут економіки та прогнозування НАН України).

Г 54 **Гузенко І. Ю.** Глобальна економіка: навч. посіб. / І. Ю. Гузенко; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т. Дніпровська політехніка». – Дніпро : НТУ «ДП», 2024. – 184 с.

На основі компетентнісного підходу висвітлено теоретико-методологічні засади вивчення явищ і процесів, наявних у глобальній економіці, показано етапи її становлення, суть і форми прояву глобалізації. Розглянуто питання методології науки глобалістики. Матеріал конкретизовано характеристикою механізмів функціонування глобальних ринків, впливу різних чинників на процеси регулювання глобального економічного розвитку. Текст видання доповнено словником базисних термінів дисципліни, переліком основної та додаткової літератури, інформаційних ресурсів з мережі Інтернет, практичними завданнями для самостійної роботи.

Для студентів вищих закладів освіти, які вивчають дисципліну «Глобальна економіка», а також для всіх, кого цікавлять економічні проблеми.

УДК 339.9 (072)

© І. Ю.Гузенко, 2024

© НТУ «ДП», 2024

ЗМІСТ

Умовні скорочення	5
ВСТУП	7
ТЕМА 1. ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	
1.1. Глобалізація: сутність процесу та генезис поняття.....	9
1.2. Позитивні й негативні наслідки сучасної глобалізації.....	12
1.3. Історичні межі глобалізації.....	14
1.4. Глобалізація в системі понять міжнародної економіки.....	22
Висновки.....	30
Питання для обговорення.....	31
Вправи до теми 1.....	31
ТЕМА 2. ГЛОБАЛІСТИКА ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЯВИЩА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
2.1. Умови формування та предметне поле глобалістики.....	37
2.2. Школи глобалістики.....	41
2.3. Міждисциплінарність глобальних досліджень.....	45
2.4. Ідеологічні концепції та платформи глобалістики: альтерглобалізм й антиглобалізм.....	48
Висновки.....	52
Питання для обговорення.....	53
Вправи до теми 2.....	54
ТЕМА 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ ФОРМАТ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	
3.1. Рушійні сили та фактори, форми прояву й закономірності процесу економічної глобалізації.....	59
3.2. Функціонально-галузева структура та суб'єкти глобальної економіки..	67
3.3. Індикатори розвитку країн у глобальній економіці.....	75
3.4. Суперечливість та асиметрії економічної глобалізації.....	79
Висновки.....	84
Питання для обговорення.....	85
Вправи до теми 3.....	85
ТЕМА 4. ГЛОБАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЦИКЛ	
4.1. Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку.....	90
4.2. Обґрунтування теорії циклів.....	94
4.3. Великі цикли кон'юнктури та їх наслідки.....	96
4.4. Глобальна фінансова криза та методи її регулювання.....	101
Висновки.....	103
Питання для обговорення.....	104
Вправи до теми 4.....	105

ТЕМА 5. ГЛОБАЛЬНІ РИНКИ ТА МЕХАНІЗМ ЇХНЬОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

5.1. Причини та фактори глобалізації світового ринку. Механізм функціонування глобальних ринків.....	108
5.2. Глобалізація товарних ринків і ринків послуг.....	112
5.3. Глобальний фінансовий ринок.....	116
5.4. Глобальний ринок капіталів і його сегментація.....	121
5.5. Ринок праці в умовах глобалізації.....	125
Висновки.....	129
Питання для обговорення.....	132
Вправи до теми 5.....	132

ТЕМА 6. ПРОЦЕСИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1. Регіоналізація як вектор сучасної трансформації світового господарства.....	139
6.2. Регіональні угруповання в глобальній системі міжнародних економічних відносин.....	150
Висновки.....	154
Питання для обговорення.....	156
Вправи до теми 6.....	156

ТЕМА 7. РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

7.1. Глобальна система регулювання світової економіки: етапи формування та сучасна трансформація.....	160
7.2. Міжнародні організації в системі глобального регулювання.....	169
7.3. Головні суперечності глобального регулювання економіки та напрями їхнього подолання.....	172
Висновки.....	174
Питання для обговорення.....	175
Вправи до теми 7.....	175
Список літератури.....	181

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії
АТЕС – Азійсько-Тихоокеанське економічне співтовариство
АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон
Бенілюкс – Інтеграційне об'єднання Бельгії, Нідерландів і Люксембургу
БРІКС – міждержавне об'єднання п'яти держав: Бразилії, Росії, Індії, КНР, Південної Африки
ВСФ – Всесвітній соціальний форум
ГАТС – Генеральна угода з торгівлі послугами
ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ГВЗМ – глобальні виробничо-збутові мережі
ГЛДВ – глобальні ланцюжки доданої вартості
ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄБРР – Європейський банк реконструкції і розвитку
ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля і сталі
ЄС – Європейський Союз
ЄЦБ – Європейський центральний банк
ЗВТ – зона вільної торгівлі
ЗТО – зовнішньоторговельний обіг
ІКТ – інформаційно-комунікативні технології
ІО – інтеграційне об'єднання
КАРІКОМ – Карибське співтовариство і спільний ринок
ЛАІ – Латиноамериканська асоціація інтеграції
МВФ – Міжнародний валютний фонд
МЕВ – міжнародні економічні відносини
МЕІ – міжнародна економічна інтеграція
МЕРКОСУР – Економічний союз держав у Південній Америці
МС – Митний союз
МСП – мале спільне підприємство
МТС – матеріально-технологічне середовище
НАФТА – Північноамериканська асоціація вільної торгівлі
НДДКР – науково-дослідні й дослідницько-конструкторські розробки
НКО – некомерційна організація
ОАЄ – Організація африканської єдності
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПІ – прямі іноземні інвестиції
ПТУ – преференційна торговельна угода
РІО – регіональні інтеграційні об'єднання
РНС – режим найбільшого сприяння
СА – стратегічні альянси
СБ – Світовий банк

СВП – світовий валовий продукт, світовий ВВП
СТС – соціально-економічна система
СОТ – Світова організація торгівлі
СП – спільні підприємства
ТНБ – транснаціональні банки
ТНК – транснаціональні корпорації
ТТП – Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство
ТТП – Транстихоокеанське партнерство
СМК – тристороння торговельна угода між США, Мексикою і Канадою,
яка замінила Договір НАФТА
ШОС – Шанхайська організація співробітництва
ЦБ – центральний банк
ЮНКТАД – Конференція ООН з торгівлі та розвитку

ВСТУП

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть світ перебував у стані системних трансформацій, котрі якісно видозмінили економічні й політичні структури, соціальні інститути, інфраструктуру бізнесу та життєдіяльності націй. Усе ширше коло суб'єктів господарювання виявляється включеним у процес глобальної взаємодії. Чи триватиме економічна глобалізація у світі зі швидкістю попередніх чотирьох десятиліть? Яким є економіко-теоретичне пояснення цього явища? Як на ньому позначаються міжнародні валютно-фінансові відносини та фінансові кризи? Яку роль у нинішній та майбутній глобалізації відіграють транснаціональні корпорації зі своїми глобальними ланцюжками, світова торгівля та спроби її регулювання, міжнародний рух капіталу і знань? Такі питання постають перед кожним, хто думає про долю сучасного суспільства.

Якісні зміни у взаємодії та взаємозалежності різних країн і регіонів світу, що поєднали національні економіки, зумовили виникнення нового явища, названого «глобалізацією економіки». Найчастіше в цей термін вкладають різний сенс. Отже, необхідно подати наукове визначення явища, чітко уявлення про те, що його спричинило, які його форм прояву, суперечності й наслідки. Незважаючи на значні темпи та всесвітні масштаби згаданих процесів, різноманітні риси глобалізації існують тільки у вигляді тенденції. Оцінити новітні економічні явища і тренди непросто, керуючись знаннями, що їх дають традиційні економічні науки. Проте це стає можливим, коли за методологічну основу дослідження взято взаємопов'язані процеси, що діють на світовому рівні.

Знання й розуміння об'єктивних передумов, закономірностей глобальної взаємодії, перспектив розвитку однойменних процесів дозволяє більш ефективно використовувати можливості й уникати загроз, що при цьому виникають.

Навчальна дисципліна «Глобальна економіка» є **нормативною**. Вона може бути віднесена до циклу професійно орієнтованої підготовки за спеціальностями «Міжнародні відносини», «Політологія», «Міжнародні економічні відносини», «Світова економіка», «Міжнародна економіка», «Соціологія міжнародних відносин», «Глобальна політика». При цьому найтісніший зв'язок курсу «Глобальна економіка» існує із навчальними дисциплінами «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародна економіка» та «Світова економіка».

Названий курс є **міждисциплінарним**, тобто він пов'язаний із іншими сферами знань – філософією соціологією, всесвітньою історією. Програма дисципліни будується на передумові, що студенти володіють базовими положеннями економічної теорії, мікро- та макроекономіки, світової економіки, а також знайомі з основними фактами економічної історії й економічної географії (див. табл. 1).

Об'єктом вивчення дисципліни є всесвітня система господарювання.

Предметом вивчення дисципліни є методологічний апарат дослідження процесів формування єдиної системи економічної взаємодії на глобальному рівні.

Таблиця 1.

Зв'язки дисципліни «Глобальна економіка» з іншими дисциплінами

Дисципліни, що передують вивченню цієї дисципліни	Дисципліни, вивчення яких базується на матеріалах цієї дисципліни
Економічна теорія Мікроекономіка Макроекономіка Основи глобалістики Фірми, ринкові структури та стратегії у світовій практиці	Міжнародні економічні відносини Міжнародний бізнес

Глобальна економіка належить до тих навчальних дисциплін, які забезпечують фундаментальну підготовку студентів спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини у вищих навчальних закладах.

Навчальний посібник складається з двох змістових модулів: **I. Теоретичні основи глобалізаційних досліджень; II. Сучасний стан і проблеми глобальної економіки.**

У першій частині розглядаються проблеми, пов'язані із теоретизуванням форм міжнародноекономічного розуміння процесів глобалізації; визначенням часових меж цього феномена, а також наукових шкіл глобалістики. До того ж охарактеризовано особливості міждисциплінарних досліджень у цій сфері; етапи становлення глобальної економіки; засоби і потенціал антициклічного регулювання глобальних економічних процесів, які поєднуються із нинішньою системною кризою глобалізму як першою нециклічною, викликаною надспоживанням. У другій частині увагу зосереджено на розумінні феномена корпоративізації глобального розвитку, транснаціональних інтеграційних взаємозв'язків; механізмів функціонування всесвітніх ринків і сучасних стратегій конкурентного лідерства наднаціональних корпорацій; процесів і моделей економічної регіоналізації в глобальних умовах; регулятивних механізмів глобальної економіки, інститутів та інструментів глобальної економічної політики. До кожної теми дисципліни запропоновано теми для обговорення, діагностичні завдання, завдання на вибір варіантів відповіді, тестові завдання. Посібник доповнено термінологічним словником, переліком наукової, практичної та навчальної літератури й джерел з Інтернету. Практичні завдання покликані сприяти закріпленню та систематизації знань, засвоєних студентами в процесі вивчення дисципліни «Глобальна економіка».

ТЕМА 1. ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Глобалізація – одне з найбільш важливих явищ у сучасному світі, яке фактично визначає хід його розвитку, якісно змінює традиційне поняття «світова економіка» та надає йому зовсім іншого виміру. Саме тому набуває особливої ваги розгляд і глибокий аналіз фундаментальних причин виникнення глобалізації, окреслення закономірностей її розвитку в часі та просторі.

Такий аналіз має не тільки теоретико-методологічне, але й цілком практичне значення. Оскільки саме в контексті процесу глобалізації в сучасному світі формується уявлення про можливі напрями розвитку окремих країн та їх регіональних об'єднань, оцінюється їхня конкурентноспроможність і перспективи динаміки співвідношення економічних потенціалів між суб'єктами, а відтак, і можливість впливу кожного з них на хід розвитку світової економіки.

1.1. Глобалізація: сутність процесу та генезис поняття

Термін «глобалізація» сьогодні вживається в досить широкому сенсі. Перш за все, під цим поняттям в основному розуміють посилення взаємозалежності держав. Як виявилось, глобалізація справляє трансформувальний вплив на всі базові структури та цінності цивілізації, тобто це новий всесвітній процес соціальних перетворень. При цьому глобалізація – явище багатогранне, тому її слід розглядати як комплекс трансформаційних процесів, що охоплюють різні сфери світового співтовариства.

Іншими словами, **глобалізація** – це всеохопний процес трансформації всього світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Термін «трансформація» означає кількісні зміни та якісні перетворення, зумовлені складною взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку. Як відомо, синтез елементів розвитку народжує нову якість, тому в суспільних науках термін «трансформація» став активно використовуватися для опису якісних змін і появи нової властивості. Використання поняття «глобальні трансформації» відбулося одночасно із переходом до новітнього етапу глобалізації, коли наростання хвилі глобальних потоків і взаємозв'язків якісно змінило (трансформувало) основні форми соціальної діяльності – політичної, економічної та культурної. Сучасні системні трансформації надають глобалізації нової якості – з тенденції вона перетворюється на всепоглинальний

процес, який зосереджує в собі політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові, серед яких центральною складовою виступає економічна.

Економічна домінанта в процесі глобалізації не тільки не виключає, але й передбачає міждисциплінарний підхід у дослідженні та аналізі згаданого явища, оскільки господарський процес пронизує всі аспекти людського буття, при цьому зміни в економічній сфері неминуче відображаються на всіх сферах соціального життя – політичних, культурних, екологічних, на розвитку науки тощо. Своєю чергою, зміна характеру розвитку в цих сферах впливає на перебіг глобалізаційних процесів у світовому господарстві.

Перше, що слід зробити, підходячи до розгляду глобалізації як до об'єкта міждисциплінарного дослідження, – поставити перед собою питання, що ж таке глобалізація, які сутнісні риси цього багатогранного й складного феномена входять у коло інтересів наукових шкіл економіки, соціології, історії, політології, теорії міжнародних відносин, а також міжнародних організацій. З безлічі визначень глобалізації та її різних проявів (наприклад, поданих у табл. 1.1) найбільш важливими є ті, де говориться про зміну характеру світової економіки, яка з фрагментарного стану сукупності національних господарств перетворюється на цілісне утворення, що потребує адекватного управління.

Таблиця 1.1

Глобалізація як багатогранний і складний феномен

Глобалізація	Нова ситуація, яка характеризується розширенням можливостей для зв'язків й обмінів у всесвітньому масштабі, що робить можливою побудову «світової системи» <i>Форум тисячоліття ООН</i>
	Серія вимірів, що емпірично фіксуються, різнорідних, але поєднаних логікою перетворення світу в єдине ціле <i>Роланд Робертсон</i>
	Вільна комбінація угод про свободу зовнішньої торгівлі, Інтернету й інтеграції фінансових ринків, що стирають рамки та поєднують світ у цілісне, прибуткове, але жорстке місце небаченого досі конкурентного тиску <i>Томас Фрідман</i>
	Процес злиття калюж, ставків, озер і морів в один глобальний господарський океан, який маленьку одиницю піддає дії цунамі економічної конкуренції замість дії, як це було колись, дрібних хвиль, а також регулярних припливів і відпливів <i>Ганс-Петер Мартін, Харольд Шуман</i>
	З одного боку – об'єктивний закономірний процес, а з іншого – штучне насильницьке явище, що розвивається під тиском економічно потужних держав, й особливо ТНК, для вирішення власних проблем і реалізації егоїстичних інтересів у глобальному середовищі <i>Антон Філіпенко</i>
	Процес, що виводить цивілізацію на вищий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов та сфер людської життєдіяльності <i>Дмитро Лук'яненко</i>

Також, з'ясовуючи суть процесу глобалізації важливо, перш за все, виокремити ті його аспекти, що мають значення для прийняття практичних рішень. І перше питання, на яке потрібно дати чітку відповідь – наскільки об'єктивним є процес глобалізації? Адже відповідь на це запитання значною мірою дає ключ до розуміння пов'язаних із цим процесом інших питань.

При цьому заглиблення в суть процесів, що відбуваються, їх правильні наукові визначення дуже важливі для практики, наприклад, у веденні конкурентної боротьби між країнами, які в умовах глобалізації або посилюють свої конкурентні позиції разом зі своїми компаніями, або їх втрачають, аж до втрати суб'єктності в міжнародних економічних та політичних відносинах.

Не заперечуючи закономірності процесу глобалізації, разом із тим, важливо виокремлювати й чітко розрізняти в ньому як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Останні заслуговують на особливу увагу, оскільки вони відбивають інтереси окремих суб'єктів міжнародних економічних відносин – компаній, країн та їх об'єднань. А відтак, через цих суб'єктів впливають на характер подій, що відбуваються, і, навіть зумовлюють об'єктивні тенденції, які спочатку такими тільки здаються.

Отже, змінюється вигляд не тільки сучасної економіки, але відбуваються суттєві зрушення в розташуванні політичних сил у світі, формуються нові соціальні структури окремих країн та континентів, змінюється їх етнокультурний склад, зникають колишні й з'являються нові традиції, формуються нові культурні норми, а також правила соціальної поведінки.

Глобалізація як явище, що наприкінці ХХ ст. стрімко увірвалося в дійсність та охопило своїм впливом майже всі сторони суспільного життя, можна одночасно вважати й феноменом новітнім, і таким, що має тривалу історію. Про останнє свідчить вже сама етимологія цього слова. Адже витоки терміна глобалізація ми знаходимо не тільки в сучасному англійському визначенні *global* (загальний, всеосяжний), а й у значно давнішому латинському *Globus terrae* (Земна куля). Поєднання обох згаданих уявлень дозволяє визначити інші семантично пов'язані між собою, але різні за змістом поняття, а саме:

– **Глобальність**, під цим словом розуміється життя у світовому співтоваристві, де жодна країна (або група країн) не може бути відособленою від інших. Поняття «глобальність» тісно пов'язане з категорією «світ як ціле», його активно досліджують з 70-х рр. ХХ ст. Парадигма цілісності пов'язана з визнанням єдності суспільства, біосфери, ноосфери як основного принципу світобудови.

– **Глобалізація** – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є посилення взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік, політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем.

– **Глобалізм** – загальнопланетарна реальність, єдиний економічний і соціокультурний простір на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн та народів, зростання обсягів і прискорення темпів обміну товарами та послугами,

міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей. Крім того, як наголошує вітчизняний учений Т. Кальченко, глобалізм є ідеолого-політичною платформою, своєрідною доктриною, надбудовою, змістовним центром процесів глобалізації, тією точкою відліку, звідки виходить уся множина векторів сучасного світового економічного розвитку.

У вчених немає єдності думок відносно історичних рамок глобалізації. Одні стверджують, що це явище відносно нове. Інші віднаходять його витoki в періоді античності й навіть великого переселення народів. Вони відзначають глобальний характер завойовницьких походів Олександра Македонського, експедицій європейців епохи Великих географічних відкриттів. За всіма цими подіями стояли господарчі економічні інтереси. Вже в античні часи торговельні відносини набули глобального характеру. Досить пригадати морський (через Індійський океан) і сухопутний (через пустелі Середньої Азії) варіанти Великого шовкового шляху, що налагоджували зв'язки між Китаєм, Близьким Сходом і Європою. Отже, витoki глобалізації ми спостерігаємо в період давньої історії. Але дійсно всеохопний характер глобалізація набуває тільки в другій половині ХХ ст.

Тож цілком виправдано, що термін «глобалізація» почав застосовуватись у науковому дискурсі з 80-х рр. ХХ ст. У наукову практику поняття «глобалізація» вперше запровадив і подав його тлумачення американський соціолог Р. Робертсон у 1983 р. Його співвітчизник Дж. Маклін у загальних рисах описав процес, що почав розгортатися в 70-х рр. ХХ ст. (1981). Учений концентрував увагу саме на економічних засадах глобалізації. Водночас Т. Левіт у статті «Глобалізація ринків, конвергенція світових ринків глобальними фірмами» (1983) акцентував увагу на ролі транснаціональних корпорацій як носіїв глобалізації.

Основна складова цього явища – це **економічна глобалізація**, тобто процес посилення взаємозалежності й взаємовпливу різних сфер і процесів світової економіки, що виражається в поступовому перетворенні світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили й знань. В основі такого процесу лежить діяльність економічних суб'єктів, що стимулює реагування національних, міжнародних і наднаціональних структур. Саме становлення економічних відносин в ролі доміантної форми суспільної взаємодії забезпечило зростання стимулів до розгортання активної глобальної взаємодії суб'єктів господарювання.

1.2. Позитивні й негативні наслідки сучасної глобалізації

Безумовно, глобалізаційні процеси збільшують можливості й за певних умов можуть слугувати справі вирішенню спільних проблем людства і стати основою сталого розвитку.

Розглянемо найбільш очевидні **позитивні наслідки глобалізації**:

1. Сприяє поглибленню спеціалізації та міжнародного поділу праці,

найбільш ефективному розподілу обмежених ресурсів, підвищенню рівня життя людей.

2. Зумовлює економію на масштабах виробництва, зниження витрат і цін, що може бути основою для економічного зростання.

3. В умовах глобалізації яскравіше проявляються вигоди від вільної торгівлі.

4. Посилює конкуренцію між суб'єктами господарювання і стимулює науково-технічний прогрес.

5. Сприяє зростанню продуктивності праці шляхом раціоналізації виробництва на всесвітньому рівні та поширенню передових технологій, а також конкурентний тиск на виробників у стимулюванні впровадження інновацій у світовому масштабі.

6. Створює можливості для країн мобілізувати більш значний обсяг фінансових ресурсів.

7. Створює основу для вирішення загальних проблем людства, у першу чергу, екологічних, завдяки об'єднанню зусиль світової спільноти, консолідації ресурсів, координації дій у різних сферах.

Кінцевою метою глобалізації є підвищення добробуту людей у світі.

До **негативних аргументів**, висловлених проти процесу економічної глобалізації, можна віднести такі:

1. Посилення процесів нестійкості економіки та нерівномірності розвитку між багатими й бідними країнами.

2. Збільшення масштабів міграції населення.

3. Пряме втручання ТНК в економічні, а здебільшого, і в політичні процеси багатьох країн.

4. Зміна самої системи моральних й етичних цінностей та пов'язані з цим наслідки.

Окреме, принципово важливе питання в розгляді наслідків згаданих процесів, – вплив **інформаційної складової глобалізації**.

Говорячи про наслідки інформатизації та виникнення єдиного світу на базі якісно нових комп'ютерних технологій, які створили невідомий раніше інформаційний простір, треба зазначити, що це, своєю чергою, якісно змінило природу бізнесу.

Принципово важливим фактором глобалізації є зміна предмета праці. Завдяки інформаційним технологіям найбільш прибутковим і комерційно ефективним бізнесом став не процес перетворення факторів виробництва, яким займалася людина в минулому, а зміни людської свідомості – як індивідуальної, так і колективної.

Хоча інформаційні технології застосовувалися з метою перетворення людської свідомості досить давно, останнім часом відбулися якісні зміни в цій сфері. Саме вони вперше здешевили і спростили процес формування свідомості до такого ступеня, що він став практично загальнодоступним. У результаті зміною нашої свідомості займається не національний, або зловісний «світовий» уряд, а практично кожен підприємець.

Перетворення свідомості як найбільш вигідний бізнес змінює сам характер людського розвитку: якщо раніше людство змінювало навколишній світ, то тепер, ймовірно, оскільки антропогенне навантаження на біосферу наблизилася до якогось критичного рівня, – людство перейшло до зміни самого себе.

Відокремлення по всьому світові тих, хто працює із «інформаційними технологіями», і формування так званого «інформаційного співтовариства» неминуче приводить до поступової концентрації цієї спільноти в найбільш розвинених країнах. Це відбувається через те, що інтелект, хоча й виживає, але не відтворюється в умовах бідності й небезпеки. Наявна матеріально-технічна база (найсучасніше обладнання, доступ до передових наукових розробок тощо) у розвинених країнах також істотно краща. Тим самим об'єктивно створюється технологічний розрив, насамперед, між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються.

Як бачимо, поширення інформаційних технологій та глобалізація якісно змінили характер співробітництва між згаданими вище країнами. Раніше економічна взаємодія між ними відбувалась за допомогою механізму прямих інвестицій (старі добрі моделі «англійського» колоніалізму і «американського» неокolonіалізму). Проте сьогодні вона піддається впливу руйнівного освоєння розвиненими державами країн, що розвиваються, через механізм вилучення фінансових та інтелектуальних ресурсів. Саме осмислення реалій і наслідків цього переходу породило поняття «кінчених країн», які безповоротно втратили не тільки найважливіші інтелектуальні ресурси розвитку, але й здатність їх створювати.

Разом із тим, єдність ринку формує умови всеосяжності й небаченої гостроти конкуренції. І якщо ми робимо свою справу гірше або маємо гірші вихідні умови, то даремно витрачаємо час та прирікаємо себе на життєве банкрутство. Як наслідок, конкуренція з механізму виховання та розвитку слабких перетворилася на механізм їх знищення. Саме це викликає занепокоєння, як з боку самих держав, так і міжнародних організацій, зокрема ООН.

Своєю чергою, економічна глобалізація є процесом перетворення світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перепон між економіками окремих країн. Основа цього процесу – діяльність мікроекономічних суб'єктів, яка стимулює реагування національних, міжнародних і наднаціональних структур. Акцент ставиться на відмінності організаційних механізмів глобалізації та міжнародної економічної інтеграції.

1.3. Історичні межі глобалізації

Однією з ключових проблем дефінітивно-методологічного характеру, що виникла на етапі перших досліджень процесів глобалізації, є питання про те, як визначити історичні (часові) межі глобалізації. Різні позиції вчених у цьому

питанні пояснюються складністю та різноманітністю цього явища, а також різним баченням суті й змісту глобалізації, форм її прояву. Узагальнюючи різні позиції науковців, можна виділити такі *основні підходи* до вивчення історичних меж глобалізації:

1. Концепція, згідно з якою глобалізація являє собою **зміну форм / етапів історичного процесу** («архаїчна глобалізація»).

2. Концепція глобалізації як **сучасного економічного феномена**.

3. Концепція **протоглобалістів**.

Перелічені вище концепції визначення часових меж глобалізації, сформульовані Т. Кальченком, в агрегованому вигляді зображено на рис. 1.2.

4. Концепція, відповідно до з якої глобалізація – це **позачасовий процес, іманентно властивий світовому суспільству**.

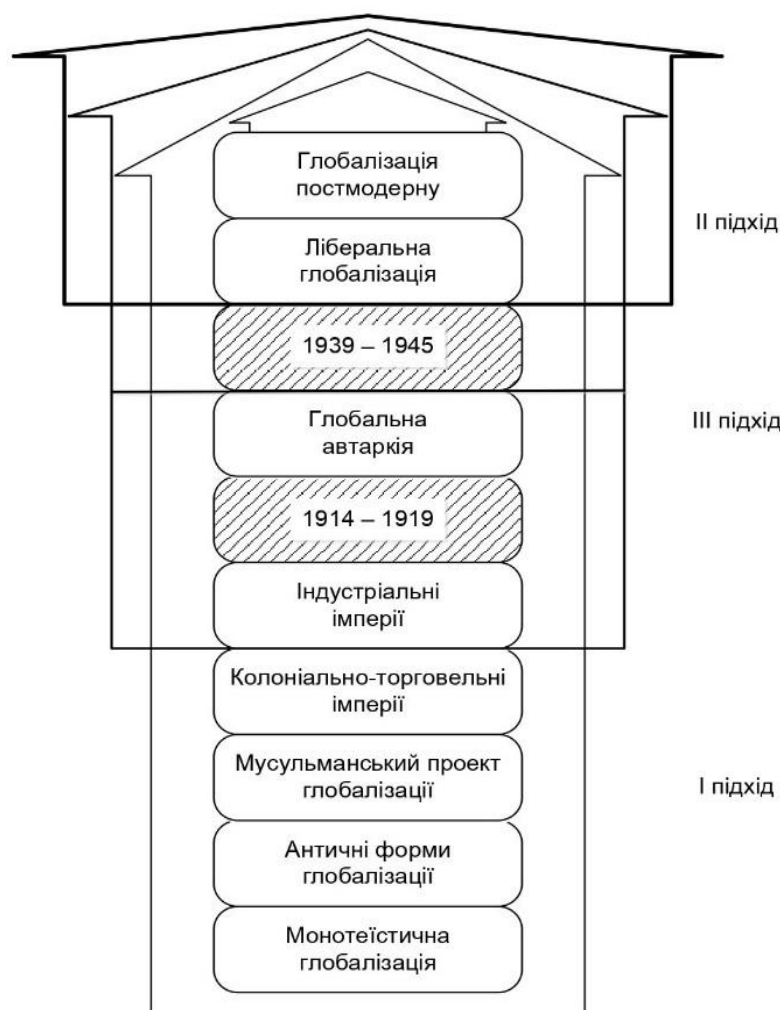

Рис. 1.2. Загальні теоретичні підходи до визначення часових меж глобалізації в агрегованому вигляді¹.

Розглянемо коротко зміст кожного з теоретичних підходів до визначення часових меж глобалізації.

¹ Кальченко Т.В. Глобальна економіка: навч. посіб. / Тимур Валерійович Кальченко. – Київ : КНЕУ, 2009. – С. 70.

Перша концепція найбільшого відображення набула в працях західних учених Р. Робертсона, Дж. Аррігі, Ф. Броделя, А. Маслоу, Й. Терборна, Л. Туроу, М. Уотерса, та вітчизняних науковців О. Білоруса, А. Філіпенка, С. Кримського, Ю. Павленка та ін. У цій концепції глобалізація має такі аспекти розгляду:

- історичне явище, що в різних формах супроводжувало людство на різних етапах розвитку техніки та соціуму;
- процес, який трансформує дійсність у певних регіонах світу.

При цьому, системоутворювальними суб'єктами визнаються сильні «соціальні одиниці», пов'язані між собою єдністю віри, влади, комерційних інтересів тощо.

Залежно від контексту, у якому розглядається історичний процес глобалізації, науковці, що працюють в описаній парадигмі досліджень, виділяють цілу низку *історичних форм* цього явища, а саме:

- монотеїзм, імперсько-конфесійна (мусульманська, християнська), індустріальна, електронно-фінансова, економіка, яка базується на знаннях;
- еллінізм, «три Рими», Арабські халіфати, Великі географічні відкриття;
- архаїчна, протогобальна, постколоніальна, модерна;
- окремий етап історичної трансформації, початок якого має відлік від краху колоніальної та соціалістичної систем.

Окрім того визначають такі *історичні етапи глобалізації*:

- коли процес мав млявий перебіг (періоди античності й середньовіччя), характеризувався локальним характером формованих економічних структур;
- часи повільного прогресу (в епоху Великих географічних відкриттів), коли відбувалось формування ринків, що об'єднали регіони всього світу, а також поширювався міжнародний розподіл праці;
- біструктурна (часи розподілу світу між колоніями та імперіями, капіталістичним і комуністичним ідеологічними блоками);
- органічна (сучасна епоха, у якій розгортаються процеси постіндустріалізації та ноосферизації виробництва у всесвітньому масштабі).

Так, Й. Терборн виділяє в історії принаймні шість хвиль глобалізації, найпершою з яких він вважає експансію світових релігій у III–VII ст.

На рис. 1.3 зображено узагальнену схему етапів глобалізації та її основних компонентів за уявленням прибічників «архаїчної глобалізації».

Позиція західних учених набула підтримки серед вітчизняних науковців. Особливий інтерес для нас має авторська концепція архаїчної глобалізації, запропонована відомим українським ученим О. Білорусом.² Визначаючи тенденції віддаленого минулого як глобалізаційні в цілому, він наголошує, що ознаки інтенсивності й всеосяжності процесу не були так само відчутними, як на сучасному етапі. Учений виділяє кілька періодів прискорення глобалізації:

- перший – створення давніх імперій, в основі яких були торговельні інтереси, симбіоз держави та релігії (Рим, Візантія, Китай, Київська Русь);

² Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. – Київ : КНЕУ, 2003. – С. 34.

I	Монотеїзм – 1850 р. до н.е. – 650 – 583 рр. до н.е.	
II	Античні форми глобалізації (імперсько-конфесійна глобалізація)	→ Імперія Олександра Македонського (334 – 323 рр. до н.е.) → Імперія Ахеменідів (558 – 330 рр. до н.е.) → Стародавній Рим (31 р. до н.е. – 395 р. н.е.) → Східна Римська імперія (395 – 1453)
III	Мусульманський проєкт (мусульманська цивілізація)	→ Арабський Хамідон (750 – 1258) → Монгольська імперія (1206 – 1405) → Османська імперія (1299 – 1922) → Імперія Великих Моголів (1526 – 1858)
IV	Колоніально-торговельні імперії (колоніальна глобалізація)	→ Велика Британія (1496 – 1900) → Португалія (1139 – 1550) → Іспанія (1479 – 1818) → Франція (817 – 1774) → Нідерланди (1602 – 1674)
V	Індустріальні імперії (індустріальна глобалізація)	→ Великобританія (1770 – 1924) → Німеччина (1780 – 1914) → Франція (1774 – 1914) → Росія (1880 – 1917) → США (1776 – 1914)
1914 – 1919 Перша світова війна		
VI	Фаза глобальної автаркії	→ Третій Рейх (1933 – 1945) → СРСР (1922 – 1991) → США → Комуністичний Інтернаціонал (1919) → Ліга Націй (1919)
1939– 1945 Друга світова війна		
VII	Ліберальна глобалізація (1970 – 1990)	→ ООН (1945) → МВФ (1945) → ГАТТ (1947) → ЄС (1967)

Рис. 1.3. Узагальнена схема етапів глобалізації з позицій прибічників першої концепції³

- другий – Великі географічні відкриття, формування економічних імперій, перші глобальні корпорації (XV ст.);
- третій – промислова революція (Європа, XVIII ст.) і формування міжнародних ринків;
- четвертий – епоха світових війн XX ст. (1914 – 1918, 1939 – 1945), 1948 – 1989 рр. («холодна» економічна світова війна);

³ Кальченко Т.В. Глобальна економіка: навч. посіб. / Тимур Валерійович Кальченко. – Київ : КНЕУ, 2009. – С. 71.

– п'ятий – інформаційна революція (з другої половини ХХ ст.)

Також учені дотримуються думки, що витoki глобалізації беруть свій початок з часів давніх цивілізацій, між якими розвивався товарообмін, тобто сам процес є об'єктивною властивістю розвитку людства протягом усієї його історії. Отже, на думку прихильників розглянутої концепції, глобалізаційні зміни розгорталися поступово, послідовно розширюючи як географічний простір, так і коло залучених суб'єктів. Таке розширення являє собою об'єктивний процес, зумовлений станом людської цивілізації на певному етапі її розвитку.

Разом із тим, критики концепції «архаїчної глобалізації» зазначають, що виділення історичних форм згаданого процесу не можна вважати коректним, оскільки, по-перше, явища, визначені як етапи еволюції, не є системними (імперії з'являлись спорадично; господарська взаємодія мала випадковий, локально-замкнений характер); по-друге, дуже високий рівень узагальнення терміна «глобалізація» веде до втрати ним конкретного наповнення, а включення в це поняття різнопланових і різномасштабних явищ, розмиває його. Якщо глобалізацією визнавати будь-які міжнародні, міжкультурні контакти й географічні відкриття європейців, починаючи з ХV ст., а тим більше з ІІІ ст., тоді це поняття охоплює все що завгодно і водночас нічого конкретного.

Прибічниками **другої концепції** є, зокрема, такі зарубіжні вчені, як К. Омае, Т. Левітт, Ф. Фукуяма й вітчизняні науковці – Д. Лук'яненко, А. Поручник, А. Гальчинський та ін. Вони пропонують розглядати глобалізацію як економічний феномен, результат фундаментальних змін у сучасному житті.

Досліджуючи соціокультурні трансформації ХХ ст., автори концепції чітко розділяють предметні галузі теоретичних пошуків, які вели представники класичних наукових шкіл, і результати роботи сучасних учених, позначивши кожену галузь поняттями «інтернаціоналізація» та «глобалізація» відповідно. *Інтернаціоналізацією*, на думку представників другої концепції, логічно називати поглиблення системних економічних і політичних зв'язків на рівні національних інститутів (держав, міждержавних неурядових організацій національного масштабу), що стало характерним вже для ХІХ ст. і було предметом дослідження авторів класичних теорій розвитку.

Проте ця характеристика напевне недостатня для теоретико-практичного узагальнення процесів глобалізації кінця ХХ ст., котрі якісно відрізняються від попередніх стадій інтернаціоналізації. За таких умов у рамках концепції розгляду глобалізації як сучасного економічного феномена увагу було зосереджено, переважно, на аналізі таких процесів:

- зростання обсягів міжнародних торговельних операцій;
- діяльність ТНК;
- збільшення авторитету міжнародних організацій;
- розвиток планетарних комунікаційних мереж;
- мультикультуралізм.

Критики цієї концепції зазначають, що цілком закономірним результатом розгляду глобалізації як сучасного етапу розвитку, є відмова багатьох

прибічників цього підходу від ідеї циклічності, особливо пов'язаної із теорією «довгих хвиль».

Особливе місце серед парадигм історичного розвитку глобалізації посідає **третя концепція**. До певної міри вона перебуває на проміжній позиції між першим і другим підходами. Урахування критичних зауважень носіїв погляду на глобалізацію як на сучасний процес зумовило виділення історичного етапу *протоглобалізації*, тобто періоду, коли відбувалися «приготування» світу до перетворень сучасності, вплив яких охоплює нині все людство.

Серед представників цього напрямку зазвичай називають С. Аміна, І. Валлерстайна, Н. Ейнджела, Р. Кобдена, Дж. Брайта, П. Кругмана, Д. Родріка та ін. Такого самого підходу до визначення періодів глобалізації дотримуються в міжнародних організаціях (ООН, МВФ, ОЕСР).

Виділяють два (три – в концепції ОЕСР, ООН) етапи цього процесу:

– протоглобальний у вигляді інтернаціоналізації (протоглобальна фаза, ХІХ ст.);

– власне сучасний етап глобалізації, зокрема транснаціоналізація (з 1945); глобалізація (з 1980-х).

Особливого значення набувають дослідження прихильників виділення протоглобальної фази процесу. В його основі було визнано зближення економік на основі розвитку міжнародної торгівлі та швидке розширення міжнародної інвестиційної діяльності.

Головними умовами розгортання протоглобалізації було названо такі:

– швидкий розвиток науки й техніки, передусім транспорту й засобів зв'язку (будівництво пароплавів, залізниць, телеграфних ліній, каналів);

– промислова революція та розвиток індустріального виробництва;

– збереження розподілу світу на колоніальні імперії;

– всеосяжність системи «Золотого стандарту»;

– розвиток торговельних відносин і послаблення торгового протекціонізму;

– інституційний універсалізм: спільність переконань у доцільності економічної всеосяжності «Золотого стандарту», притаманних особам, які відповідали за ключові рішення в усіх сферах суспільного життя; здатність колоніальних центрів нав'язувати спільні стандарти всьому світові.

Турецький економіст Д. Родрік звертає увагу на особливу роль в період протоглобалізації системи «Золотого стандарту» й інституційного універсалізму. Зокрема, цьому сприяло те, що перша, яка існувала з 80-х рр. ХІХ ст. до 1914 р. ґрунтувалася на провідній ролі англійського фунта; підтримці співвідношення між запасами золота й кількістю грошей в обігу; на фіксації вмісту золота в національній валюті; а також гарантувала вільний обмін національним банком купюр на золото, за наявності паралельного обігу символічних і товарних грошей.

Ще одна важлива характеристика системи, котра містила зародки глобальності, на яку не звертає уваги більшість дослідників, але яка, за твердженням Д. Родріка, є дуже важливою – це позиція та роль центральних

банків (ЦБ) країн, що виступали провідниками макроекономічної політики. Йдеться виключно про емісію грошей та забезпечення стабільності їхнього золотого вмісту. Механізм стабілізації курсу валюти ґрунтувався на автоматичному корегуванні, коли вплив золота з країни спричиняв відносне падіння цін на товари національного виробництва з одночасним зростанням ставки позичкового відсотка. Результатом було зростання обсягів експорту, а отже, й приплив золота. ЦБ лишалися незалежними у своїй політиці. Відповідно, їхнє керівництво відчувало себе радше членами невеликого, обмеженого провідними країнами Європи клубу ЦБ, ніж суб'єктами національної економіки.

Передумовою інституційного універсализму була спільність історичних шляхів європейської аристократії в античний та феодальний періоди історії Європи. Адже тільки з настанням пізнього Середньовіччя та Нового часу аристократія почала ділитися за національними та релігійними ознаками. Тобто раніше незалежно від національної належності європейська верхівка мала близькі світоглядні цінності, переконання й звички.

Відомо, що *період 30 – 80-х рр. ХХ ст.* – це стан глобалізації, що перебуває в стагнації розділеного світу. Наслідком Першої світової війни стало руйнування одразу трьох європейських імперських утворень – Німецької, Австро-Угорської, Російської та суттєве послаблення ролі Британської імперії. Усе це призвело до зменшення економічних зв'язків між колишніми частинами, імперій які набули незалежності. Посилився протекціонізм у торговельних відносинах між провідними капіталістичними країнами. Економічна блокада, яку було встановлено в перші роки існування Радянської Росії і далі після Другої світової війни, переросла в протиборство капіталістичної (ринкової) та соціалістичної (планової) систем господарювання. Більше того, фактичний провал сподівань на швидкий розвиток економік країн, які стали незалежними внаслідок розпаду світової колоніальної системи, відмова певної їх частини приєднатися до одного з протилежних таборів, зумовили появу та активне розгортання в другій половині ХХ ст. Руху неприєднання. Країни, що увійшли до цієї спільноти, намагалися проводити власну незалежну, скоординовану міжнародну економічну політику.

Крах світової соціалістичної системи зумовив перехід до нової *сучасної ліберальної фази глобалізації*. Це вже інший тип цього явища, в основу якого покладено мінімізацію перепон для транскордонного руху чинників виробництва. Особливе місце та роль тут має усунення бар'єрів для міжнародної торгівлі шляхом лібералізації. Передумовою таких змін стала революція в інформаційних й телекомунікаційних технологіях, яка, поєднуючись із розвитком транспортних систем, урешті-решт зумовила «єдність простору», кардинальне зменшення негативного впливу чинника географічної віддаленості на встановлення й постійну підтримку економічної взаємодії між суб'єктами господарювання. Ідейні засади залучення до процесу глобалізації країн, що розвиваються, були сформульовані у *Вашингтонському консенсусі* – моделі макроекономічної політики, що була запропонована

Дж. Вільямсоном у 1989 р. Ця модель була розроблена як пакет правил для країн Латинської Америки. Вони (правила) мали на меті забезпечити відхід цих держав від командної моделі економічного розвитку 1960 – 1970-х рр., а також застосування ними принципів економічної політики, які характерні для більшості розвинених держав. Модель було рекомендовано керівництвом МВФ і Світового банку (СБ) до запровадження в країнах, що зазнають фінансових та економічних криз.

Поряд із численними прихильниками, концепція протогобалістів також має своїх опонентів. Передусім, вони наголошують на тому, що абсолютна більшість економічних подій етапу протогобалізації не набувала загальносвітових масштабів. Ті проблеми, що виникали у цей період, все ж не мали глобального (цілісного) характеру, а впливали на певну, хоч і значну, частину людства. Як вважають критики концепції, в основі рушійних механізмів цього періоду було переважно зближення держав, а не окремих економічних суб'єктів.

Серед прихильників **четвертого підходу** пояснення аналізованого явища, перш за все, варто назвати вчених Е. Азорянца та М. Чешкова. Головним положенням своєї концепції «глобалізації як деякої позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству», Е. Азорянц вважає зближення трьох попередніх концепцій та виокремлення в них спільних рис з урахуванням часових параметрів і розгляд глобалізації як тенденції або процесу. Для цього, на його думку, необхідно відповісти на два запитання: що є глобальним (тобто цілим, його частиною, структурою) і в якому зв'язку перебувають поняття «інтеграція» та «глобалізація», тобто, чи поглинається одне поняття іншим, чи вони рівнозначні?

Глобалізація визнається метою історичного процесу та розглядається як цілісний процес. Своєю чергою, *інтеграція та дезінтеграція* є узагальненим вираженням класів тенденцій, частин процесу глобалізації, що визначають його динаміку та мають таке смислове наповнення:

- *інтеграція* включає процеси транснаціоналізації, регіоналізації, імперіалізації, націоналізації, етносоціалізації;
- *дезінтеграція* – явища етносуверенізації, реставрації, асоціалізації, міграції.

Інтернаціоналізацію науковці вважають поточним станом глобалізації.

Такий підхід передбачає розгляд глобалізації не як стратегії, що ставить за мету досягнення гомогенності суспільства, а як найважливіше джерело його різноманітності, тобто створення цілого з різних складових. При цьому різноманітність є не тенденцією, а результатом, що визначає життєспроможність системи, який не можна ототожнювати з дезорганізацією і хаосом.⁴

Процес глобалізації дослідники розподіляють на певні етапи, характерні форми яких відносять до історичних типів, зокрема називають такі види цього

⁴ Кальченко Т.В. Глобальна економіка: навч. посіб. / Тимур Валерійович Кальченко. – Київ : КНЕУ, 2009. – С. 82.

явища: племінну, етнічну, давньоімперську, монархічну, колоніальну, національну та інтернаціональну. Також представники цього підходу пропонують застосовувати сукупність параметрів, аби диференціювати глобалізацію за напрямками діяльності, а потім оцінити ступінь інтеграції історичного суб'єкта в метапростір. Серед таких параметрів названо природний, економічний, політичний, технологічний, культурний, комунікаційний, демографічний.

1.4. Глобалізація в системі понять міжнародної економіки

Термін «глобалізація» швидко увійшов у повсякденне спілкування, зокрема його вживають для характеристики різних складових життя сучасного суспільства. Він посідає окреме місце серед системи понять, що відображають різноманітні складові сучасної міжнародної взаємодії. У зв'язку з цим набуває актуальності розуміння ролі й місця в ній саме *економічної глобалізації*, яким чином цей термін входить у систему понять, що відображають різні сторони *міжнародних економічних відносин*.

Зосередимо увагу на розгляді таких широко вживаних у науковій літературі та повсякденному житті понять. Це зокрема міжнародні економічні відносини, міжнародна економіка, світова економіка, глобальна економіка, інтернаціоналізація, міжнародна економічна інтеграція, регіоналізація (глокалізація).

Серед науковців і широкого загалу побутують поняття «світова економіка», «світове господарство», «міжнародна економіка», проте єдиного розуміння цих термінів не існує. Іноді світова економіка трактується як міжнародні економічні взаємини, як універсальний зв'язок між національними господарствами. У цьому випадку з поля зору випадає виробництво, яке виявляє значний вплив на міжнародні економічні взаємозв'язки. Саме тому *систему міжнародних економічних відносин (МЄВ)*, з погляду сучасної економічної науки, можна називати *міжнародною економікою*, а під *світовою економікою* доцільніше мати на увазі *світове господарство в цілому*.

Світова економіка (світове господарство) – це система господарювання в межах національних економік окремих країн світу, пов'язаних міжнародними економічними відносинами на основі міжнародного поділу праці. Світова економіка виникла завдяки *міжнародному поділу праці (МПП)*, який, своєю чергою, спричинив поділ виробництва (міжнародну спеціалізацію), а також його об'єднання (кооперацію). МПП виявляється в стійкій економічно вигідній спеціалізації окремих країн на виробництві тих чи інших видів продукції та у взаємному обміні результатами цієї діяльності між державами в певних кількісних і якісних співвідношеннях. Особливістю сучасного етапу розвитку світової економіки є прискорений розвиток *міжнародної кооперації виробництва*. Відомо, що вже сьогодні більше 70 % доданої вартості продукції, що потрапляє на світові ринки під брендами провідних країн-експортерів, насправді виробляється в інших країнах, тобто є продуктом міжнародної

кооперації виробництва. Варто зазначити, що згадана форма міжнародної взаємодії істотно відрізняється від традиційної міжнародної торгівлі товарами кінцевого споживання. У такій взаємодії *глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ)* охоплюють практично всі стадії виробничого процесу – від виникнення ідеї майбутнього продукту до формування всесвітніх каналів його розподілу. В цих умовах усі учасники, незалежно від національної належності, географічного розташування, мовних, культурних бар'єрів, працюють як елементи єдиного, глобального механізму. Така кооперативна взаємодія не просто забезпечує мінімізацію витрат на виробництво певного продукту, вона сприяє просуванню сучасних технологій, створенню робочих місць у країнах, що розвиваються, розширює коло потенційних його споживачів. Земна куля сьогодні оповита розгалуженими мережами тривалих виробничих зв'язків.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – одна з найважливіших сфер сучасного етапу розвитку людської цивілізації, вона являє собою систему різноманітних господарських відносин між окремими країнами світу, регіонами, економічними об'єднаннями, макро- та мікроекономічними суб'єктами, ТНК, а також міжнародними економічними організаціями і фінансовими центрами. Нагадаємо, що до *структури МЕВ* відносяться такі сфери: міжнародні торгівля, кредитування, інвестиції, рух технологій і робочої сили, кооперація виробництва, валютні відносини, розрахунки за постачання товарів і надання послуг.

Становлення і розвиток таких відносин – безпосередній результат поступової інтернаціоналізації виробництва, формування єдиної міжнародної економічної системи. Якщо в доглобалізаційний період участь у міжнародних економічних відносинах розглядалась країнами тільки як додатковий фактор виробництва конкурентноспроможної продукції, то в умовах глобалізації зовнішньоекономічне співробітництво в різних його формах стає основним чинником забезпечення міжнародної конкурентноспроможності країни в цілому. Крім того, участь тих чи інших країн у міжнародному економічному спілкуванні дозволяє їх населенню користуватися широким асортиментом високотехнологічних товарів і послуг, які продукуються іншими державами

Своєю чергою, *міжнародна економіка* – це специфічна сфера економічних відносин, які складаються в процесі взаємодії суб'єктів господарювання різної національної належності стосовно виробництва, обміну, споживання товарів, послуг і факторів виробництва на інтернаціональному рівні.

Щодо сутності міжнародної економіки, то вона являє собою невід'ємну частину світової економіки, відображаючи інтернаціональний сегмент національних економік країн світу як об'єднаної сукупності транснаціональних агентів господарювання.

Структура сучасної міжнародної економіки, яка базується на капіталістичних ринкових засадах, охоплює такі основні елементи:

– усі види міжнародної економічної діяльності суб'єктів господарювання, які використовують світову ресурсну базу;

- сукупність національних економік усіх країн світу;
- систему міжнародних зв'язків (відносин) між національними господарствами;
- глобальну діяльність транснаціональних компаній (ТНК) та транснаціональних банків (ТНБ);
- інтеграційні об'єднання країн та міжнародні організації.

Відомості про етапи становлення та розвитку світової економіки, а також її перехід до етапу глобалізації в узагальненому вигляді подано в табл. 1.2)⁵.

Таблиця 1.2

Основні етапи розвитку світової економіки

Етап	Тривалість	Кінцева мета етапу	Характеристика
I	XV – XVII ст.	Формування національного та міжнародного ринків	Зародження світового капіталістичного ринку: Великі географічні відкриття; поява колоній; революція цін; мануфактурний період
II	XVIII – XIX ст.	Формування світового ринку	Формування світового капіталістичного ринку, зародження і розвиток загальносвітового поділу праці: промисловий переворот; буржуазні революції; перехід від мануфактурної до фабричної системи виробництва
III	Поч. XX – сер. XX ст.	Формування світового господарства	Формування системи загальносвітового поділу праці і на його основі – всесвітнього господарства: електротехнічна революція; двигуни внутрішнього згоряння; економічний поділ світу; перехід до монополістичного капіталізму
IV	1950 – 1980-ті рр.	Формування світової економіки	Функціонування системи загальносвітового поділу праці, посилення взаємозалежності економік усіх країн: науково-технічна революція, процеси інтернаціоналізації та інтеграції
V	Кінець 1980-х – наш час	Формування глобальної економіки	Перехід розвинених країн в еру постіндустріалізації, колишніх соціалістичних – до формування ринкової економіки, для всіх країн – лібералізація внутрішнього і зовнішнього життя та його глобалізація

Національний ринок – внутрішня сфера товарного обміну, частина якої орієнтується на іноземних покупців. З XVI до середини XVIII ст. мануфактура створювала умови для більш масштабного виробництва товарів, ринки стали розширюватися до регіональних, державних, міждержавних і світових масштабів. Виникли міжнародні ринки (Європа, Близький і Далекий Схід), торгівля стала носити двосторонній характер, Великі географічні відкриття дозволили вивозити товар у нові землі.

Міжнародний ринок – це та частина кожного національного ринку, що

⁵ Світова економіка: підручник / За ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – 349 с.

безпосередньо пов'язана із закордонними ринками. Виникнення міжнародного ринку і пов'язаного з ним географічного поділу праці та його міжнародна кооперація заклали основи для утворення світового ринку, що розвивався на основі внутрішніх ринків, які поступово почали виходити за національні межі.

У першій половині XIX ст. виникла велика фабрично-заводська індустрія, продукції якої потребувала всесвітнього збуту, тому почалося переростання окремих центрів міжкраїнної торгівлі в єдиний світовий ринок, що сформувався на межі XIX–XX ст.

Світовий ринок – сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, в основі яких були процеси МПП та міжнародний рух факторів виробництва. Найбільш характерні риси світового ринку такі:

- являє собою категорію товарного виробництва, яке вийшло в пошуках збуту власної продукції за національні межі;

- проявляється в міждержавному переміщенні товарів, що перебувають під впливом не тільки внутрішнього, але й зовнішнього попиту і пропозиції;

- має здатність оптимізувати використання чинників виробництва, спрямовуючи виробника в ті галузі та регіони, де вони можуть бути застосовані найбільш ефективно;

- сприяє вилученню з міжнародного обміну товарів і виробників, що не забезпечують міжнародний стандарт якості продукції за умов дії конкурентних цін.

- на ньому діють світові ціни.

До кінця XIX ст., після промислового перевороту в ході переростання капіталізму в монополістичну стадію, розвиток світового ринку товарів привів до інтенсифікації МЄВ і виходу їх за межі міжнародної торгівлі товарами. Зростання обсягів фінансового капіталу і розвиток продуктивних сил з початку XX – до середини XX ст. зумовили формування *світового господарства* (а також системи світової економіки), яке перебуває на більш високому рівні розвитку ринкової економіки, ніж світовий ринок. Глибокі кризи 1930 - х рр., Друга світова війна, розбалансованість світового господарства, торговельні війни між країнами, валютні обмеження, руйнування колоніальної системи, усе це ще в середині XX ст. спричинило необхідність вироблення загальних для всіх країн механізмів координації та управління. Було сформовано цілу систему міждержавних економічних і фінансових організацій, покликаних спостерігати за світовим економічним розвитком, попереджати про виникнення в ньому дисбалансів і надавати країнам за необхідності всебічну підтримку.

Характерні риси сучасного світового господарства такі:

- розвиток міжнародного переміщення факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технології);

- зростання міжнародних форм виробництва на підприємствах, розташованих у різних країнах, та поява міжнародного підприємства;

- підтримка міжнародного руху товарів і факторів виробництва на двосторонній і багатосторонній основі в міжнародній політиці держав;

- виникнення економіки відкритого типу в межах багатьох держав і

міждержавних об'єднань;

– регулювання світового господарства за допомогою заходів як національної, так і міждержавної економічної політики.

З 80-х рр. ХХ ст. посилення взаємозалежності й взаємовпливу різних сфер і суб'єктів світової економіки мало своїм наслідком процеси *глобалізації економіки*, тобто поступового перетворення світового господарства на єдиний глобальний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили та знань, що працює в режимі реального часу. *Глобалізація світової економіки* – новітнє, складне, багаторівнєве явище, у якому зосереджено трансформації сучасного світового господарства, що відбуваються на основі поглиблення інтернаціоналізації виробництва, підвищення рівнів транснаціоналізації та інтеграції національних економік в результаті безпрецедентного зростання виробництва, а також, широкого розвитку інформаційних технологій, глобальних телекомунікаційних мереж. Домінантою описаного явища стала закономірна тенденція інтеграції суб'єктів світового господарства в *єдиний глобальний простір*.

У міжнародних економічних дослідженнях було також збудовано такий понятійний ряд: *«інтернаціоналізація – регіоналізація (глокалізація) – глобалізація»*

Ключовим у цьому ряду є поняття інтернаціоналізації, а розуміння багатопланової природи цього явища дає ключ до пояснення трансформації світової економіки на економіку глобальну.

Інтернаціоналізацію визначають як підвищення активності участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів. Термін з'явився в працях засновників-класиків соціології в часи індустріалізації виробництва та виникнення переваг економічних ринкових відносин. Головна її функція – забезпечення стійких міжнародних зв'язків у реальному функціонуванні світової економічної системи.

Інтернаціоналізація має різні рівні прояву. Як правило, вирізняють три основних етапи інтернаціоналізаційного процесу: початковий, період локальної ринкової експансії і транснаціональний.

На стадії *початкової інтернаціоналізації* національні економіки взаємодіють відповідно до традиційних форм міжнародних економічних відносин – міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу та робочої сили. Це відбувається силами відносно автономних національних суб'єктів господарювання, а регулювання таких відносин здійснюється переважно на національному рівні, хоч і за умови координації з боку міжнародних організацій.

Коли процеси транснаціоналізації (на основі мікроінтеграції) динамічно розвиваються та виникають торговельні інтеграційні угруповання (зони преференційної та вільної торгівлі, митні союзи), тоді національні економіки вступають у стадію *локальної інтернаціоналізації*. Саме тому йде зростання кількісних показників рівня інтернаціоналізації (число ТНК, масштаби й

результати їхньої закордонної діяльності, коло та ефективність участі країни в торговельних блоках і под.).

На стадії *транснаціональної інтернаціоналізації* перебувають країни, для яких характерними є домінуюча роль ТНК у міжнародній економічній діяльності й взаємодія з іншими країнами в межах зрілих регіональних інтеграційних угруповань (зокрема зони вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків, економічних союзів). Цілком закономірним є той факт, що національні економіки неоднакового рівня соціально-економічного розвитку країн світу перебувають на різних стадіях інтернаціоналізаційного процесу. Зауважимо, що саме транснаціоналізація виступає матеріальною основою сучасних регіональних інтеграційних процесів, до яких найбільш активно залучені країни – лідери світової економіки

Разом з тим, інтернаціоналізацію вважають історико-еволюційною підготовкою явища глобалізації. Вона відображає поступове взаємопроникнення технологічних і культурних стандартів, яке, однак, не суперечить державному суверенітету країн. Масштабні, довготермінові та всеохопні процеси інтернаціоналізації сприяли формуванню понятійного, матеріального та політичного підґрунтя глобалізації. Відомо, що явище інтернаціоналізації різних видів діяльності, відносин, процесів обміну й розвитку виникло з появою самих міжнародних контактів. Проте глобалізація як феномен дійсності сформувалась тільки в другій половині ХХ ст. При цьому суб'єктами обох процесів глобалізації та інтернаціоналізації виступають всі активні учасники світової економіки, політики, міжнародного життя.

На рис. 1.4 в узагальненому вигляді показано схему процесу переходу світової економіки до глобальної.

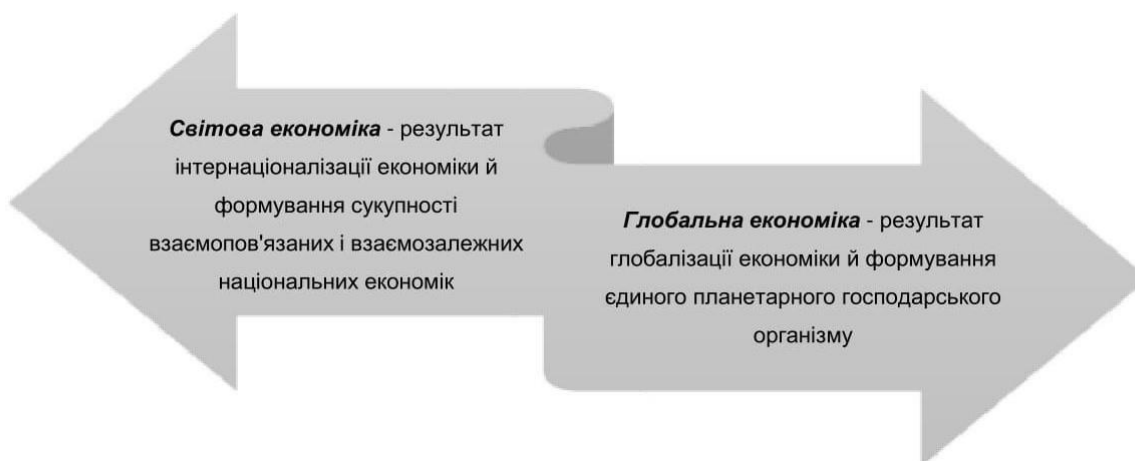

Рис. 1.4. Схема процесу переходу від світової до планетарної господарської системи

В умовах глобалізації інтернаціоналізація економіки набуває нових рис, а саме:

1. Формується глобальне світове виробництво на основі зародження наднаціональних відтворювальних ядер, планетарного охоплення світової економіки зоною впливу транснаціональних корпорацій і транснаціональних

банків, розвитку довгострокових виробничих зв'язків, укладання договорів про співдружність.

2. Світогосподарські зв'язки набувають нового змісту. Темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають динаміку збільшення виробництва, а фінансові потоки перевищують трансакції, пов'язані з експортом товарів і послуг.

3. Видозмінюється спрямованість і структура міжнародної торгівлі. Зростає товарообмін наукомісткою продукцією між розвиненими країнами.

4. Зазнає докорінних перетворень фінансова сфера, змінюється її роль у світовій економіці на основі стрімкого зростання валютних, кредитних ринків. Транскордонні фінансові потоки, продовжуючи обслуговувати економіку, виступають як структури, що існують за межами відтворювального процесу.

5. Першочергового значення набуває глобальний капітал, який не може належати жодному національно-державному утворенню, при цьому інтенсифікується його територіальна експансія та функціональна диверсифікація, формуються віртуальні ринки такого капіталу, де застосовано новітні інформаційні та фінансові технології, стає активним пошук світового центру управління та інструментів регулювання глобальних світогосподарських процесів.

Глобальна економіка – якісно новий етап розвитку світового господарства, яка поступово перетворюється на цілісний організм, утворений виробничо-збутовою, всепланетарною фінансовою та інформаційною мережею (рис. 1.5).

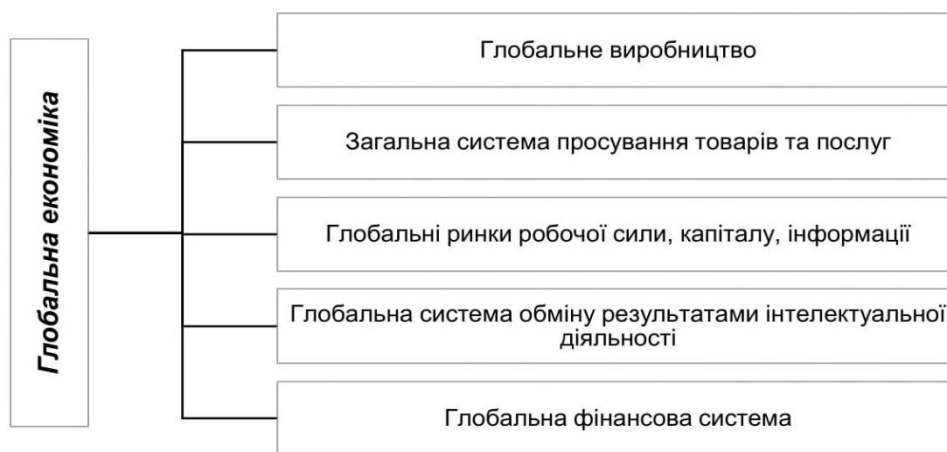

Рис. 1.5. Складові глобальної економіки

В умовах появи і розвитку специфічних форм міжнародної економічної взаємодії на локальному, регіональному рівні або на рівні контактів між окремими, віддаленими регіонами світового господарства спостерігаються явища «регіоналізації» («глокалізації») та «міжнародної економічної інтеграції».

Під *регіоналізацією* ми розуміємо цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного регіонального простору. Результат

цього процесу – утворення інтеграційних угруповань, розташованих на певній території (*регіональна інтеграція*) або у віддалених регіонах світу (*міжрегіональна інтеграція*) через уніфікацію інститутів, ліквідацію адміністративних обмежень на рух товарів, капіталів і робочої сили.

Основним мотивом глобалізації є прискорення руху різноманітних потоків, зокрема фінансових, інформаційних, людських, матеріальних тощо. Разом з тим, це може відбуватись тільки тоді, коли існують значні відмінності між регіонами. Згадані взаємозв'язки локальних, регіональних та глобальних чинників останнім часом співвідносять із явищем *глокалізації*, у якому процесам глобалізації протистоять, поєднуючись із ними, ефекти посилення локальних відмінностей (особливостей). Суб'єкти глобальної економіки розуміють, що загальна універсалізація життєвих стандартів може негативно впливати на динаміку ринку. Наприклад, У. Бек стверджує, що при формуванні уніфікованих цінностей, коли, з одного боку, занепадають локальні культури, а з іншого – домінує процес споживання, настає кінець ринку та прибутків.

Глокалізація (*glocalisation = globalization + localization*) являє собою процес економічного, соціального, культурного розвитку, у якому співіснують різноспрямовані тенденції на фоні глобалізації, коли на противагу очікуваному зникненню регіональних відмінностей, відбувається їхнє збереження та посилення. Тобто замість злиття й уніфікації в суспільстві виникають і стають активними протилежності, зокрема підвищення інтересу до локальних відмінностей, культурних традицій. Глокалізація потрібна для того, щоб економіка чи культура будь-якої країни змогла засвоїти окремі надбання глобалізації, скористатися і збагатитися ними, але не дати цим чужим впливам нівелювати й придушити власні досягнення.

Регіоналізацію (*глокалізацію*) можна вважати формою багатовимірної глобалізації, коли на єдиній території чи в межах кількох віддалених територій в одній або декількох сферах господарювання поєднано одну і навіть кілька цивілізаційних моделей.

Відтак, *міжнародна економічна інтеграція (МЕІ)* як форма взаємодії між суб'єктами господарювання, котра передбачає утворення відповідних об'єднань на рівні національних економік або окремих економічних структур із метою підвищення ефективності їхньої діяльності. При цьому відбувається процес зближення та взаємоприспособлення національних господарських систем, в основі якого – економічний інтерес самостійних суб'єктів господарювання, міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки.

Глобалізація принципово відрізняється від інтернаціоналізації тим, що веде до нівелювання національних кордонів, підриває підґрунтя національного суверенітету держав, закладає фундамент деякої нової, планетарної структури. Маючи багато спільних рис, явища глобалізації та інтернаціоналізації відображають якісно різні процеси. Певною мірою їх можна розглядати як стадії розвитку, що змінюють одна одну. Проте, судячи з того, що ми знаємо про глобалізацію, це – якісно новий рівень економічного розвитку в новій площині. Країни, кожна з яких розвивається в полі інтернаціоналізації чи

глобалізації, перебувають ніби в різних діапазонах дійсності. Зрозуміло також, що між інтернаціоналізацією і глобалізацією не існує нездоланного бар'єра.

«Стягування» світу до єдиного, хоча й суперечливого, із багатьма загрозливими проблемами і конфліктами, цілого, одним з наслідків обов'язково матиме становлення принципово нового типу (у доповнення до традиційних внутрішньокраїнових і міжнародних) відносин – внутрішньоглобальних. Основу їх утворюють міждержавні взаємодії, проте владна вертикаль внутрішньоглобальних контактів формуватиметься навколо найбільш дієвих у практичному плані держав, їх союзів та інтеграційних угруповань, а також міжнародних організацій.

Як бачимо, глобалізація економіки є не просто продовженням і прискоренням багатомісячного процесу інтернаціоналізації, не тільки розширенням сфери його дії, вона відображає перехід світового економічного простору до якісно нового стану – глобального.

ВИСНОВКИ

1. Глобалізація – це всеохопний процес трансформації всього світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

2. Економічна глобалізація – процес посилення взаємозалежності й взаємовпливу різних сфер та процесів світової економіки, що виражається у поступовому перетворенні світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили та знань.

3. У науковій думці існують чотири найбільш поширених концепції глобалізації, зокрема її вважають зміною форм історичного процесу («архаїчна глобалізація»); трактують як сучасний економічний феномен; намагаються поєднати ці підходи в концепції протогобалістів; визначають як позачасовий процес, іманентно властивий світовому суспільству.

4. Глобальна економіка – якісно новий етап розвитку світового господарства, яке поступово перетворюється на цілісний організм, утворений виробничо-збутовою, фінансовою та інформаційною мережею планетарного масштабу.

5. Інтернаціоналізація – це посилення активної участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів.

6. Регіоналізація – це цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного територіального простору, яке набуває форм регіональної або міжрегіональної інтеграції.

7. Глокалізація являє собою процес економічного, соціального, культурного розвитку, коли відбувається співіснування різноспрямованих тенденцій на фоні глобалізації, а попри очікуване зникнення регіональних відмінностей, має місце їхнє збереження та посилення.

8. Міжнародна економічна інтеграція являє собою процес утворення міжнародних об'єднань на рівні національних економік або окремих економічних суб'єктів з метою підвищення ефективності їхньої господарської діяльності, коли має місце зближення та взаємоприспосування національних економічних систем, в основі якого – економічні інтереси держав, міжнародний поділ праці, інтернаціоналізація світової економіки.

Питання для обговорення

1. У чому полягає відмінність між поняттями «глобальність», «глобалізація», «глобалізм»?
2. Які основні рушійні сили та фактори глобалізації?
3. Розкрийте позитивні та негативні сторони процесу глобалізації.
4. Назвіть й охарактеризуйте основні підходи до розуміння історичної еволюції (часових меж) глобалізації.
5. Розкрийте зміст концепції глобалізації як зміни форм історичного процесу в суспільстві.
6. У чому полягає сутність концепції глобалізації як сучасного економічного феномена, як можна обґрунтувати такий погляд?
7. Покажіть сильні та слабкі сторони концепції протогобалістів.
8. Охарактеризуйте концепцію глобалізації як позачасової властивості цивілізації.
9. Яким чином співвідносяться з поняттям глобалізації основні елементи категоріального ряду явищ – світова економіка, міжнародна економіка, інтернаціоналізація, регіоналізація (глокалізація)?

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 1

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Процес посилення взаємозалежності й взаємовпливу різних сфер і процесів світової економіки, що виражається в поступовому перетворенні світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили та знань.
2. Всеохопний процес трансформації всього світового співтовариства у відкрити цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.
3. Посилення активності участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів.
4. Життя у світовому співтоваристві, де жодна країна (або група країн) не може бути відособленою від інших.

5. Якісно новий етап розвитку світової економіки, внаслідок чого вона поступово перетворюється на цілісний організм, утворений виробничо-збутовою, фінансовою та інформаційною мережею планетарного масштабу.

6. Загальнопланетарна реальність, єдиний економічний і соціокультурний простір на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн та народів, зростання обсягів і прискорення темпів обміну товарами й послугами, міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей.

7. Цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного, регіонального простору, що набуває форм регіональної або міжрегіональної інтеграції.

8. Система господарювання національних економік окремих країн світу, пов'язаних міжнародними економічними відносинами на основі міжнародного поділу праці.

9. Утворення міжнародних інтеграційних об'єднань на рівні національних економік або окремих суб'єктів господарювання з метою підвищення ефективності їхньої діяльності, процес зближення та взаємоприспосовування національних господарських систем, в основі якого – економічний інтерес самостійних суб'єктів, міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки.

10. Процес економічного, соціального, культурного розвитку, який характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій на фоні глобалізації, коли на противагу очікуваному зникненню регіональних відмінностей відбувається їхнє збереження та посилення.

Терміни і поняття:

а

) Глобалізація;

б) глобальність;

в) глобалізм;

г) інтернаціоналізація;

д) економічна глобалізація;

ж) глокалізація;

и) регіоналізація;

к) глобальна економіка;

л) світова економіка;

м) міжнародна економічна

інтеграція.

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Коли в науковий ужиток увійшло поняття «глобалізація»?

а) Після Другої світової війни;

б) на початку XI ст.;

в) у 80-ті роки XX ст.;

г) у 90-ті роки XX ст.

2. Яке з поданих визначень процесу глобалізації правильне?

- а) Всеохопний процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей;
- б) процес посилення взаємозв'язку та взаємовпливу різних сфер і процесів економіки, якому властиве поступове перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили та знань;
- в) об'єктивний історичний процес об'єднання національних суверенних держав на основі міжнародного поділу праці;
- г) правильної відповіді немає.

3. Яка з ознак притаманна глобальним проблемам?

- а) Вони мають загальносвітовий характер;
- б) їхнє нерозв'язання становить загрозу для людства;
- в) вони потребують невідкладних скоординованих дій світового співтовариства;
- г) усі відповіді правильні.

4. Яка з ознак характеризує глобальні проблеми?

- а) Можуть бути успішно вирішені тільки на основі об'єднання зусиль розвинених країн;
- б) виникли в процесі розвитку людської цивілізації і мають локальний характер;
- в) мають загальнопланетарний характер і для розв'язання потребують координації зусиль усього світового співтовариства;
- г) стосуються тільки життєвих інтересів населення країн, що розвиваються.

5. Яке з тверджень неправильне?

- а) Глобалізація є завершеним процесом формування нової якості світового господарства;
- б) глобалізація являє собою суперечливий процес, у якому поряд із додатковими можливостями формуються масштабні ризики розвитку;
- в) глобалізація – це нелінійний динамічний і багатовекторний процес трансформацій у суспільстві;
- г) глобалізація пов'язана із революцією в галузі інформаційних технологій та комунікаційних засобів.

б. Яка з ознак не відноситься до позитивних наслідків глобалізації?

- а) Глобалізація сприяє поглибленню спеціалізації та міжнародного поділу

праці, найбільш ефективному використанню обмежених ресурсів, підвищенню рівня життя людей;

б) в умовах глобалізації яскравіше проявляються вигоди, які дає вільна торгівля;

в) глобалізація дає можливості країнам мобілізувати більший обсяг фінансових ресурсів;

г) правильної відповіді немає.

7. Яка ознака не відноситься до негативних наслідків глобалізації?

а) Посилення процесів нестійкості економіки та нерівномірності розвитку між багатими і бідними країнами;

б) посилення конкуренції та стимулювання науково-технічного прогресу;

в) збільшення масштабів міграції населення;

г) зміна самої системи моральних та етичних цінностей і пов'язані з цим наслідки.

8. Яке з визначень процесу інтернаціоналізації правильне?

а) Цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного територіального простору, яке набуває форм регіональної або міжрегіональної інтеграції;

б) процес економічного, соціального, культурного розвитку, якому притаманне співіснування різноспрямованих тенденцій на фоні глобалізації, коли попри очікуване зникнення регіональних відмінностей, відбувається їхнє збереження та посилення;

в) посилення активної участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів;

г) всеохопний процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

9. Яке з визначень процесу регіоналізації правильне?

а) Цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного регіонального простору, яке набуває форм регіональної або міжрегіональної інтеграції;

б) процес економічного, соціального, культурного розвитку, якому притаманне співіснування різноспрямованих тенденцій на фоні глобалізації, коли, попри очікуване зникнення регіональних відмінностей, відбувається їхнє

збереження та посилення;

в) посилення активної участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів;

г) всеохопний процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

10. Як можна визначити процес глокалізації?

а) Цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного регіонального простору, яке набуває форм регіональної або міжрегіональної інтеграції;

б) процес економічного, соціального, культурного розвитку, якому притаманне співіснування різноспрямованих тенденцій на фоні глобалізації, коли попри очікуване зникнення регіональних відмінностей, відбувається їхнє збереження та посилення;

в) посилення активної участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів;

г) всеохопний процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

11. Яка з відмінностей між процесами глобалізації та інтернаціоналізації ключова?

а) Глобалізація, на відміну від інтернаціоналізації, сприяє поглибленню міжнародних зв'язків;

б) глобалізація відрізняється від інтернаціоналізації тим, що веде до нівелювання національних кордонів і підриває підґрунтя національного суверенітету держав;

в) глобалізація, на відміну від інтернаціоналізації, посилює національний суверенітет держав;

г) між названими процесами немає відмінностей.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. Глобальні проблеми суспільства стосуються безпосередньо життєвих інтересів тільки окремих верств населення, країн і народів планети.

2. Причиною загострення глобальних проблем є швидке зростання народонаселення.

3. Економічна глобалізація є більш узагальненим явищем, ніж глобалізація.

4. Процес глобалізації не веде до втрати цілісності й автономії національних економік.

5. Важливою складовою глобалізації в економічній сфері є лібералізація торгівлі.

6. Країни, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку, мають неоднаковий ступінь включення в глобальні процеси.

7. Одна із суперечностей глобалізації полягає в нерівномірності розподілу її результатів між розвиненими і бідними країнами.

8. На процес економічної глобалізації не впливають політичні й культурні фактори.

9. З розвитком глобалізації зменшується потреба в діяльності наднаціональних органів управління господарськими процесами.

10. Надійне забезпечення людства сировиною та енергією є глобальною проблемою розвитку суспільних відносин.

ТЕМА 2. ГЛОБАЛІСТИКА ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЯВИЩА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Зростання впливу та значення процесів глобалізації майже на всі аспекти суспільного життя зумовило формування нового напрямку наукових досліджень – глобалістики – самостійної галузі науки про планетарні закономірності, проблеми й перспективи розвитку людської цивілізації як єдиного цілого. Об'єктом дослідження цієї науки стають процеси глобалізації. Предметом глобалістики є походження, прояви і шляхи вирішення глобальних проблем, а також закономірності формування нової системи світового порядку.

Глобалістика – одна з важливих складових сучасних досліджень міжнародних відносин і, перш за все, у сфері економіки.

2.1. Умови формування та предметне поле глобалістики

Глобалістика – узагальнювальна назва цілої групи наукових шкіл, що вивчають різні аспекти процесу глобалізації.

Глобалістика як наука має такі характерні ознаки:

- дослідження взаємодії людини, суспільства й природи, як єдиного цілого в межах усієї планети;
- розгляд цієї системи як перманентно кризової, коли в центрі уваги перебувають усі напружені ситуації, конфлікти, катастрофи, котрі, на відміну від оцінки іншими науками, характеризуються не як аномалії, а як природні явища, як джерело суспільного розвитку;
- акцентування уваги на розробці управлінських рішень стосовно подолання кризових явищ і забезпечення поступовості світового розвитку.

Особливістю глобалістики як науки є її міждисциплінарна спрямованість, активне включення в роботу вчених – представників багатьох наукових дисциплін. У зв'язку з цим увага дослідників зосереджується на політичних, соціальних, економічних, технологічних, інформаційних, екологічних аспектах глобалізації.

У своєму розвитку глобалістика, як комплексне дослідження широкого спектра різноманітних аспектів глобалізації, пройшла два основних етапи (перший з них охоплює період з 60-х до кінця 80-х рр. ХХ ст., а другий етап розпочався у 90-х рр. ХХ ст.). Такі дослідження характеризуються поступовим поглибленням розуміння складності та взаємопов'язаності елементів, що формують передумови, специфіку перебігу та наслідки процесів глобалізації.

Розглянемо більш детально основний зміст першого етапу дослідження проблем глобального розвитку.

На початковому етапі глобалістика починає формуватися як новий науковий напрям, виокремлений для досліджень проблем та перспектив трансформації світової системи у сферах політики, економіки, соціального життя, що було зумовлено кардинальними змінами систем господарювання, які виникли наприкінці 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. Як вважає В. Липов⁶, науково-технічний прогрес, успіхи в післявоєнній відбудові та в подальшому вдосконаленні національних виробничих систем провідних країн Заходу зумовили перехід від значною мірою уніфікованої на міжнародному рівні фордистської системи виробництва (рис. 2.1) до постфордизму.

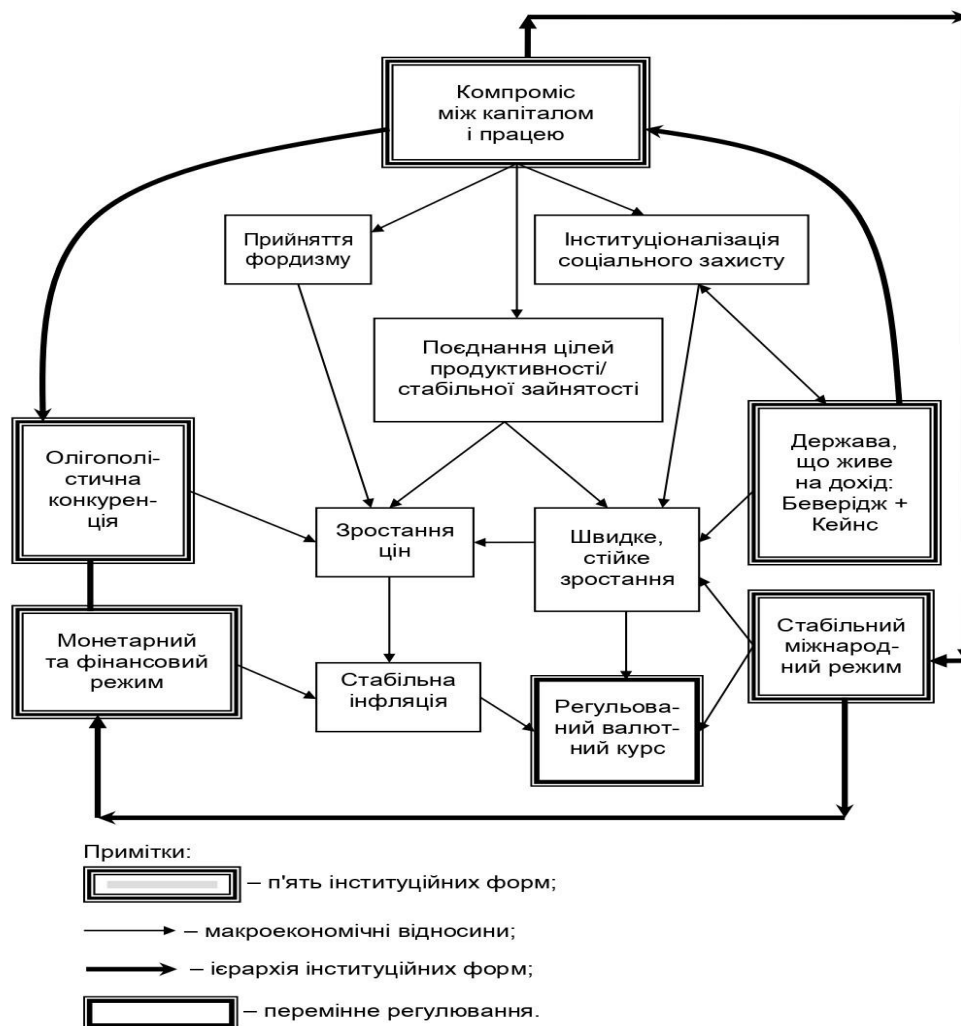

Рис. 2.1. Схема взаємозв'язків у системі виробництва в часи золотої ери фордизму

Запораками успіху золотої ери фордизму визнаються соціальний компроміс між працею і заробітною платою, наявність в умовах домінування систем масового виробництва ефекту зростання віддачі як наслідку розширення масштабу виробництва, відносна закритість економіки з можливістю її регулювання на національному рівні.

⁶ Липов В.В. Глобальна економіка : навч. посібн. : у 2-х частинах. Частина 1. Теоретичні засади глобальних досліджень [Електронний ресурс] / В. В. Липов. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 228 с.

Однак у нових умовах економічних змін держава вже не може забезпечити збалансованого зв'язку між виробництвом і споживанням через зростання відкритості національних економік, посилення транскордонної мобільності фінансів, переходу від масового виробництва до гнучкої спеціалізації. З огляду на зростання в суспільстві рівня освіти, самовизнання людиною власної цінності та отримання найманими працівниками задоволення від самої роботи, тейлорівська модель організації праці перестає бути ефективною.

Нова економічна модель постфордизму (рис. 2.2) суттєво відрізнялась від моделей масового або цехового виробництва. У цей час зростає відкритість національних економік. Фінансовий сектор перебирає на себе роль провідної системоутворювальної ланки суспільного відтворення. Стратегія розвитку виробничого, реального, більш консервативного сектора економіки виявляється вторинною, похідною від потреб й стратегій мобільного фінансового сектора. Зростають можливості й потреби диференціації національних моделей організації суспільного відтворювального процесу (*моделей капіталізму*).

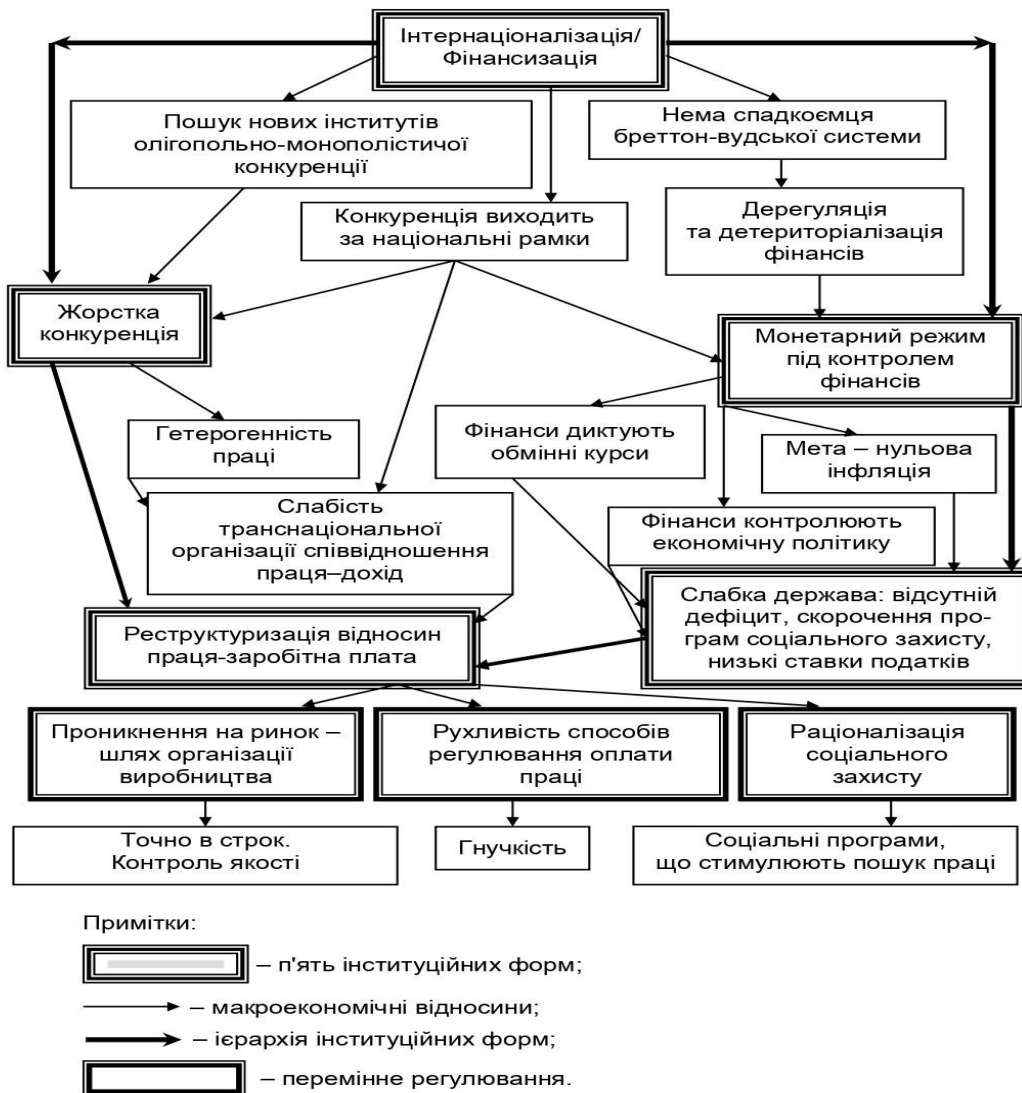

Рис. 2.2. Схема інституціональної ієрархії постфордизму

Як вважає В. Липов, особливого значення в диференціації виробничих стратегій фордизму й постфордизму та зростання різноманітності проявів у межах останнього набула потрійна дихотомія, коли стандартизована продукція, розрахована на потреби конкретних споживачів, конкурує завдяки вдалому поєднанню ціни / якості з високими / незначними обсягами виробництва. На відміну від фордизму, моделі масового виробництва (стандартизованого, конкурентноздатного за ціною, з його великими обсягами) або цехового виробництва (розрахованого на конкретного споживача, конкурентноздатного за ціною, незначного за обсягами), нові патерни комбінують розрахунок на конкретного покупця, конкуренцію за якістю із значними обсягами виробництва. Водночас у постфордизмі методи виробництва виявилися більш пристосованими до специфічних форм соціальної організації. Розрізненість виробників (англосаксонська модель ринкового капіталізму), або готовність до об'єднання у виробничі асоціації типу великих корпорацій (соціал-демократичний чи мезокорпоративний капіталізм), або сімейних фірм (публічний капіталізм), – усе перелічене зумовлює формування відмітних патернів виробничої діяльності, що виявляються цілком конкурентноздатними на різних сегментах ринку⁷.

Зародження в цей період глобалістики як наукового напрямку відображає процеси усвідомлення проблем зростання й ускладнення взаємозв'язку та взаємозалежності між елементами системи господарювання, зокрема й світової. Можна виділити кілька основних напрямів досліджень, які велися в цей період:

- роботи у сфері футурології та постіндустріалізму;
- доповіді Римського клубу;
- дослідження глобальних проблем в СРСР.

Із середини 60-х рр. ХХ ст. формується одразу кілька *центрів футурологічних досліджень*, що зосередили свою увагу на вивченні передумов, особливостей перебігу та наслідків кардинальних змін, які почали розгортатися тоді в економіках провідних країн Заходу. Серед таких центрів варто назвати Інститут проблем майбутнього, Відень, 1965 р.; Міжнародний фонд «Людство в 2000 р.», Нідерланди, 1965 р.; Товариство з вивчення майбутнього світу, Вашингтон, 1966 р.

Значну увагу як у середовищі спеціалістів, так серед широких верств населення викликали численні наукові публікації, що містили глибокий аналіз тогочасних трансформаційних процесів в економіках розвинених країн. Це, зокрема такі роботи:

Дж. Гелбрейт «Нове індустріальне суспільство» (1967), «Економічна теорія й цілі суспільства» (1973);

Д. Белл «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» (1973);

А. Тоффлер «Футурошок» (1970), «Третя хвиля» (1980).

Проблеми глобального розвитку на постійній основі розглядались у доповідях Римського клубу.

⁷ Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Харьков : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – С. 263–265, 434, 435.

Римський клуб – міжнародна громадська організація, створена в 1968 р. італійським промисловцем А. Печчеї та генеральним директором з питань науки ОЕСР А. Кінгом. Римський клуб об'єднав представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти, започаткувавши дослідницькі роботи, тематику, яких надалі було об'єднано під назвою «глобальна проблематика». Основні доповіді та роботи членів Римського клубу практично одразу привернули до себе увагу широкого загалу й жваво обговорювалися в суспільстві. Зокрема мали резонанс такі з них: 1971р. – «Світова динаміка» Д. Форрестера; 1972 р. – «Межі зростання» Д. Х. Медоуза та ін.; 1974 р. – «Людство біля поворотного пункту» М. Месаровича і Э. Пестеля; 1975 р. – «Перегляд міжнародного порядку» Я. Тінбергена; 1980 р. – «Людські якості» А. Печчеї; 1980 р. – «Маршрути, що ведуть у майбутнє» Б. Гаврилишина; 1989 р – «За межами зростання» Е. Пестеля; 1997 р. – «Чинник чотири: витрат – половина, віддача – подвійна» Е. Вайцзеккера та ін.; 2012 р. – «2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років» Й. Рандера.

Особливе місце протягом цього періоду належить роботам учених, які працювали в Радянському Союзі. Можливість цілеспрямованої концентрації значних інтелектуальних і матеріальних ресурсів на вивченні проблем, визнаних найбільш важливими для суспільства, зумовила розгортання широкого фронту досліджень філософсько-методологічного та науково-теоретичного спрямування. Учені ставили перед собою завдання створити теоретико-методологічні засади вивчення глобальних проблем, породжених активним втручанням людини в навколишнє середовище; визначити соціо-природні аспекти взаємодії суспільства і довкілля; реалізувати соціокультурний підхід до усвідомлення глобальних явищ; дослідити наслідки впливу науково-технічного прогресу на життя людини та соціуму.

2.2. Школи глобалістики

Вже неодноразово було підкреслено, що глобалізація як явище господарського життя сучасного суспільства охоплює надзвичайно широкий спектр його зрізів, а тому породжує коло різноманітних проблем. Відповідно, дослідити ці проблеми можна за умови диференціації, глибокого усвідомлення сутності їхніх окремих проявів та аспектів глобалізації. Це потребує залучення спеціалістів окремих наукових галузей (економіки, екології, соціології, культурології, права тощо), а також передбачає поєднання їхніх зусиль. Це тому, що глобалізація веде не просто до географічного поширення процесу й наслідків діяльності людини. Перш за все, має місце поглиблення єдності всіх складових життя людства як елемента ноосфери Землі. Отже, відбувається диференціація, поглиблення дослідницьких програм в межах наукових напрямів і шкіл, що зосереджують свою увагу на вивченні окремих аспектів глобалізації.

Варто звернути увагу на певну відмінність, розмежованість понять

«напря́м» й «шко́ла» в дослідженнях глобальних проблем. У першому випадку акцент ставиться на змістовому наповненні, на предметі дослідження. Тоді до такої роботи постійно або періодично можуть залучатися різні спеціалісти. Вони, своєю чергою, мають можливості використовувати суттєво відмінні методи й інструменти досліджень. Саме предмет вивчення стає тією основою, що цих фахівців поєднує. Звісно, що тоді в межах самого предмета може виникати значна кількість суттєво відмінних і навіть суперечливих за змістом наукових праць. З іншого боку, уявлення про «школу глобальних досліджень» може відображати існування певної реальної або віртуальної групи дослідників, котрі, і це найголовніше, напрацювали певну специфічну сукупність наукових методів, прийомів, інструментів, дотримуються тих чи інших традицій, сформувавши деяку внутрішню ієрархію, у якій було виділено засновників, лідерів, послідовників, учнів. Результатом утворення та діяльності наукової школи стає цілеспрямоване або спонтанне формування відповідного колективного наукового знання про предмет дослідження. Упровадження інтернет-технологій, розвиток мережеспівтовариств, усе це створило об'єктивні підстави для зростання динамізму дослідницької взаємодії, «віртуалізації» наукових шкіл. Така організація діяльності сприяла як приєднанню до роботи в межах певної школи нових науковців, так і їхньому відходу від наявних вимог і традицій. Звісно, що тоді буває непросто визначити структуру окремих шкіл глобалістики.

Під час дослідження процесів глобалізації було виділено такі наукові школи:

- прогностичну школу глобалістики;
- ті школи, що вивчають переважно стратегії економічного розвитку суспільства;
- школу контрольованого глобального розвитку;
- школу універсального еволюціонізму;
- школу міжнародної політекономії;
- школу економічної соціології;
- еколого-економічну школу;
- школу глобальної екології;
- українську школу глобалістики.

Прогностична школа глобалістики була біля витоків становлення науки. Як вже зазначалось вище, вона зароджується як футурологія (наука про дослідження майбутнього людства) та як постіндустріалізм, що передбачав вивчення наслідків трансформації виробничої системи суспільства. Надалі вчені зосередили свою увагу на вивченні глобальних проблем розвитку. Найяскравіше втілення напрацювань учених, які належать до цієї школи, – це роботи членів Римського клубу.

Група шкіл, які вивчають переважно стратегії економічного розвитку. Цілком закономірно, що серед аспектів глобалізації значне місце посідає вивчення її впливу на процеси розвитку суспільства. Було встановлено, що глобалізація одночасно виступає продуктом, умовою й інструментом

економічного розвитку. У цій школі існують такі основні течії: гіперглобалісти; трансформаціоналісти; скептики. У табл. 2.1 подано критерії, за якими визначено відмінності між названими течіями стосовно проблем глобального розвитку.

Таблиця 2.1

Характеристика течій школи вивчення стратегій глобального розвитку

Істотні ознаки	Гіперглобалісти	Скептики	Трансформаціоналісти
Представники	Дж. Най, К. Омае, Ф. Фукуяма	П. Герст, Г. Томпсон, Д. Аллен, Н. Фергюссен	Дж. Розенау, Е. Гіденс, М. Кастельс, Б. Аксфорд, Д. Хелд
Характеристика новітніх явищ	Глобальне століття	Торгові блоки, послаблення глобального управління	Безпрецедентні рівні глобального взаємозв'язку
Домінантні риси	Глобальний капіталізм, світове управління, громадянське суспільство	Світ менш взаємозалежний, ніж у кінці XIX ст.	«Щільна» (інтенсивна та екстенсивна) глобалізація
Влада національних урядів	Скорочується або розмивається	Зростає або розширюється	Реорганізована та переструктуризована
Рушійні сили	Капіталізм і технологія	Держави та ринки	Нова архітектура світового ладу
Форми стратифікації	Розмивання ієрархій	Зростання маргіналізації країн Півдня	Об'єднання носіїв сучасності
Домінантний мотив	Макдональдс, Мадонна	Національний інтерес	Трансформація політичної спільноти
Концептуалізація глобалізації	Реорганізація структури дії	Інтернаціоналізація та регіоналізація	Реорганізація міжрегіональних відносин
Історична траєкторія	Глобальна цивілізація	Регіональні інтеграційні об'єднання, «зіткнення цивілізацій»	Глобальна інтеграція / фрагментація
Підсумковий досвід глобалізації	Кінець держави	Залежність від мовчазної згоди або підтримки держави	Трансформує державну владу та світову політику

Школу контрольованого глобального розвитку було засновано в СРСР. Лідер-засновник – Д. Гвішиані. Як і діячі прогностичного напрямку глобальних досліджень, представники цієї школи зосередили увагу на розробці моделей передбачення альтернативних сценаріїв глобального розвитку (програма «Моделювання глобального розвитку») та вибору на цій основі його оптимальних стратегій. Як магістральний шлях вирішення планетарних проблем ними запропоновано перехід до інформаційного суспільства. Варто зазначити, що окрім економіко-статичного моделювання, методологічний апарат дослідження передбачає активне застосування досягнень соціологічної теорії та методології.

Школа універсального еволюціонізму. Формування цієї школи можна вважати результатом переваг, що надавала радянська система розвитку науки. Лідером і засновником школи вважається М. Мойсеєв. Дослідження представників школи враховують місце та роль природного оточення, середовища як визначального чинника існування людини. У роботах учених відзначено, що людина все активніше втручається в природні процеси, але природа – це складна система, що постійно самозмінюється й

самовідтворюється. Однак, як вважають науковці, масштаби втручання досягли такого рівня, коли ставиться під сумнів здатність довкілля до самовідтворення. Встановлено, що люди не можуть повною мірою передбачити реакцію природного оточення на їхні дії, але ця реакція хоча і є непрогнозованою, але неминуча в довгостроковому періоді. Отже, задля власного виживання людство має в процесі глобального розвитку враховувати зворотну реакцію біосфери.

Еколого-економічна школа дотична за предметом дослідження до школи універсального еволюціонізму. Цю школу глобальних досліджень було сформовано на Заході. До її adeptів варто віднести П. Екінса, Х. Гендерсона, Х. Дейлі, П. Хокінса, Е. Ловінса, Р. Норгаарда, Л. Брауна. Методологічний апарат еколого-економічної школи має у своїй основі системний підхід до вивчення суспільних проблем. Науковці не зосереджують свою увагу на внутрішніх закономірностях економіки, натомість використовують в аналізі зовнішні, неекономічні чинники, а також взаємодії, взаємозв'язки, взаємозалежності між суспільством і природою. Особлива увага приділяється розвитку можливостей поєднання в процесі глобального розвитку екологічних та економічних інтересів.

Школа глобальної екології. Якщо представники школи універсального еволюціонізму акцентують увагу на неминучості зворотної реакції природних чинників на процеси розвитку, а еколого-економічної – на взаємозв'язку між суспільством і природою, то науковці школи глобальної екології висувують на перший план військово-політичні аспекти глобальної взаємодії. Краще розуміння глобальних загроз, що виникають через можливість використання в глобальних конфліктах досягнень науково-технічної революції, зумовлює розроблення й обґрунтування моделі глобальних наслідків застосування ядерної зброї. Наростання небезпеки від потенційного зіткнення інтересів провідних суб'єктів світового господарювання, викликає необхідність пошуку шляхів опрацювання та ухвалення рішень на основі компромісів. І тут особливої ваги набувають дослідження соціології глобальних компромісів, пошук та обґрунтування можливостей і шляхів реалізації загальносвітових угод, що базуються на активній взаємодії всіх учасників заради вирішення планетарних проблем. Практичне значення теоретичних напрацювань представників школи глобальної екології полягає в запропонованій ними концепції глобальних інститутів згоди, покликаних забезпечити інструментарій для досягнення стабільних та ефективних компромісів.

Школа міжнародної політекономії. Напрацювання представників цієї школи становлять особливий інтерес у контексті дисципліни, яку ми вивчаємо (глобальна економіка). Серед лідерів школи міжнародної політекономії – С. Стрендж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхіл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скопола, П. Евенс, Д. Хелл, П. Катценштайн. Названі дослідники зосереджують увагу на вивченні процесів формування глобального економічного середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів. На думку вчених, дуже важливим є зв'язок між економікою та політикою, зокрема її

міжнародними аспектами. При цьому вони підкреслюють роль політичних рішень у розвитку ключових глобальних тенденцій і процесів. Особливого значення в реаліях української дійсності набуває той факт, що представники цієї школи поглиблено вивчають вплив на формування міжнародної економічної політики окремих країн та їх груп, відзначають їхнє єднання задля захисту національних інтересів кожної, а також послаблення суперечностей між діяльністю окремих економічних суб'єктів та груп і владними структурами.

Школа економічної соціології посідає особливе місце серед інших, зокрема в застосуванні методологічного апарату дослідження проблем глобалізації, а також за особливим місцем у вивченні таких питань. Слід зауважити, що більшість із засновників школи економічної соціології (а серед них К. Маркс, М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюргейм, К. Поланьї, Й. Шумпетер, Ф. Бродель, М. Кастельс, Р. Сведберг, А. Сен, А. Туреній, Р. Холлінгсворт, Ф. Шміттер, В. Штрек, А. Етціоні) активно зверталися до розгляду світогосподарських відносин, тобто до питання глобалізації. При цьому було виявлено тісний зв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя. Зокрема встановлено, що економічні процеси мають у своїй основі сукупність суспільних інститутів. У полі зору науковців перебувають не тільки правові норми й адміністративні рішення, але й традиції, пріоритети, мораль, етика, системи цінностей, що панують у суспільстві. У дослідженні процесів глобалізації дослідники припускають використання як кількісних, так і якісних методів аналізу.

Українська школа глобалістики. Необхідно окремо відзначити досягнення вітчизняних учених, бо сукупність і характер їхніх напрацювань з проблем глобалізації може бути підтвердженням формування названої школи. Серед центрів глобальних досліджень в Україні треба назвати Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Значний інтерес серед наукової спільноти викликали праці, присвячені проблемам економічної глобалізації, таких вітчизняних учених як О. Білорус, Д. Лук'яненко, Т. Кальченко, П. Куцик, Ю. Макогон, А. Поручник, В. Сіденко, А. Філіпенко, В. Чужиков, Б. Шевчик, І. Школа та ін.

2.3. Міждисциплінарність глобальних досліджень

Перевага розгляду певних аспектів процесу глобалізації (економічних, соціальних, культурних, технологічних, екологічних) зовсім не виключає вивчення також інших її складових. Наприклад, просто неможливо уявити відокремлену від соціальної взаємодії економічну діяльність людини. Відомо, що саме розвиток нових технологій закладає фундамент практично безмежного поширення економічної взаємодії. Своєю чергою, це зумовлює контакти між представниками суттєво відмінних одна від одної культур. Цю відмінність економічні суб'єкти помічають саме тому, що господарська взаємодія набуває

глобальних масштабів. Всі знають, що вплив людини на зовнішнє середовище, який невпинно зростає в міру активізації її господарської діяльності, породжує екологічні проблеми. Отже, обмежувати дослідження тільки сферою однієї наукової дисципліни – це означає погіршувати їхню якість, зробити неповними, не забезпечити адекватності отримуваних результатів. У цих умовах потрібне поєднання зусиль дослідників, які працюють у суміжних наукових галузях. І тоді в центрі уваги опиняються різні аспекти діяльності людини, що стосуються глобальної господарської взаємодії.

Варто зауважити, що мова йде саме про господарську, а не економічну взаємодію. Бо перше виходить далеко за рамки виробничих або товарно-грошових відносин. І в цьому контексті міждисциплінарний дискурс глобальних досліджень, долучення до них науковців, які вивчають соціологічні, культурологічні, антропологічні, історичні, правові, філософські, технологічні, екологічні аспекти згаданої взаємодії, лише підтверджує той факт, що правильне розуміння сутності процесів, які відбуваються в сучасному глобалізованому світі, неможливе, якщо спиратись тільки на теоретичні концепти «людини економічної».

Можна виокремити кілька підходів до *міждисциплінарних досліджень глобальних проблем*.

Перший підхід включає роботи, присвячені визначенню філософсько-методологічних засад дослідження глобалізації. Серед них можна назвати публікації У. Бека, А. Гальчинського, Г. Задорожного, Е. Райнерта, Б. Шевчика. Тут передбачено розробку власне методологічного забезпечення досліджень проблем, породжених глобалізацією та пов'язаними з цим концептуальними засадами визначення історичних вимірів глобалізації; пояснення сутності й змістового наповнення цього поняття (У. Бек); критичний аналіз «мейнстріму» економічної теорії як інструменту дослідження глобальних проблем і альтернативних варіантів її розвитку (А. Гальчинський, Г. Задорожний, Е. Райнерт).

Другий підхід, реалізований власне в межах мультидисципліни, включає дослідження у сфері глобалістики, зміст яких означає поєднання в рамках одного дослідницького проекту соціоприродних, економіко-технологічних, політологічних, культурологічних аспектів глобальних процесів. Серед цієї групи особливого значення набуває розгляд питань геополітики. При цьому вивчення політичних аспектів глобалізації поєднується з економічними, географічними, тоді формуються такі наукові дисципліни як геополітика, геоekonomіка. Відповідність такій концепції знаходимо в роботах М. Геффернена, К. Жана, П. Савона, Р. Каплана, К. Хаусхофера.

Третій підхід включає бі- та полідисциплінарні дослідження, зокрема це стосується соціології глобальних ринків, які передбачають у межах єдиного об'єкта (власне, глобалізація) поєднано одразу кілька складових, що належать до різних наукових дисциплін, наприклад у роботах Г. Джерефі, Н. Флігштейна. Також цей підхід реалізовано авторами світ-системного аналізу історії формування глобальної світ-економіки капіталізму (Дж. Аррігі,

Ім. Валлерстайном); дослідниками становлення економічних світ-систем (Ф. Броделем), розвитку глобальної мережевої інформаційної економіки (М. Кастельсом), зростання ролі та значення творчості як чинника прискорення процесів глобалізації (Р. Флорідом, Дж. Хокінсом).

Четвертий підхід відображає виконання міждисциплінарних проєктів у сфері глобалістики. Особливий інтерес серед них викликає ціла низка досліджень цінностей національних культур господарювання (наприклад, роботи Р. Інглхарта про глобалізацію та динаміку цінностей; Ф. Тромпенаарса, Г. Хофстеда, Ш. Шварца на тему цінностей та особливостей корпоративної культури).

Отже, сучасна глобалістика не має і, очевидно, не матиме в близькому майбутньому якоїсь єдиної наукової парадигми. І наявність різних її концепцій свідчить про те, що, з одного боку, формуються загальні засади теорії цієї науки, визначено її основні напрями, зокрема економічний, політичний, соціальний, екологічний (оскільки планетарні процеси охоплюють своєю гравітацією всі сфери суспільного життя, хоча їхня основа має економічну природу), а з іншого, – на сьогодні ще не досягнуто єдиного розуміння процесів глобалізації, повного усвідомлення його позитивних і негативних рис.

При цьому дослідження вчених розвинених країн на сучасному етапі зорієнтовані переважно на обґрунтування явищ інтеграції (глобалізації) західної ринкової економічної моделі та безальтернативно позитивного впливу «вестернізації» на загальноцивілізаційні процеси. Оскільки глобалізація – це, насамперед, економічний синтез цивілізацій як наслідок інтеграції національних і регіональних ринків у цілісний простір планетарного обміну, де існування локальної ізольованої спільноти неможливе навіть теоретично. Не можна не згодитись з тим, що ліберальний підхід західної демократії до процесів глобалізації людського співтовариства є найбільш досконалим як з теоретичного, так і з практичного погляду. Це не суперечить самій сутності явища глобалізації як сукупності всіх процесів, завдяки яким відбувається інкорпорація населення планети в єдине співтовариство.

Отож, пропозиції західних діячів науки щодо глобальної модернізації людського співтовариства можна звести до трьох узагальнених характеристик:

- 1) ринкове господарювання;
- 2) раціональне знання в повному обсязі його ідей, дисциплін, інститутів і технологічного оснащення в їхній історичній трансформації;
- 3) принцип права на захист гідності людини.

Одночасно варто зазначити, що тут ідеться про очевидний одновекторний прагматизм, породжений тривалим лідерством у світовій економіці країн Заходу, хоча останніми роками і в цих країнах піднялась хвиля безпрецедентного громадського опору сучасному економічному глобалізму, що набуло відображення в багатьох антиглобалістських публікаціях.

2.4. Ідеологічні концепції та платформи глобалістики: альтерглобалізм й антиглобалізм

Як і будь-яке явище, глобалізація характеризується певними перевагами та недоліками, а відтак, має своїх прихильників і противників. Саме тому невід'ємною складовою вивчення процесів глобалізації є ознайомлення з антиглобалізаційними поглядами.

Антиглобалізм – соціально-політичний рух, який виник наприкінці ХХ ст. і виступає за глобалізацію «знизу» в інтересах громадян. Прибічники антиглобалізму, як правило, не використовують цю назву для самоідентифікації, тому що вони вважають за необхідне не протистояти процесам інтеграції, а змінити панівну на сучасному етапі ліберальну капіталістичну форму глобалізації. Основною метою руху є розвиток процесів інтеграції економік, народів і культур на основах демократії, соціальної справедливості, поваги до самостійності й самобутності національно-культурних утворень.

Антиглобалізм об'єднує представників із різних соціальних прошарків та груп – від безробітних до осіб з вищого класу. Спочатку антиглобалізм проявлявся як соціальний рух під час проведення зустрічей діячів міжнародних організацій. Особливо помітним це стало, починаючи з 1999 року. Було відзначено, що стихійно утворений рух без загального керівного органу – це нова всесвітня форма суспільної організації. Новий рух являє собою широкий спектр коаліцій різних громадських рухів, а також політичних організацій лівої орієнтації. У його складі профспілкові, жіночі, молодіжні, екологічні, пацифістські та інші неурядові організації та політичні партії (традиційно – комуністи, троцькісти та ін.). Неформальні зв'язки між прихильниками антиглобалізму зазвичай підтримуються через Інтернет.

Діячі руху організували цілу низку заходів всесвітнього масштабу. Найвагомими були демонстрації протесту й альтернативні соціальні зібрання, організовані під час різного роду нарад і зустрічей, які запроваджували міжнародні інститути (СОТ, МВФ, СБ) у Сіетлі, Вашингтоні, Квебеку, Празі, Брюсселі, Генуї тощо.

Учасники руху вважають, що запропонований «згори» нинішній шлях розвитку суспільства заганяє людство в глухий кут, різко збільшує зло й несправедливість у сучасному світі, а тому вони пропонують іншу, набагато гуманнішу перспективу поступу. Цей більш соціально справедливий, більш прогресивний у технічному й економічному відношенні, але, перш за все, в людському вимірі світ, на їхню думку, потрібно створювати шляхом діалогу, спільного пошуку, на основі теоретичних досліджень і практичної діяльності всіх країн світу. Теоретичні постулати альтернативного руху перебувають на стадії становлення і зміни. В їхньому розробленні беруть участь лауреати Нобелівської премії, а також відомі вчені, серед яких І. Валлерстайн, С. Амін та інші.

Отже, цей рух, який став відомим під назвою «антиглобалізму», у

дійсності зовсім не заперечує об'єктивного процесу світового розвитку, але його прихильники протестують проти його сучасних форм, які склалися під впливом інтересів провідних індустріальних держав, насамперед, США, і не враховують необхідною мірою проблем решти людства.

У літературі існує і така думка, що антиглобалізм – це досить широкомасштабний і неоднорідний, еkleктичний за складом міжнародний суспільний рух, об'єднаний неприйняттям або самого процесу глобалізації, або її форм, негативних наслідків і ризиків для населення світу.

Антиглобалістський рух являє собою мережеву соціальну організацію, що має такі риси:

- неієрархічність, децентралізація, переважно горизонтальна і / або функціональна кооперація учасників;
- гнучкість, швидка зміна форм і конфігурацій;
- легкість і швидкість створення і розпаду структур, їх абсолютна відкритість для входу і виходу;
- загальнодоступність мережевих ресурсів (у першу чергу, інформаційних);
- рівні права учасників мережі, незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсного потенціалу;
- антиринкове спрямування;
- унікальність конструктивних властивостей мереж.

Антиглобалізаційний рух керується сукупністю правил, зокрема такими принциповими:

- інтернаціоналізм;
- інтеркласовість й інтерідеологічність;
- антигегемонізм.

Дослідити основи сучасної антиглобалістики можна через призму концепції «протистояння цивілізацій», а також завдяки виявленню суті конфліктів між глобальними й національними уявленнями, вивченню аспектів контрглобалізму.

Про концепцію «протистояння цивілізацій» стало широко відомо з праць професора Гарвардського університету Семюела Гантінгтона, передусім після публікації його книги «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку», яка стала інтелектуальним бестселером. Цей автор трактує цивілізацію як найвищу культурну спільність людей і найвищий рівень культурної ідентифікації. Автор досліджує чотири наявні парадигми світової політики (єдиний світ, два світи, парадигма 184 держав і суцільний хаос) і доводить їхню несумісність. Натомість висуває власну парадигму – бачення світу з погляду існування в ньому семи – восьми цивілізацій.

Розглядаючи принципи структуризації цивілізацій, С. Гантінгтон стверджує, що країни співвідносяться з цивілізаціями в ролі учасниць, стрижневих держав, країн-одинаків, розколених і розірваних країн. Поєднання явищ культури і регіоналізму, на думку вченого, найбільш активно відображається в економічній інтеграції, де автор виділяє чотири її ступені:

зони вільної торгівлі; митні союзи; спільні ринки; економічні союзи.

Досліджуючи економічний розвиток Азії, С. Гантінгтон порівнює її з «бурхливим котлом» щонайменше шести цивілізацій: японської, сінської, православної, буддистської, мусульманської, індуїстської та західної, констатує при цьому гострі прояви конфліктів між азійськими країнами і США, в основі яких автор бачить фундаментальні культурні відмінності між азійською та американською цивілізаціями. Учений вважає, що глобальна війна за участю стрижневих держав найбільших цивілізацій світу досить мало ймовірна, але й не є неможливою. Найбільш небезпечним джерелом глобальної міжцивілізаційної війни учений вважає зміну балансу влади між цивілізаціями та їх стрижневими державами.

Як бачимо, своє завдання учасники руху антиглобалістів вбачають у формуванні суспільної думки, яка б не тільки позитивно сприйняла їхню ідеологію, але стала б фундаментом її подальшого просування на глобальний рівень. Загальними цілями антиглобалізму є висування й застосування альтернативної концепції побудови світової системи, майбутні учасники якої не претендують на монополізацію прав глобального управління, а керуються у своїх діях наявною в суспільстві громадською думкою. Як проголошують самі антиглобалісти, їхня мета – «навчати, мобілізувати і надихати людей на активні дії».

Антиглобалісти пропонують такі принципи діяльності: солідарність, співробітництво і відповідальність; організація на принципах вільної, добровільної та ефективною в роботі асоціації; самоорганізація та самоуправління. Основні види діяльності антиглобалістського руху – це зустрічі прихильників, демонстрації проти проведення офіційних самітів міжнародних інститутів. Учасники руху проводять «соціальні форуми», аналізують процеси глобалізації, обговорюють способи опору негативним її проявам та формулюють альтернативні пропозиції.

Як було зазначено, міжнародний антиглобалістський рух організований у вигляді відкритої мережі, котра ґрунтується на альянсі соціальних структур і не має керівної ланки. Серед широкого кола учасників цього руху такі категорії громадських організацій і верстви населення:

– Організації, що намагаються вирішити проблеми відносин Північ – Південь, а також висловлюють солідарність і симпатії до визвольних рухів у країнах Близького Сходу, Латинської Америки тощо.

– Об'єднання безробітних, представники руху за права жінок.

– Захисники тварин і довкілля.

– Представники лівих, антифашистських кіл.

– Представники анархо-синдикалістських спільнот.

– Представники руху «чистих антиглобалістів».

Антиглобалістська діяльність організується переважно навколо таких тем:

– анулювання боргів країн Півдня;

– виступи проти діяльності СОТ;

- реформа міжнародних фінансових організацій і прийняття нової Бреттон-Вудської угоди;
- уведення податку на фінансові операції.

Термін «альтерглобалізм» був висунутий самими представниками вищеописаного руху для протиставлення нав'язаному офіційними ЗМІ терміна «антиглобалізм». Префікс «анти» вказує на повне заперечення глобалізації, що суперечить змісту, методам діяльності й складу учасників глобального руху – противників наявної моделі глобалізації, захищають нову ціннісну парадигму, яка істотно відрізняється від панівної неоліберальної наданням переваги захисту навколишнього середовища перед економічним зростанням, співробітництву перед конкуренцією, підтримкою заощадження ресурсів для майбутніх поколінь, зменшенню технологічних ризиків, більш активній участі громадян у прийнятті важливих рішень тощо. Зростання кількості прихильників цієї системи цінностей створило ґрунт для формування альтернативного стилю життя, альтернативної моделі соціальних відносин та спричинило розвиток протестного руху в нових формах.

Альтерглобалісти віддають перевагу цьому терміну, наголошуючи на тому, що вони взагалі підтримують глобалізацію, але виступають проти тих її форм, які їх не влаштовують.

Альтерглобалізм – всесвітній рух, який ставить за мету змінити основні параметри глобалізації. Створений спочатку як частина антиглобалістського руху, альтерглобалізм відмежовується від загальнопротестного ставлення до глобалізації, тобто від антиглобалізму. Уперше ідеї альтерглобалізму набули поширення протягом 2001 – 2002 рр. на соціальних форумах у Порту-Алегрі (Бразилія) та у Флоренції. Альтерглобалізм не просто критикує глобалізацію за її негативні наслідки для людства, але й пропонує іншу її стратегію, котра мала б гуманістичний зміст, провадилася б в інтересах широкого кола учасників і сприяла б формуванню глобального громадянського суспільства. Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість цього явища з «людським обличчям».

Альтерглобалістський рух ставить перед собою такі цілі:

- у середньостроковому періоді – реорганізація та демократизація нинішніх наднаціональних структур (ВТО, МВФ, Всесвітнього банку), забезпечення прозорості їхньої діяльності;
- у довгостроковому періоді – розробка альтернативних, демократичних механізмів прийняття рішень стосовно міжнародних проблем, усунення соціальних, економічних, екологічних диспропорцій між державами.

За ідеологічною ознакою рух альтерглобалістів можна розглядати таким чином:

- 1) протест проти системи, вмотивований етичними міркуваннями;
- 2) виступи за реформу наявної міжнародної економічної системи та надання їй демократичного, соціального і екологічно орієнтованого спрямування;

3) боротьба за створення альтернативної системи управління в рамках світової економіки;

4) радикальні виступи проти капіталістичної системи в цілому.

Учасники руху за альтернативну глобалізацію наполягають на створенні Всесвітнього парламенту, депутати якого мають бути обирали прямим голосуванням усіх громадян світу.

Борці за «глобальну справедливість» виступають проти деградації навколишнього середовища, руйнації культурної ідентичності й у більш глобальному сенсі проти «комерціалізації» та «приватизації» світу. А тому їхня критика передусім спрямовується на діяльність ТНК і фінансових інститутів, що керуються у своїй діяльності виключно короткостроковими цілями максимізації прибутків, нехтуючи соціальними та екологічними нормами й інтересами.

ВИСНОВКИ

1. Глобалістика – самостійна галузь науки про планетарні закономірності, проблеми та перспективи розвитку людської цивілізації як єдиного цілого. Об'єктом дослідження цієї науки стають процеси глобалізації. Предметом глобалістики є походження, прояви і шляхи вирішення глобальних проблем, а також закономірності формування нової системи світового порядку.

2. Характерні ознаки глобалістики як науки такі: дослідження взаємодії людини, суспільства та природи як єдиного цілого в межах усієї планети; розгляд цієї системи як перманентно кризової, коли при цьому в центрі уваги перебувають її напружені ситуації, конфлікти, катастрофи, котрі, на відміну від розгляду іншими науками, характеризуються не як аномалія, а як природні явища, як джерело суспільного розвитку; акцентування уваги на розробці управлінських рішень стосовно подолання кризових явищ і забезпечення поступовості світового розвитку.

3. У своєму становленні глобалістика пройшла два основних етапи, що відображають поступове поглиблення розуміння складності та взаємопов'язаності елементів, які формують передумови, специфіку перебігу та наслідки процесів глобалізації: перший – з 60-х до кінця 80-х рр. ХХ ст.; другий етап розпочався в 90-х рр. ХХ ст.

4. Можна виокремити такі основні напрями наукових досліджень глобалістики на першому етапі розвитку: роботи у сфері футурології та постіндустріалізму; доповіді Римського клубу; дослідження глобальних проблем в СРСР.

5. Поняття «напряму» у дослідженнях глобальних проблем стосується їх змістового наповнення, предмета, коли можуть бути використані суттєво відмінні методи й інструменти наукового пізнання.

6. Уявлення про «школи глобальних досліджень» передбачає певну напрацьовану специфічну сукупність їхніх методів, прийомів, інструментів,

сформовану певну внутрішню ієрархію, у якій було виділено засновників, лідерів, послідовників, учнів. Результатом утворення та діяльності наукової школи стає цілеспрямоване або спонтанне формування відповідного колективного наукового знання про предмет дослідження.

7. У межах досліджень процесів глобалізації було створено такі наукові школи: прогнозу школу глобалістики; школи, що вивчають переважно стратегії економічного розвитку; а також школи контрольованого глобального розвитку; універсального еволюціонізму; міжнародної політекономії; економічної соціології; еколого-економічну; глобальної екології; українську школу глобалістики.

8. Наявність різних наукових концепцій на сучасному етапі розвитку глобалістики свідчить про те, що, з одного боку, формуються загальні теоретичні засади цієї науки та її основні напрями (економічний, політичний, соціальний, екологічний тощо). З іншого боку, глобалістика не має і, очевидно, не матиме в близькому майбутньому якоїсь єдиної наукової парадигми, що підтверджує її міждисциплінарність.

9. Виокремлюють кілька підходів до міждисциплінарних досліджень глобальних проблем, серед яких: визначення філософсько-методологічних засад вивчення глобалізації; підхід, реалізований у межах власне мультидисципліни; бі- та полідисциплінарні дослідження; міждисциплінарні проекти у сфері глобалістики.

10. Як і будь-яке явище, глобалізація має переваги й недоліки. Саме тому невід'ємна складова вивчення її процесів – це ознайомлення з антиглобалізаційними поглядами. Антиглобалізм – соціально-політичний рух, який виник наприкінці ХХ ст. і виступає за глобалізацію «знизу» в інтересах громадян. Альтерглобалізм – всесвітній рух, який ставить за мету змінити основні параметри глобалізації, запропонувавши іншу стратегію її розвитку, що веде до формування глобального громадянського суспільства.

Питання для обговорення

1. У чому полягають особливості глобалістики як науки та які основні етапи її розвитку?
2. Охарактеризуйте основні напрями дослідження глобальних процесів на першому етапі розвитку глобалістики.
3. Чому вважається, що діяльність Римського клубу започаткувала дослідження, які набули назву «глобальної проблематики»?
4. Назвіть передумови й глобальні наслідки переходу від фордизму до моделі організації виробництва постфордизму.
5. Назвіть і стисло охарактеризуйте основні наукові школи глобалістики.
6. У чому полягають особливості наукових програм шкіл, представники яких вивчають переважно стратегії глобального розвитку?
7. Які особливості дослідницької програми школи міжнародної політичної економії?

8. Чому в дослідженнях глобальних процесів особлива увага приділяється досягненням школи економічної соціології?

9. Що спільного й відмінного мають наукові програми еколого-економічної школи та шкіл глобальної екології та глобального еволюціонізму?

10. Чому в глобалістиці великого поширення набули міждисциплінарні дослідження?

11. Охарактеризуйте поняття антиглобалізму й альтерглобалізму.

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 2

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Наукова течія в глобалістиці, що ґрунтується на системному підході до вивчення суспільних проблем без зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, а натомість на перший план виходить аналіз зовнішніх, неекономічних чинників.

2. Науковий напрям досліджень, у рамках якого об'єднуються елементи, що належать до різних сфер наукового знання.

3. Міжнародна громадська організація, створена А. Печчеї та А. Кінгом у 1968 р., що об'єднала представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти в дослідженні глобальних проблем розвитку суспільства.

4. Наукова течія в глобалістиці, у якій зробити вибір магістрального шляху вирішення глобальних проблем запропоновано на користь переходу до інформаційного суспільства, а також створено систему моделей альтернативного глобального розвитку та надано рекомендації стосовно розроблення оптимальних стратегій управління.

5. Наукова течія в глобалістиці, де переважають дослідження процесів формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів.

6. Наукова течія в глобалістиці, у якій увагу акцентовано на системності глобальної природи, здатної на самоорганізацію, а її реакція хоча й не прогнозована, але неминуча в довгостроковому періоді, отже, у вивченні глобального розвитку належить враховувати зворотну реакцію біосфери.

7. Всесвітній рух, який ставить за мету змінити основні параметри глобалізації та об'єднує сили, котрі не сприймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість надання цим процесам «людського обличчя».

8. Соціально-політичний рух, який виник наприкінці ХХ ст. і виступає за глобалізацію «знизу» в інтересах громадян.

9. Певна реальна або віртуальна група дослідників, які напрацювали деяку специфічну сукупність методів, прийомів, інструментів дослідження процесів глобалізації та сформували відповідне колективне наукове знання про предмет дослідження.

Терміни і поняття

- а) Еколого-економічна школа;
- б) міждисциплінарні дослідження;
- в) Римський клуб;
- г) школа контрольованого глобального розвитку;
- д) школа міжнародної політекономії;
- ж) школа універсального еволюціонізму;
- и) альтерглобалізм;
- к) антиглобалізм;
- л) школа глобалістики.

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Коли у науковий ужиток увійшло поняття «глобалізація»?

- а) Після Другої світової війни;
- б) на початку XI ст.;
- в) у 80-ті роки XX ст.;
- г) у 90-ті роки XX ст.

1. Яка міжнародна організація відіграла вирішальну роль у становленні глобалістики як науки?

- а) Лондонський клуб;
- б) Римський клуб;
- в) Більдерберзький клуб;
- г) Велика сімка.

2. Яка з робіт учасника Римського клубу набула найбільшої популярності серед науковців?

- а) «Межі зростання» Д. Медоуза та ін.;
- б) «Перегляд міжнародного порядку» Я. Тинбергена;
- в) «Нове індустріальне суспільство» Дж. Гелбрейта;
- г) «Людські якості» А. Печчеї;

3. Котра зі шкіл глобалістики не відноситься до основних?

- а) Школи, які надають перевагу вивченню стратегій економічного розвитку;
- б) школа контрольованого глобального розвитку;
- г) школа синергетичного революціонізму;
- д) школа міжнародної політекономії.

4. Які школи глобалістики можна назвати основними?

- а) Еколого-економічну;
- б) школу глобальної екології;
- в) українську школу глобалістики;
- г) усі відповіді правильні.

5. Дослідники якої з шкіл глобалістики керуються таким положенням: глобальна реакція природи одночасно непрогнозована й неминуча в довгостроковому періоді; а тому в ході вивчення глобального розвитку треба її враховувати?

- а) Школи контрольованого глобального розвитку;
- б) школи універсального еволюціонізму;
- в) еколого-економічної школи;
- г) школи глобальної екології.

6. Дослідники якої з шкіл глобалістики вважають ключовим таке положення: формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку відбувається в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів?

- а) Шкіл, що надають перевагу вивченню стратегій економічного розвитку;
- б) школи контрольованого глобального розвитку;
- в) школи універсального еволюціонізму;
- г) школи міжнародної політекономії.

7. Яке з положень не відповідає міркуванням представників школи економічної соціології в глобалістиці?

- а) Підкреслення важливості зв'язку економіки з іншими сферами життя суспільства;
- б) надання переваги вирішенню питань прогнозування наслідків глобалізації;
- в) підтвердження зв'язку економічних процесів з діяльністю сукупності суспільних інститутів;
- г) переконання в тому, що дослідження глобалізації припускає використання як кількісних, так і якісних методів аналізу.

8. Яке з положень відповідає поглядам представників еколого-економічної школи глобалістики?

- а) Відмова від зосередження уваги на вивченні внутрішніх закономірностей економіки;

- б) використання в аналізі глобальних процесів зовнішніх неекономічних чинників; врахування взаємодії та взаємозв'язку між суспільством і природою;
- в) підкреслення можливості поєднання екологічних та економічних інтересів у процесах глобального розвитку;
- г) усі відповіді правильні.

9. *Яка з проблем не розглядається науковцями школи глобальної екології?*

- а) Розробка теорії глобальних рішень і компромісів;
- б) наукове обґрунтування моделі глобальних наслідків ядерної війни, «ядерної зброї», «ядерної зими», вивчення соціології глобального компромісу;
- в) перехід людства до життя в інформаційному суспільстві як магістральний шлях вирішення глобальних проблем;
- г) доведення можливості реалізації загальносвітових угод кооперативного типу заради вирішення планетарних проблем.

10. *Праці яких учених сприяють розвитку української школи глобалістики?*

- а) О. Білоруса, Д. Лук'яненко, Т. Кальченка,
- б) Ю. Макогона, І. Школи, П. Куцика;
- в) В. Філіпенка, В. Сіденка; А. Поручника;
- г) усі відповіді правильні.

11. *Які методи дослідження використовують науковці прогнозної школи глобалістики?*

- а) Матричний підхід;
- б) методи кількісного узагальнення й екстраполяції;
- г) економіко-математичне моделювання;
- д) усі відповіді правильні.

12. *Яку ознаку не можна вважати критерієм методологічного розмежування дисциплін у глобалістиці?*

- а) Об'єкт дослідження;
- б) предмет дослідження;
- в) перевагу в дослідженні теоретичного осмислення проблеми чи можливості її практичного вирішення;
- г) прийняті моделі пояснення та систематизації знань (дескриптивні / пояснювальні, історичні / систематичні, нормативні / позитивні).

13. Що з перелічених нижче понять не входить у характеристику типів міждисциплінарності в глобалістиці?

- а) Бі- та полідисциплінарні сфери;
- б) власне мультидисципліни;
- в) філософсько-методологічна й теоретична база вивчення глобалізації;
- г) використання суміжних методів дослідження глобальної економіки.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. Глобалістика починає формуватися як новий науковий напрям, що досліджує проблеми та перспективи трансформації світової системи у сферах політики, економіки, соціального життя.

2. З позицій представників шкіл, де перевагу надано вивченню стратегій економічного розвитку, глобалізація одночасно постає його продуктом, умовою й інструментом; при цьому школи зосереджують у собі такі основні течії: гіперглобалісти, скептики, трансформаціоналісти.

3. Соціоекономічний напрям у глобалістиці передбачає дослідження наслідків взаємодії людини та середовища, віддаючи перевагу кількісним, у тому числі балансовим, методам аналізу.

4. Культурологічний напрям у глобалістиці передбачає дослідження геополітики світ-системи, спираючись на якісні, історичні, порівняльні, інституційні методи аналізу.

ТЕМА 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ ФОРМАТ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Початок XXI століття визначено як етап завершення кардинальних трансформаційних процесів у світовому господарстві та формування моделі глобальної економіки. Консолідуючи структурні елементи міжнародної економічної системи, така модель надає останній внутрішньої цілісності та єдності. Основний тренд сучасного світогосподарського розвитку формується під впливом інноваційних стратегій діяльності економічних суб'єктів. При цьому серед ключових виявлено такі тенденції процесу: транснаціоналізація економік різних країн та поглиблення їхньої взаємозалежності, по-друге, подальше посилення регіональних і субрегіональних інтеграційних змін, по-третє, створення глобального інституційного середовища економічної діяльності. Саме завдяки цим тенденціям розвитку формується нова диспозиція країн, причому кожна з них прагне ефективно адаптувати свої господарські структури до тих, що існують на регіональному та загальносвітовому ринку.

3.1. Рушійні сили та фактори, форми прояву й закономірності процесу економічної глобалізації

Категорія глобальної економіки виникла як поняття, що відображає трансформацію сучасного світового господарства під впливом процесів загальнопланетарного рівня. Науковці висловлюють думку про те, що явище глобалізації слід розглядати в широкому розумінні, тобто як процес, що виводить світову економіку на більш високий рівень розвитку, включаючи системну інтернаціоналізацію умов і сфер життєдіяльності людей. Отже, можна стверджувати, що *глобалізація являє собою процес, який приводить до утворення глобальної економіки*. Він зосереджує в собі політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові, які кардинальним чином змінюють усталені відносини між окремими суб'єктами господарювання і національними економіками, породжуючи нові форми виробничих, торговельних, фінансових, організаційних та інституціональних зв'язків. Усе це відображає процес економічної глобалізації, схему якого зображено на рис. 3.1.

Розширення соціально-економічних зв'язків між суб'єктами у світовому масштабі та формування на цій основі єдиного економічного, політичного і культурного простору супроводжується такими змінами в суспільному житті:

– бурхливим розвитком системи засобів інформації, формуванням єдиної

світової інформаційної та комунікаційної мережі;

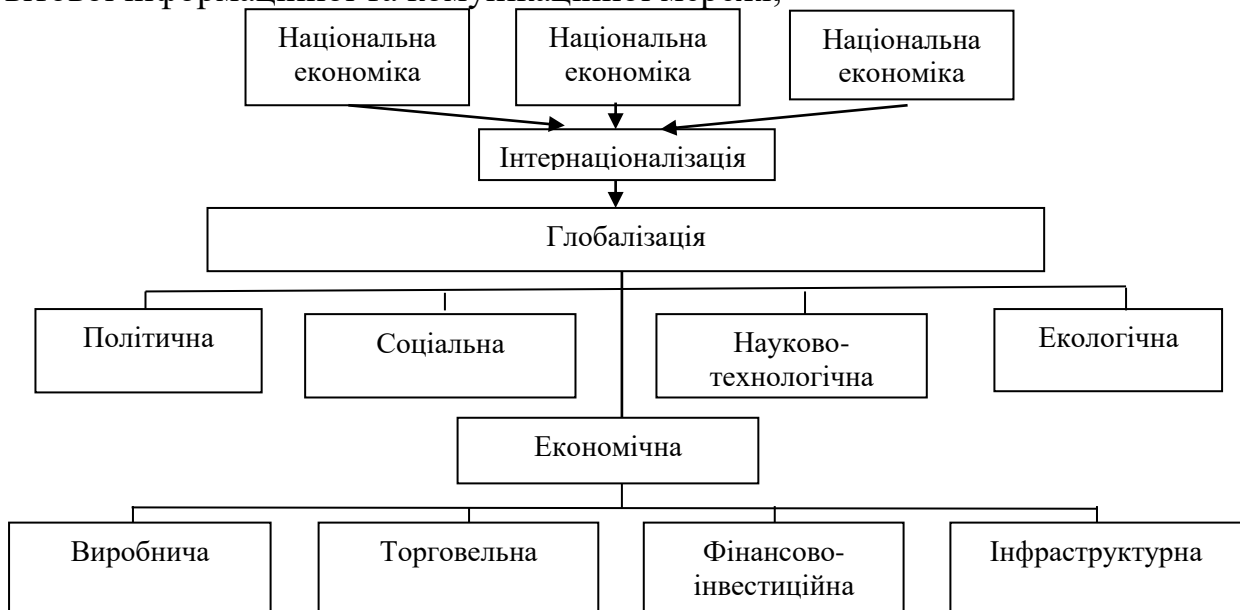

Рис. 3.1. Складові процесу глобалізації

- зростанням ролі фінансової сфери в міжнародній економічній діяльності;
- розширенням діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) у світовій економіці та посиленням її транснаціоналізації;
- формуванням системи міжнародних організацій, які разом з ТНК утворюють наднаціональний механізм управління світовою економікою, збільшуючи тим самим чисельність недержавних суб'єктів міжнародного життя;
- посиленням ступеня відкритості національних економік та зміною ролі держави в управлінні економічною діяльністю;
- нерівномірністю соціально-економічного розвитку, збільшення відставання бідних країн від багатих;
- регіоналізацією світової економіки;
- соціальною трансформацією в планетарному вимірі, що набуває прояву у все більшій орієнтації населення різних країн на уніфіковані цінності й взаємодію культур.

Усе перелічене суттєво впливає на світогосподарські процеси і на характер проведення економічної політики національними урядами, сприяє формуванню **глобальної економіки** – наддержавної і, водночас, позадержавної, яка базується на стиранні національних кордонів (унаслідок лібералізації транскордонних операцій з товарами, трудовими ресурсами та капіталом) і починає створювати власні (наддержавні) механізми регулювання. Наприклад, досить згадати дію валютного механізму, який частково протистоїть і водночас співпрацює з національними регуляторами залежно від економічної політики окремих держав.

Що стосується *рушійних сил економічної глобалізації (або її передумов)* то, на думку українських учених Д. Лук'яненка та А. Поручника, першу

ключову серед них відведено процесам транснаціоналізації, другу – міжнародній регіональній інтеграції, яка характеризується високим динамізмом, а також дезінтеграційними та реінтеграційними процесами, а третю, найбільш консолідовану, – інституціоналізації економічного розвитку, що почала формуватися із середини ХХ ст. та охоплює нині практично всі сегменти глобального ринку⁸.

Серед інших факторів економічної глобалізації, які спричинили протягом останньої чверті ХХ ст. глибокі якісні зміни (трансформацію) в структурі світової економіки, можна згадати такі:

1. Виробничі, науково-технічні й технологічні, тобто

– різке зростання масштабів виробництва;

– перехід до нового технологічного способу виробництва, який базується на високих, наукомістких технологіях, а також швидке поширення сучасних інформаційних технологій, що ліквідують бар'єри на шляху переміщення товарів, послуг і капіталів;

– якісне удосконалення засобів транспорту і зв'язку, їхня уніфікація, що сприяє зниженню витрат і прискоренню переміщення у світовому просторі товарів, послуг та ресурсів;

– посилення процесу дифузії знань та прискорення їхнього обміну між суб'єктами господарювання.

2. Організаційні, а саме

– розвиток міжнародних форм ведення виробничо-господарської діяльності (зокрема ТНК, робота яких виходить за межі національних кордонів і сприяє формуванню єдиного ринкового простору);

– розширення сфери впливу міжнародних організацій (ООН, МВФ, Світового банку, СОТ тощо) і вихід на міжнаціональний або світовий рівень багатьох неурядових некомерційних організацій (НКО).

3. Політичні, серед яких

– послаблення жорсткості державних кордонів, створення сприятливих умов для вільного пересування громадян, руху товарів, послуг і капіталів;

– подолання політичних розбіжностей між Сходом і Заходом.

4. Соціальні та культурні, зокрема

– послаблення ролі національних звичок і традицій, усталених суспільних зв'язків та звичаїв;

– уніфікація соціокультурних цінностей.

Глобальна економічна система стала реальністю, тому зміни традиційних форм економічних відносин з виникненням нових явищ і процесів потребує окремого розгляду. Зазвичай дослідники ідентифікують такі зміни як **форми прояву економічної глобалізації**, котрі є реалізацією її сутнісної природи. До найбільш значущих із згаданих форм належать, по-перше, поглиблення процесів транснаціоналізації та інтернаціоналізації капіталу, а також виробництва, обміну й фінансової сфери, по-друге, зростання впливу науково-

⁸ Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. – Київ : КНЕУ, 2011. – С. 5–9.

технічних і технологічних факторів розвитку транспорту й засобів зв'язку і, по-третє, збільшення масштабів міжнародної міграції робочої сили. Узагальнену схему взаємозв'язків між формами прояву економічної глобалізації подано на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Архітектура процесу глобалізації економіки

У розвитку економічної глобалізації найбільш вагомим значення набуває взаємозв'язок (взаємне проникнення) економічних процесів різних країн, що потребує проведення в цьому питанні узгодженої політики. Цей взаємозв'язок проявляється в поглибленні процесів інтернаціоналізації таких сфер як виробництво, обмін, фінанси, рух капіталу. Розглянемо ці явища більш детально.

Поглиблення процесів транснаціоналізації та інтернаціоналізації капіталу має місце тоді, коли деяка частина споживання й виробництва, створення доходу, а також імпорту/експорту товару певної країни відбувається за її межами шляхом прийняття рішень міжнародними центрами. При цьому зростання міжнародного руху капіталу між країнами відбувається здебільшого у вигляді прямих іноземних інвестицій у процесі інтернаціоналізації фондового ринку.

Лідирують у цих процесах ТНК – акціонерні товариства, які виникають унаслідок концентрації капіталу в межах тих чи інших корпорацій та розширення їхньої діяльності на основі міжнародного поділу праці⁹. Іншими словами, під ТНК розуміють функціонування в акціонерній формі великого фінансово-виробничого, науково-технологічного, торгово-сервісного об'єднання, яке здійснює операції як у країні свого базування, так і за її межами.

В останні 20–30 років ХХ ст. разом із прискоренням процесу глобалізації

⁹ Плотніков О.В. Фінансовий менеджмент у транснаціональних корпораціях: Навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. – Київ : Кондор, 2011. – С. 20.

світової економіки тривали процеси інтеграції світових ринків товарів, технологій, послуг і праці у мережу ТНК, зростання взаємозв'язку між ними. Незважаючи на те, що деякі ТНК обмежують свою діяльність переважно торговими операціями, більшість із них все ж таки сприяє промисловій реструктуризації в країнах, що розвиваються, завдяки модернізації старих (харчової, текстильної тощо) та створенню нових галузей (електронної, нафтохімічної, автомобільної, машинобудівної).

ТНК нового покоління (названі глобальними) працюють, насамперед, на фінансових та інформаційних ринках, що відрізняє їх від ранніх виробничих ТНК. Отже, названі ринки поєднуються в планетарному масштабі, а фінансово-інформаційний простір у світі стає загальним. Як наслідок, зростає значущість ТНК і міжнародних економічних організацій та структур, які з ними пов'язані (зокрема МВФ, МФК, МБРР).

Існують різні оцінки діяльності ТНК та їхнього впливу на економіки країн їхнього базування, а також тих, які їх приймають. Але в будь-якому разі потрібно визнати, що ТНК на сьогодні – найважливіший суб'єкт глобальної економіки, який постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем на національному та загальносвітовому рівнях.

Поглиблення інтернаціоналізації виробництва відображає участь економічних суб'єктів різних країн у створенні кінцевого продукту. Інституційною формою інтернаціоналізації виробництва виступають, насамперед, ТНК. Вони активно відкривають виробничі та збутові філії в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, глобалізуючи в такий спосіб виробничі процеси.

Об'єктивні передумови для більш широкого переходу до глобальної інтеграції у виробничій сфері було створено ще в другій половині ХХ ст. завдяки фрагментації виробничих процесів, упровадженню технологій подетальної спеціалізації тощо. Організація єдиного виробничого процесу із застосуванням таких інновацій означала поступове розширення можливостей взаємодії незалежних спеціалізованих його учасників і вертикальної інтеграції виробництва в межах єдиної організаційної структури. Це зумовило формування **глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ)**. Під ГЛДВ розуміють повний набір дій, необхідних для того, аби запровадити просування продукту з моменту виникнення його концепції до кінцевого споживача через усі стадії виробництва, включаючи розробку та дизайн, постачання сировини й проміжних компонентів, власне виробництво, маркетинг та організацію збуту, а також забезпечення післяпродажного обслуговування. Коли діє ГЛДВ, то всі перелічені стадії розподілено між численними фірмами-постачальниками та виробниками, географічно розташованими в різних країнах і регіонах.

Розрізняють глобальні та регіональні ланцюги доданої вартості. Ключову роль у створенні та координації ГЛДВ відіграють ТНК. Продукція, вироблена в межах **глобальних виробничо-збутових ланцюгів (ГВЗЛ)**, становить 80 % від експорту транснаціональних корпорацій. Регіональні ланцюги доданої вартості особливо активно поширюються в Північній Америці, Європі, Східній і

Південно-Східній Азії. Разом з тим, саме ГЛДВ стали основним інструментом залучення країн, що розвиваються, до міжнародного виробництва. Частка таких країн у ланцюгу зросла з 20 % в 1990 р. до 30 % у 2000 р. і становила понад 40 % у 2010 р. Сьогодні в межах глобальних виробничих структур створюється до 30 % ВВП цих країн.

З 90-х рр. ХХ ст. відбувається формування *глобальних виробничо-збутових мереж (ГВЗМ)*, що являють собою послідовне поєднання на міжнародному рівні ланок виробничого процесу або створення складних мережевих структур підприємств-виробників товарів, що задіяні в єдиному технологічному процесі виробництва та збуту виробленої продукції.¹⁰ У 2010 р. 60 % світової торгівлі (а це понад 20 млрд дол.) припадало на торгівлю проміжними продуктами, що перебувають на різних стадіях процесу виробництва, а також продуктів, які постачалися на основі разових контрактів та в рамках міжнародної виробничої кооперації.

На відміну від ГЛДВ, які по суті є лінійними структурами, діяльність згаданих мереж має на меті вийти за межі такої лінійності, аби включити в процеси всі види власної конфігурації. До того ж концепція ланцюгів доданої вартості передбачає переважно функцію управління міжфірмовими транзакціями, в той час як серед завдань концепції виробничо-збутових мереж – охоплення всіх груп учасників і відносин між ними. Виходячи з цього, ГВЗМ – це розподілена серед національних кордонів структура, яка об'єднує закінчені або окремо взяті елементи ланцюгів створення вартості, розташованих на територіях різних країн.

Поглиблення інтернаціоналізації фінансової сфери відображає активізацію руху грошових ресурсів і налагодження відносин, пов'язаних з їх акумулюванням та використанням за межами державних кордонів. Це сприяє формуванню загальносвітових фінансових ринків і виникненню глобальних фінансових монополій. Враховуючи певні особливості функціонування згаданої сфери, її також називають *віртуальною економікою*. У сучасному світі обороти на міжнародному фондовому і валютному ринках у десятки, а то й у сотні разів перевищують обороти в торгівлі.

Зміна ролі кредитних, валютних і фондових ринків на початку ХХІ ст. привела до зрушень в архітектурі всієї міжнародної економіки. Ще кілька десятиліть тому головним завданням фінансових ринків було забезпечення потреб функціонування реального сектора економіки, проте сьогодні фінанси стають все менш залежними від виробництва. Разом з лібералізацією економіки такий стан зумовлює активність проведення спекулятивних операцій що, як наслідок, приводить до багаторазового зростання їх обсягу. Іншими словами, у сучасних умовах процес вилучення грошей із грошей став набагато простішим, адже з нього можна виключити дуже затратну стадію виробництва товарів чи послуг. Натомість джерелом прибутку стала гра на коливаннях валютних курсів та спекуляції із похідними фінансовими інструментами (серед яких опціони,

¹⁰ World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. – Washington, DC: World Bank Group, 2020. – 293 p. – P. 1. URL: <https://worldbank.org/en/publication/wdr2020> P. 1

ф'ючерси тощо).

Інтернаціоналізацію фінансового ринку, на думку багатьох дослідників, можна назвати найбільш розвиненим і, водночас, найбільш складним з усіх процесів, що властиві глобалізації світового господарства. Вона стала наслідком посилення фінансових взаємозв'язків між країнами, формування промислово-фінансових груп, які функціонують у світовому масштабі, уведення більш ліберальних правил встановлення цін і переміщення потоків інвестицій. Відносна швидкість зростання на транснаціональному ринку капіталу обсягів позик за останні 10–15 років становила рекордні +60 % проти обсягів зовнішньої торгівлі й +130 % проти світового валового продукту (СВП). Зростає кількість компаній-інвесторів, що працюють на міжнародному ринку. Саме глобалізацію світових фінансів найчастіше називають причиною відволікання капіталу з реального сектора економіки та зростання спекуляцій, зниження його участі у створенні нових робочих місць та виробництв.

Центрами процесів глобалізації світових фінансів виступають три найбільші економіки світу: США, Західна Європа та Японія. Однак фінансова спекуляція поширюється далеко за межі зазначених регіонів. Щодобовий оборот на глобальному валютному ринку становить близько 1 трлн доларів. Так, через збільшення спекулятивного капіталу в будь-якій країні її економічне становище може бути дестабілізоване, а обсяги коштів, що надійшли, бути набагато більшими за необхідні. Наявні високі темпи глобалізації у фінансовій сфері все ще виступають ключовою причиною багатьох ризиків та вразливості світової економіки.

Посилення інтернаціоналізації обміну виникає на основі поглиблення міжнародного поділу праці, зростання масштабів та якісної зміни (трансформації) характеру традиційної міжнародної торгівлі уречевленими товарами. Все більш важливим напрямом міжнародного співробітництва стає сфера послуг, що розвивається швидше за сферу матеріального виробництва.

З іншого боку, згаданий процес можна пояснити випереджальним зростанням світового експорту порівняно зі збільшенням світового валового продукту як свідчення того, що національне господарство окремих країн світу все більше працює на зовнішній ринок. До того ж одночасно з активізацією обміну сфера охоплення цим процесом суб'єктів збільшується, а це перетворює світову економіку на глобальну. Участь національного виробництва у світовій торгівлі досягла набагато вищого рівня, ніж це було на початку минулого століття. Статистика свідчить, що нині для цілої низки країн світовий ринок вже не може розглядатися як доповнення до національного, а стає необхідною умовою функціонування усього господарства. Звісно, тепер його роль у розвитку реального сектора економіки стає настільки ж важливою, як і роль внутрішнього ринку. Це вже нова якість інтернаціональної взаємозалежності й кооперації, яка дає змогу говорити про глобальну економіку як про особливий феномен сучасної історії. Підтвердженням цього факту є навіть не стільки гігантські масштаби і значна частка експорту товарів та послуг у їх виробництві, скільки вивезення капіталів, торгівля правами власності у вигляді

цінних паперів, банківських депозитів, боргових вимог і зобов'язань.

Як свідчить статистика, близько 33 % доходу країн, що розвиваються, і 20 % доходів промислово розвинених держав перебувають у прямій залежності від експорту, а також 10–12 % осіб, зайнятих у сфері послуг, і 40–45 % тих, що працюють в обробній промисловості, пов'язані із зовнішньою торгівлею, причому прямо й побічно. Тому саме зовнішня торгівля сьогодні виступає головним засобом перерозподілу доходів у світі.

Прискорення науково-технічного й технологічного розвитку в діяльності транспорту і засобів зв'язку сприяє скороченню так званої економічної відстані між країнами. У глобальній економіці до найважливіших відносяться інформаційні, комунікаційні й транспортні технології. Глобальна економіка стала економікою цифрової ери. Комп'ютери для збереження та обробки даних, Інтернет і мобільний телефонний зв'язок для миттєвої передачі інформації по всьому світові, контейнерний спосіб транспортування вантажів морським шляхом і повітряним транспортом, усе це дозволяє вести світову торгівлю з найменшими витратами. Світова економіка стала взаємопроникною, як ніколи раніше, а розподіл праці сьогодні значно складніший, ніж у минулому.

Можна очікувати, що посилення глобального впливу сучасних засобів комунікації на всі сфери існування сприятиме поліпшенню способу життя людей. Запроваджені в практику сучасні високоефективні системи телекомунікацій дозволяють користувачам отримувати інформацію в реальному часі, де б вони не перебували, що дає можливість швидко й легко приймати рішення, керувати міжнародним інвестуванням капіталу, кооперуватись у галузі маркетингу та виробництва. Завдяки досягненню поточного рівня глобалізації та інтеграції інформаційного середовища швидкість передачі досвіду господарювання й технологій із-за кордону суттєво зростає. З'являються умови для глобалізації світових процесів, які раніше зберігали локальність через внутрішні особливості. Наприклад, вищу освіту тепер можна здобути на відстані від провідних світових навчальних закладів.

Збільшення масштабів міжнародної міграції робочої сили є результатом еволюції цього явища. При цьому спостерігається стрімке зростання обсягів міграційних процесів на основі поглиблення міжнародного поділу праці, а також нарощування інтенсивності й поширення міграції на всі країни світу, вагомого її впливу на економічний та соціальний розвиток суспільства.

Особливе місце, яке посідає міграція робочої сили в сучасних умовах, можна пояснити, насамперед, її динамізмом, швидким реагуванням на зміни в суспільстві та в економіці. Головні економічні причини зазначеного процесу пов'язані з різним рівнем соціально-економічного розвитку, що й зумовлює переміщення людей багатьох професій у країни з високим рівнем життя із менш розвинутих країн. Також економічна міграція виникає під впливом функціонування ТНК, спільних підприємств, унаслідок зростання масштабів руху капіталу та наявності структурного безробіття.

Вихідці з відносно бідних країн можуть розраховувати в розвинених країнах переважно на роль некваліфікованої або низькваліфікованої робочої сили. При цьому країни, які використовують іноземних громадян для заповнення певних ніш на ринку праці, пов'язаних із низькокваліфікованою та малооплачуваною роботою, намагаються утримувати кількість іммігрантів у певних межах. Тим часом, сучасні глобальні телекомунікаційні технології відкривають нові можливості в цій галузі і дозволяють безболісно обмежити імміграційні процеси. Будь-яка компанія в Європі, Північній Америці або Японії може з легкістю доручити виконання, наприклад, проекту в ІТ-сфері спеціалісту, який перебуває в іншій країні, і негайно отримати готову роботу у власному офісі.

Як бачимо, взаємодія виробничого і фінансового секторів, реальних та віртуальних зв'язків стає важливим чинником утворення та функціонування глобальної економіки. Саме ця взаємодія надає глобальній економіці значних переваг завдяки більшій можливості використання вільних капіталів і найновіших досягнень науково-технічного прогресу в будь-якій точці світу. Проте ступінь економічної взаємозалежності країн, неврегульовані переливи «гарячих» спекулятивних капіталів призводять до посилення нелінійності й неврівноваженості глобальної економіки. Стрімкий розвиток фінансової сфери (так звана фінансіалізація) створює для глобальної економіки небезпеку через неконтрольованість трансграничних потоків короткострокових фінансових ресурсів

Глобальна економіка докорінно відрізняється від міжнародної, набуваючи рис суб'єктно-, функціонально- та інституційно-структурованої багаторівневої системи. Але сьогодні не йдеться про універсальність і досконалість цієї системи. Саме тому на сучасному етапі можна виокремити тільки певні тенденції та закономірності функціонування глобальної економіки, а саме:

- загальноцивілізаційного дослідження прогресу завдяки глобальній доступності ресурсів і технологічно-управлінських інновацій;
- глобального характеру факторної мобільності, зростання масштабів міжнародного виробництва, формування усталених механізмів урівноваження попиту й пропозиції на глобальному рівні;
- динамізацію інтеграції мікро- та макроструктур шляхом запровадження міжнародної стандартизації, ринкової уніфікації та регуляторної гармонізації;
- нерівномірного та нееквівалентного розподілу витрат і доходів на глобальних ринках, що зумовлює непропорційність й асиметричність розвитку суспільства та поглиблює міжкрайнові й міжрегіональні інформаційно-технологічні та соціально-економічні розриви.

3.2. Функціонально-галузева структура та суб'єкти глобальної економіки

Розглядаючи складові структури світового господарства в умовах сучасних глобальних трансформацій і становлення глобальної економіки,

потрібно враховувати вплив на його формування різних суспільно-економічних процесів, а також динамічно змінних умов середовища. З одного боку, системотворчу роль у глобальних економічних процесах відіграє динаміка географічного, суспільно-економічного та інформаційного середовища, а з іншого – вплив на формування структурних характеристик світового господарства здійснюють різні фактори, серед яких перебіг процесів розвитку світової цивілізації, циклічність поступу світової економіки, географія та масштаби інноваційних й інвестиційних процесів, зміни в балансі порівняльних переваг окремих держав на світових ринках.

Поряд з географічним середовищем (воно репрезентує для потреб світового господарства землю і все розмаїття мінеральних та природно-кліматичних ресурсів) та середовищем суспільно-економічним (має різне співвідношення укладів і систем власності, певний характер взаємодії держави та приватного капіталу), для формування структури глобальної економіки дедалі вагомішого значення набуває інформаційне середовище. Завдяки йому формується єдине поле ідей, наукового знання; відбувається взаємопроникнення систем цінностей, стереотипів поведінки, духовних досягнень людства. Зростання виробництва і розвиток світових ринків значною мірою зумовлено підвищенням активності саме інформаційного поля.

Взаємопов'язані господарським процесом підсистеми й мережі названих середовищ забезпечують умови формування галузевої та функціональної структур глобальної економіки. При цьому на динаміку такого процесу і на конкретний вигляд зазначених структур значною мірою впливають явище циклічності економічного розвитку та перебіг інноваційних й інвестиційних процесів. У сучасних умовах перші, як відомо, пов'язані із розвитком науково-технічної, а також інформаційно-технологічної революції, а другі – з особливостями нагромадження та руху капіталу.

У глобальній економіці фінанси, телекомунікація та засоби масової інформації перетворюються на *новий*, але один із провідних – *віртуальний сектор економіки*. Разом із тим, *зберігається роль традиційних секторів економіки*, які забезпечують населення енергією, продовольством та сільськогосподарською сировиною, транспортом, сприяють збереженню довкілля (див. схему на рис. 3.4).

Секторальна структура глобальної економіки включає такі складові:

- Первинний сектор – сільське, лісове та рибне господарство, а також добувна промисловість. Цей сектор безпосередньо пов'язаний із природними умовами та ресурсами.
- Вторинний сектор – обробна промисловість (металургія, енергетика, хімія та ін.).
- Третинний сектор – сфера послуг і транспорт.
- Четвертинний сектор – він сформувався як виокремлений із третинного сектора комплекс інформаційних послуг і сфери освіти, науки та культури.

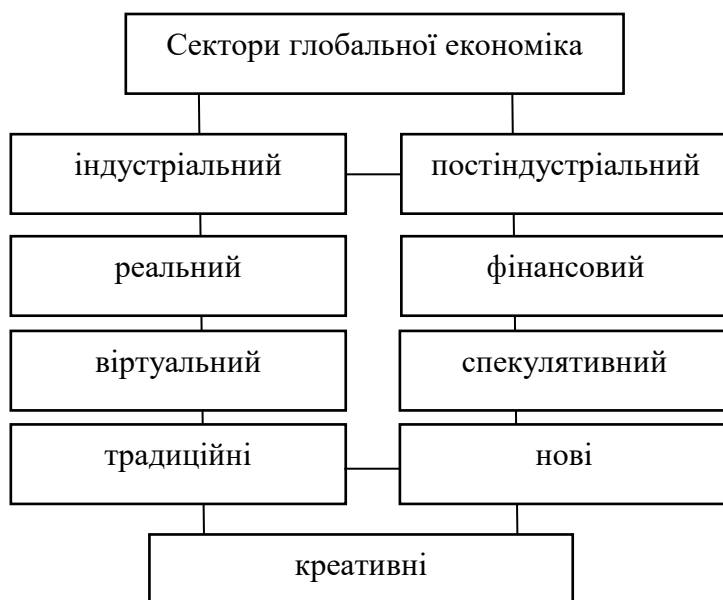

Рис. 3.4. Узагальнена схема структури глобальної економіки

У розвинених країнах світу загальна закономірність секторальних зрушень полягає в зменшенні питомої частки сировинних галузей і сільського господарства, у технічній модернізації промисловості й у швидкому розширенні сфери послуг. Відповідно до того, який сектор переважає, виділяють стадії економічного розвитку країни (групи країн), тобто аграрна; індустріальна; постіндустріальна.

У 80-ті роки минулого століття розвинені країни світу зіткнулись з тим, що більше не можуть забезпечувати довгострокове економічне зростання за допомогою традиційних інструментів. Для процвітання бізнесу стало вже недостатньо якісного устаткування та кваліфікованої робочої сили. Тоді було зроблено висновок, що запорука успішного майбутнього країни – це не запаси нафти або кольорових металів і навіть не дешева робоча сила, а створення таких умов, коли інтелект міг би систематично генерувати інноваційні ідеї. Саме інтелект виявився одним із найвагоміших ресурсів у виробництві, що й зумовило появу в структурі сучасної світової економіки нових секторів, пов'язаних із розробкою і використанням принципово нових ідей та рішень. На початку XXI ст. необхідність постійного та широкомасштабного впровадження інновацій викликала появу й оформлення інформаційних стратегій розвитку національних економік. Так, на Лісабонському саміті 2000 року Євросоюзом було прийнято рішення про побудову *економіки, базованої на знаннях* (knowledge based economy). Протягом наступних 10 років держави Євросоюзу зобов'язалися побудувати економічний простір, де інновації стануть головним інструментом у боротьбі з конкурентами. Такий самий шлях розвитку згодом обрали США та Японія.

У 2002 р. виникла друга хвиля згаданих змін, коли до міжнародного інноваційного руху зі створення економіки знань приєдналися Канада, Нова Зеландія, Тайвань. Навіть такі «азійські тигри», як Сінгапур і Республіка Корея, національні економіки яких демонстрували стабільне щорічне зростання ВВП

на 8–10 %, почали активно впроваджувати інноваційні стратегії, готуючи фундамент майбутнього економічного розвитку.

На сьогодні у світі сформувалися три потужні інноваційні інкубатори економіки знань світового значення – Європейський Союз, США з Канадою, Азійський регіон. Будучи, по суті, безпосередніми конкурентами, ці три регіони включилися в боротьбу за лідерство в «гонитві озброєнь ХХІ століття», тобто інновацій.

Згодом до цього процесу приєдналися також інші країни або їхні регіони. При цьому деякі з них, що в боротьбі за інновації виглядали аутсайдерами, завдяки реалізації нових стратегій зуміли увійти до групи лідерів за конкурентноспроможністю і збільшити національне багатство (Фінляндія, Тайвань, Ірландія, Сінгапур, Гонконг, Республіка Корея). Розвиток економіки знань перетворився на головне джерело забезпечення високого рівня економічного зростання. У більшості високорозвинених країн завдяки такій економіці відбувається до 30 % зростання ВВП, створюються нові робочі місця, збільшується експортний потенціал, скорочуються виробничі витрати. Разом з тим, така економіка викликає загострення конкурентної боротьби на світових ринках.

Структура глобальної економіки являє собою складну сукупність секторальних і функціональних сфер, які включають елементи із надзвичайно різноманітними взаємозв'язками та розгалуженнями.

До *функціональних сфер* глобальної економіки відносяться такі: міжнародний обіг (світова торгівля), науково-технічна галузь і світовий ринок технологій, міжнародна виробничо-інвестиційна діяльність та міжнародна валютно-фінансова система. В умовах глобалізації функціональні елементи світової економіки, об'єднуючись між собою, утворюють *мережеву економіку* із розгалуженою системою пов'язаних між собою глобальних мереж. Охарактеризуємо кожну з них.

– *Глобальна виробничо-збутова мережа* – система коопераційних зв'язків між формально незалежними економічними суб'єктами різних країн, мета яких виробництво та збут кінцевих товарів на основі оптимального комбінування й використання готівкових ресурсів, урахування національних особливостей ринків. Найчастіше ця мережа працює через ТНК і ТСА (транснаціональні стратегічні альянси).

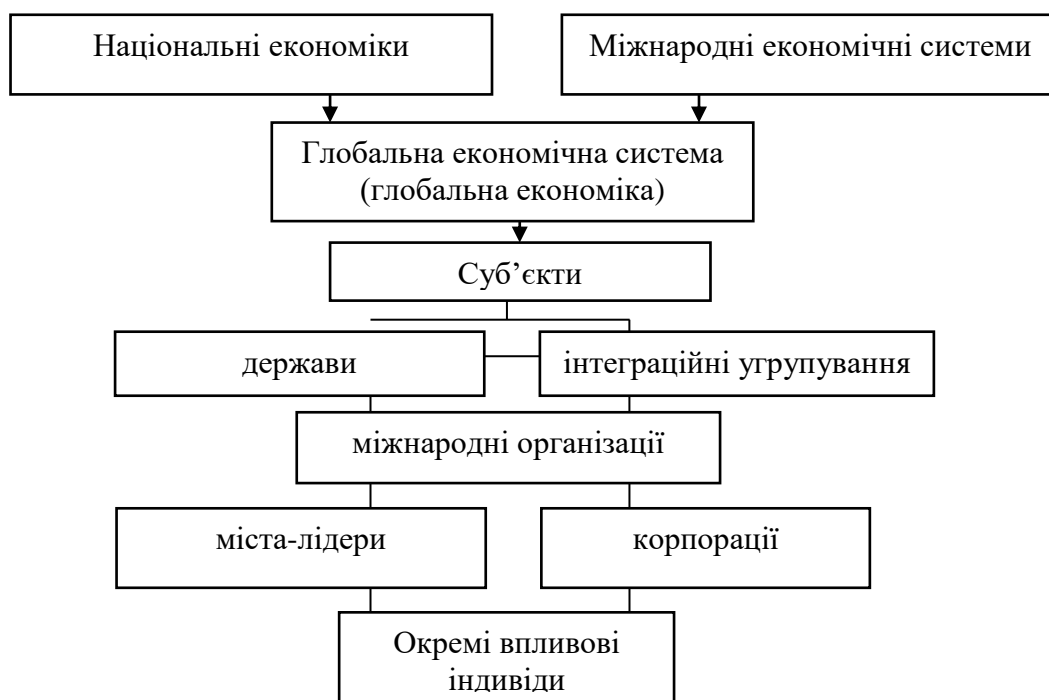
– *Глобальна мережа обміну результатами інтелектуальної діяльності*, система коопераційних зв'язків якої охоплює сфери виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, тобто НДДКР (англ. Research & Development (R&D)), а також трансферт технологій, обмін науковими відкриттями та знаннями. Найбільш ефективна форма роботи мережі – горизонтальна кооперація під час ведення НДДКР.

– *Глобальна фінансова мережа* являє собою цілісну систему всесвітнього фінансового ринку, що виник на основі розмивання меж національних валютних систем, вільного переміщення капіталів, дерегуляції та інформатизації фінансової діяльності. Особливості мережі такі: уніфікація

валютно-фінансових операцій, суттєве збільшення ролі фіктивного спекулятивного капіталу та «вторинного» ринку цінних паперів; функціонування за допомогою обігу електронних («мегабайтних») грошей, що вільно долають кордони й багато разів змінюють напрямки свого руху; діяльність транснаціональних банків (ТНБ) як основних суб'єктів мережі, а також міжнародних інституційних інвесторів (пенсійних фондів, інвестиційних і трастових компаній тощо).

– Глобальна мережа ринку робочої сили та економічних ресурсів відображає формування єдиного наднаціонального механізму узгодження попиту й пропозиції робочої сили та природних економічних ресурсів. Діє завдяки легальній і нелегальній трудовій міграції, а також діяльності міжнародних товарних бірж.

Глобальність економіки характерна одночасними перебігом процесів посилення взаємозв'язків між суб'єктами економічної діяльності з одночасним збільшенням їхньої кількості. В умовах дії глобальної економіки на арену міжнародних економічних відносин виходять нові суб'єкти господарювання. У такий спосіб посилюється участь національного виробництва у світовій торгівлі й світовому виробництві. Істотною ознакою зазначеного процесу є те, що лібералізація підприємницької діяльності розширює коло суб'єктів глобальної економіки, бо на світовій арені поряд з окремими державами і, переважно, національними за сферою своєї діяльності компаніями, активно діють ТНК і ТНБ, міжнародні економічні й регіональні організації, зокрема інтеграційні об'єднання, а також неурядові структури, великі міста і навіть окремі індивіди (учені, діячі культури, бізнесмени), які завдяки власній економічній могутності й глобальному впливу можуть перевищувати окремі національні економіки (рис. 3.5).

3.5. Схема взаємозв'язку між суб'єктами глобальної економічної системи

Глобалізація – це багаторівневе явище, вплив якого визначено таким чином:

- на регіональну, національну економіку (тобто макрорівень);
- на товарні, фінансові та валютні ринки, ринки праці (мезоврівень);
- окремі компанії (мікрорівень).

На макроекономічному рівні до суб'єктів глобальної економіки відносяться *держави* (національні економіки, зокрема ті їхні частини, які беруть участь у глобальних процесах). Ступінь такої участі країн зумовлено не тільки конкурентноспроможністю їхніх товарів, торговельними і неторговельними бар'єрами на шляху ввезення / вивезення благ і ресурсів, транспортною близькістю / віддаленістю країни, але також залежить від міри відкритості національного господарства.

Відомо, що відкрита економіка – це таке національне господарство, де нерезидентам, тобто іноземним юридичним і фізичним особам, надано доступ до більшості ринків, галузей і сфер господарської діяльності в окремій країні.

Протилежність відкритій економіці – закрита у якій активно ведеться політика захисту національної економіки від іноземної конкуренції (протекціоністська політика).

З огляду на обмеженість власних економічних ресурсів і малий масштаб внутрішнього ринку, до найбільш відкритих належать економіки невеликих країн, які змушені якомога активніше використовувати рух благ й ресурсів між країнами. Разом з тим, глобальну економіку формують, насамперед, великі країни через власну економічну вагу. Так, у міжнародній торгівлі лідирують Китай і США, які постачають на експорт менше 20 % своєї продукції, а не Сінгапур і Люксембург, які експортують переважну частину своєї продукції.

У процесі формування глобального конкурентного середовища на макрорівні важливим є інтенсивне створення *інтеграційних угруповань*, які також виступають суб'єктами глобальної економіки. Завдяки зрощенню, економіки багатьох країн-сусідів утворюються регіональні економічні об'єднання. Інтеграційні утворення такого типу виникають на базі різного характеру торгово-економічних угод (АТЕС, ЄС, НАФТА, АСЕАН, МЕРКОСУР та ін). Найпотужніший серед них – Європейський Союз, що вийшов на якісно новий етап економіко-політичної інтеграції. Згадані інтеграційні структури стали помітною частиною глобальної економіки, оскільки більшість з них мають елементи наднаціональності.

Аналогічні процеси відбуваються у сфері субрегіонального співробітництва між країнами різної цивілізаційної належності.

Для всіх цих об'єднань, як суб'єктів глобальної економіки характерно те, що вони чітко орієнтовані на глобальну конкуренцію, запровадження регулювання та координацію дій.

Протягом кількох десятиліть різко зросла кількість *міжнародних економічних організацій*, що також виступають як важливі суб'єкти глобальної економіки. Головна причина такого зростання – необхідність регулювати процеси глобальної економіки через її стрімке розширення, яке не під силу

окремим країнам і навіть інтеграційним угрупованням. Міжнародні економічні організації як учасники глобальної економіки виконують функції регулювання, вирішують загальносвітові, так звані глобальні проблеми, що виникають у суспільстві.

На мікроекономічному рівні головними суб'єктами глобальної економіки залишаються **ТНК**, кожна з яких складається з батьківської компанії та афілійованих (котрі перебувають у її повній або часткової власності) фірм за кордоном. У міру розширення мережі закордонних фірм інтереси ТНК все менше збігаються з інтересами національних економік країн їхнього походження. Саме це є основною причиною виділення ТНК в окремого суб'єкта глобальної економіки. У сучасному світі ТНК контролюють майже 1/3 світового ВВП, половину промислового виробництва, 2/3 світової торгівлі, а також володіють 4/5 всіх ліцензій та патентів. Найбільші ТНК зосереджені в США, Японії, Великій Британії, Німеччині, Франції, а панівну роль відіграють американські транснаціональні корпорації. За масштабами діяльності ТНК можна порівняти з національними господарствами деяких країн, якщо оцінювати показник їхнього річного доходу, це, наприклад: «Дженерал Моторз» (США), «Мерседес Бенц Груп» (США – ФРН), «Форд Мотор» (США), «Уол-Март Сториз» (США), «Мицуї» (Японія), «Іточі» (Японія), «Мицубісі» (Японія), «Ексон» (США), «Дженерал електрик» (США), «Роял Дат Шелл» (Нідерланди – Велика Британія) тощо. Нині ТНК активно застосовують якісно нову форму завоювання міжнародних ринків капіталу.

До відносно нових суб'єктів глобальної економіки відносяться **міста-лідери («глобальні міста»)**, які виступають двигунами комерційної та політичної діяльності, міжнародних міграційних процесів. Одним зі шляхів набуття містом статусу глобального політичного гравця чи світового лідера є агломерація – утворення навколо одного чи кількох центрів єдиної багатовекторної динамічної системи виробничих, інфраструктурних, соціокультурних і політичних зв'язків між містами, що територіально зрощуються.

На думку вітчизняних авторів¹¹, до головних ознак глобальних міст можна віднести такі:

– Перетворення на центри управління та формування політики світової економіки (наприклад, м. Вашингтон).

– Можливість таких міст виступати глобальними фінансовими центрами, осередками надання спеціалізованих послуг, місцем розташування індустрії розваг і бути провідними товарними ринками у світі. До найбільш значущих фінансових центрів, які обслуговують потреби в капіталі й валютно-розрахункових послугах не тільки своєї національної, а й глобальної економіки, відносяться Нью-Йорк і Лондон, а також Шанхай, Гонконг, Сінгапур, Бахрейн, Женева, Франкфурт.

– Здатність приваблювати й розміщувати на своїй території штаб-

¹¹ Паустовська Т. І., Потапчук А. В. Міста-лідери як суб'єкти глобальної економіки // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021 – Вип. 36. – С. 113.

квартири ТНК, великих національних та іноземних компаній (наприклад, у Токіо розташовано 17 зі 100 провідних корпорацій, у Нью-Йорку – 11), а також більшість провідних неурядових і міжурядових організацій (Нью-Йорк).

За прогнозними розрахунками фахівців Світового банку, у 2050 р. через подвоєння кількості міського населення приблизно 7 із 10 осіб проживатимуть у містах. Саме тут генеруватиметься понад 80 % світового ВВП, а тому урбанізація буде спроможна зробити значний внесок у стале зростання економіки за умови високого рівня управління, підвищення продуктивності праці, створення можливостей для розвитку нових ідей та інновацій. Науковці прогнозують, що в 2035 р. ВВП найбільших міст перевищуватиме ВВП окремих країн. Зокрема цей показник Нью-Йорка становитиме 2,5 трлн дол. США, Лос-Анджелеса – 1,5 трлн, Лондона – 1,3 трлн, Шанхая – 1,3 трлн дол. США. Відомо, що в 2019 р. лідером серед глобальних міст стало Токіо, ВВП якого дорівнювало 1,6 трлн дол. США. Як бачимо, економічна могутність окремих міст буде створювати передумови для формування між ними інтегрованої та скоординованої політики у провідних сферах діяльності, для удосконалення системи управління глобальними потоками капіталу, інформації, робочої сили й технологій, у результаті чого скоротяться глобальні дисбаланси¹².

У контексті питання про лідерство в суспільстві вже традиційно вважають, що існує глобальний зсув економічної влади від держав до інших глобальних суб'єктів – окремих особистостей, зокрема впливових бізнесменів, топ-менеджерів, інтелектуалів. Одночасно формується фундаментально нова тенденція глобального розвитку, коли персоніфікована корпоративна влада регулює і державну, і транснаціональну економічну та соціальну сфери життєдіяльності, залучаючи для цього приватні рейтингові агенції із заангажованим топ-консалтингом; глобальні олігополії в промисловому, банківському і страховому бізнесі; глобальні телекомунікаційні мережі, включаючи Інтернет.

Показовими в питаннях лідерства є рейтинги (складені журналом «Forbes») найбагатших людей світу (мільярдерів), чисельність яких у 2008 р. перевищила 1000 осіб із загальним статком у 3,5 трлн дол. США. Верхні позиції в рейтингу традиційно посідають власники американської «Tesla» Ілон Маск, американської холдингової компанії «Berkshire Hathaway» Уорен Баффет (62 млрд дол. США), мексиканський промисловець Карлос Слім Хелу (60 млрд), головний акціонер «Microsoft» Біл Гейтс (58 млрд). Окрім того, слід брати до уваги істотне зростання впливу таких центрів влади і конкурентного тиску як інтегрована на міжнародному рівні мафія та вузьке коло економістів, які суттєво коригують діяльність міністерств фінансів, найбільш впливових міжурядових органів й приватних структур.

¹² World Economic Forum Annual Meeting Davos. Davos-Klosters, Switzerland, 2020. URL: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2020>

3.3. Індикатори розвитку країн у глобальній економіці

Глобалізаційні процеси в економічній сфері наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть були причиною зростання взаємозалежності суб'єктів господарювання. Необхідність швидкого аналізу значних обсягів інформації для прийняття управлінських рішень в умовах її недостатньої відкритості й асиметричності породжує труднощі в оцінюванні параметрів господарських процесів, що пов'язано з вибором критеріїв і показників, які не завжди узгоджені між собою. В умовах інформаційної недосконалої важливим інструментом визначення потенціалу країн стають індикатори, які оцінюють позиції кожної з них у світовому просторі, коли беруться до уваги слабкі й сильні сторони діяльності, виявлені в процесі індикативного аналізу. Для визначення можливостей інтеграції країн у міжнародний економічний простір усе частіше застосовують міжнародні індекси оцінювання конкурентноспроможності, рівня економічної свободи, корумпованості суспільства, розвитку людського потенціалу та інших ознак.

Для визначення позиції окремих країн у світовому економічному просторі спеціальні міжнародні агенції, користуючись певними методиками, складають відповідні рейтинги цих країн практично за всіма аспектами глобальних трансформацій (скажімо, враховуючи рівень економічного, соціального, інноваційного розвитку тощо). У ролі інформаційних джерел вони використовують офіційні статистичні дані, спеціалізовані бази даних міжнародних організацій (ООН, ОЕСР, СОТ, МВФ, Світового банку та ін.), а також результати опитувань представників ділових кіл та експертні оцінки.

Методики оцінювання показників глобалізованості економік країн, розроблені різними міжнародними агенціями, відрізняються одна від одної як за базовими ознаками, що включені в рейтингові системи, так і за методологічними підходами до агрегування цих даних. Рейтингова оцінка країни стосовно будь-якого аспекту вимірюється спеціальним чином – індексом. До найбільш вагомих критеріїв в оцінюванні можливостей інтеграції країни в міжнародний економічний простір зокрема належать такі: індекс глобалізації, індекс економічної свободи та індекс глобальної конкурентноспроможності.

Індекс глобалізації дозволяє оцінити масштаб інтеграції країни у світовий простір. Він показує ступінь глобальних зв'язків країни, рівень її інтеграції та незалежності в різних сферах – економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній, екологічній. Такі індекси щорічно розраховують фахівці рейтингової компанії Е. Т. Kearney (названої на честь одного із її засновників – Ендрю Томаса Кірні) спільно із журналом Foreign Policy, а також визначають у Швейцарському інституті дослідження бізнес-циклів (так званий КОФ-індекс). Відмінності методики визначення індексу кожної з цих установ полягають тільки у використанні різної кількості змінних, включених у розрахунок.

Індекс глобалізації від рейтингової компанії А. Т. Kearney та журналу

Foreign Policy визначається за 14 показниками економічної, політичної, технологічної та соціальної інтеграції, що згруповані в чотири основні блоки, а саме, це рівень економічної інтеграції; персональні міжнародні контакти; розвиток глобальних технологій, залучення у світову політику.

Структура індексу глобалізації КОФ більш складна. і у його розрахунку до уваги беруть 24 показники, які об'єднуються в три основні групи глобальної інтеграції¹³:

- показники економічної глобалізації (обсяги зовнішньої торгівлі, іноземні інвестиційні доходи та інші закордонні доходи, у т. ч. заробітна плата; рівень торговельних бар'єрів, зокрема середній рівень митних тарифів);

- показники соціальної глобалізації (кількість міжнародних, туристичних поїздок, міжнародних телефонних переговорів, міжнародних поштових відправлень, грошових переказів, Інтернет-провайдерів, користувачів Інтернету, телеканалів, періодичних та інших видань тощо);

- показники політичної глобалізації (членство в міжнародних організаціях, участь країни в місіях Ради Безпеки ООН, кількість іноземних дипломатичних представництв, міжнародних домовленостей).

Індекс рівня глобалізації визначають як суму числових оцінок наведених складових з урахуванням відсоткової частки кожної – 36 %, 39 % та 25 % відповідно. Стосовно країн, охоплених цим дослідженням, складається рейтинг з огляду на індекс глобалізації, чим визначено місце кожної серед інших держав.

Джерелами інформації в роботі рейтингових компаній слугують бази даних Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу, інших міжнародних організацій і статистичних закладів.

Рейтинг КОФ-індексу глобалізації відображено в табл. 3.1, з даних якої видно, що в ньому перші місця посідають країни невеликого розміру, такі як Нідерланди, Ірландія, Бельгія, Австрія, Швейцарія, Данія, Швеція. Україна в цьому рейтингу глобалізації, за даними 2018 р., посідає 45-те місце.

У п'ятірці лідерів за показником економічної глобалізації, який характеризує рівень відповідності між потребами людей і виробничим, торговельним та інвестиційним потенціалом, здатним їх забезпечити, перебувають Сінгапур, Ірландія, Люксембург, Нідерланди й Мальта; згідно з показником соціальної глобалізації – Сінгапур, Швейцарія, Ірландія, Нідерланди, Австрія; відповідно до показника політичної глобалізації, що характеризує масштаби участі країни у світових політичних процесах, – Франція, Італія, Бельгія, Швеція та Нідерланди. Україна за показниками економічної та соціальної глобалізації перебуває на 63-му місці, а політичної – на 43-му.

Інший важливий показник, що характеризує рівень соціального прогресу країни в глобальному економічному світі, – це *індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, IEF)*, оскільки існує пряма залежність між

¹³ KOF Index of Globalization. URL : <http://globalization.kof.ethz.ch/>

політикою держави в цьому питанні та її конкурентноспроможністю, рівнем добробуту й особистою свободою та якістю життя громадян.

Таблиця 3.1

Індекс глобалізації KOF за 2018 р.

Країна	Загальний показник глобалізації		Показник економічної глобалізації	Показник соціальної глобалізації	Показник політичної глобалізації
	Рейтинг	Індекс			
Нідерланди	1	93,06	92,84	90,71	95,41
Ірландія	2	92,15	94,65	90,99	90,47
Бельгія	3	91,75	90,08	90,34	95,79
Австрія	4	90,05	85,50	90,62	95,15
Швейцарія	5	88,79	82,76	91,13	93,40
Данія	6	88,37	85,76	87,54	92,84
Швеція	7	87,96	85,48	84,66	95,56
Великобританія	8	87,26	82,99	85,83	94,67
Франція	9	87,19	79,41	87,11	97,29
Угорщина	10	86,55	88,75	81,16	90,94
Україна	45	70,24	68,42	61,05	84,90

Джерело: KOF Index of Globalization. URL : <http://globalization.kof.ethz.ch/>

Індекс економічної свободи, який щорічно обчислюють американський стратегічний дослідницький інститут The Heritage Foundation (Фонд «Спадщина»), котрий займається широким спектром питань громадської політики, спільно з виданням The Wall Street Journal, демонструє, наскільки економіка тієї чи іншої країни відповідає ліберальним принципам. У розумінні експертів економічна свобода – це відсутність урядового втручання у виробництво, розподіл та споживання товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту й підтримки свободи як такої.¹⁴

Визначаючи індекс IEF, враховують 12 складових економічної свободи (раніше цих показників було 10), які згруповані в чотири визначальні категорії: верховенство права, обмежене державне втручання, регуляторна ефективність і відкритість ринків.

Кожну складову економічної свободи оцінюють у діапазоні від 0 до 100 балів. Величина оцінки залежить від рівня економічної свободи. Високим балом оцінюють країни з належним ступенем державної гарантії захисту права власності, з ефективною судовою системою, а також з низькими масштабами корупції та неможливістю експропріації власності; низький бал, відповідно, буде виставлено країнам, що мають негативні характеристики перелічених складових. Значення оцінки кожної зі складових базується на декількох показниках, відмінних між собою як за змістом, так і за методикою визначення та конвертації в 100-бальну шкалу.

Так, оцінку фіскальної свободи країни обчислюють, користуючись

¹⁴ Country Rankings 2017 Index of Economic Freedom. URL: <http://www.heritage.org/index/country/Ukraine>

трьома кількісними підфакторами: максимальними ставками податку на індивідуальний ($F1$) і на корпоративний дохід ($F2$), а також загального податкового навантаження у відсотках до ВВП ($F3$). Переведення цих параметрів у 100-бальну шкалу відбувається за такою формулою:

$$P_{ijh} = 100 - a(F_{ijh}), \quad (1)$$

де P_{ijh} і F_{ijh} – значення i -го базового фактора h -ї складової економічної свободи в j -й країні до і після конвертації; a – коефіцієнт конвертації, ($a = 0,03$).

Для України оцінка фіскальної свободи станом на 2017 р., з урахуванням максимальних ставок податку на доходи фізичних осіб (20 %); податку на прибуток корпорацій (підприємств) (18 %) і загального податкового навантаження (37,6 % від ВВП), конвертована в 100-бальну шкалу за формулою (1), становить 78,6 %. Послідовність розрахунку цього показника наведено нижче.

- 1) $P1 = 100 - (0,03 \times 20) = 88,0 \%$;
- 2) $P2 = 100 - (0,03 \times 18) = 90,3 \%$;
- 3) $P3 = 100 - (0,03 \times 37,6) = 57,6 \%$;
- 4) $(P1 + P2 + P3) / 3 = (88,0 + 90,3 + 57,6) / 3 = 78,6 \%$.

Базою оцінювання складових економічної свободи слугують об'єктивні статистичні дані, офіційні урядові публікації та експертні оцінки, а для оцінки індексу свободи від корупції та індексу свободи ведення бізнесу – Transparency International та Doing Biziness відповідно.

Залежно від величини індексу IEF економіці кожної країни надається одна з п'яти категорій, що узгоджено також з рівнем ВВП на душу населення. Відповідність між цими показниками демонструє прямий зв'язок між економічною свободою країни та її економічним розвитком.

Як свідчать результати дослідження американського фонду «Спадщина», Україні в рейтингу IEF 2018 р. було виставлено 51,9 бала зі 100 можливих, тим самим цей показник було збільшено порівняно з попереднім роком на 3,8 бала, а також забезпечено переміщення із 166 на 150 місце серед 180 країн-учасниць¹⁵. Це відбулося завдяки значному поліпшенню стану монетарної свободи та свободи інвестицій.

Як показує значення відповідного індексу, в рейтингу економічних свобод Україна залишається серед держав з «пригніченою економікою», що відображає явище тривалої політичної і безпекової кризи. Незважаючи на те, що загальний бал України збільшився на 3,8 одиниці завдяки покращенню восьми з 12 показників економічної свободи, вона посідає останнє місце серед 44 країн у регіоні Європи, а її бал нижчий від регіональних і світових оцінок. Аналітики пов'язують це з домінуванням олігархів та продовженням агресії з боку Росії. Вони підкреслюють, що для досягнення прогресу в проведенні реформ потрібні більш ефективні дії для боротьби з корупцією, а також

¹⁵ Country Rankings. 2018 Index of Economic Freedom. URL: www.heritage.org/index/ranking

сприяння розвитку ринку капіталу, приватизації державних підприємств, удосконалення законодавчої бази та утвердження верховенства права.

Крім України, до списку держав з «пригніченою економікою» входять ще 20 країн. Поруч з Україною в рейтингу – Камерун і Сьєрра-Леоне.

Сусіди з колишнього СРСР мають такі показники в рейтингу економічної свободи: Білорусь – 108 місце (58,1 бала), Молдова – 105 місце (58,4 бала). Набагато кращі показники західних сусідів: Румунія – 37 місце (69,4 бала), Польща – 45 місце (68,5 бала), Угорщина – 55 місце (66,7 бала), Словаччина – 62 місце (64,8 бала).

У п'ятірку лідерів серед країн з вільною економікою, маючи показники від 90,2 до 80,4 бала, увійшли Гонконг, Сінгапур, Нова Зеландія, Швейцарія, Австралія та Ірландія.

Не менш вагомим показником можливостей інтеграції країни в міжнародний економічний простір є *індекс глобальної конкурентноспроможності (GCI)*, за яким оцінюють здатність країни забезпечити високий рівень добробуту своїх громадян, що, передусім, залежить від того, наскільки ефективно вона використовує власні ресурси. Індекс GCI розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) з 1979 р. на базі загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній.

Індекс глобальної конкурентноспроможності включає 113 змінних величин, які характеризують різні його параметри, що відображають рівень економічного розвитку країни. Інакше кажучи, відносно важливіші для поточної стадії економічного розвитку країни складові становлять більшу частку в розрахунку показника. Усі змінні об'єднано в 12 контрольних показників національної конкурентноспроможності, серед яких «якість інститутів», «інфраструктура», «макроекономічна стабільність», «здоров'я та початкова освіта», «вища освіта і професійна підготовка», «ефективність ринку товарів і послуг», «ефективність ринку праці», «розвиненість фінансового ринку», «рівень технологічного розвитку», «розмір внутрішнього ринку», «конкурентноспроможність компаній» та «інноваційний потенціал».

3.4. Суперечливість та асиметрії економічної глобалізації

Панівний погляд на економічну глобалізацію як на об'єктивний і цілісний процес доповнено тим, що він, без сумніву, являє собою *суперечливий і неоднозначний* процес. Відмітними рисами економічної глобалізації називають, з одного боку, еволюційність і послідовність розвитку, а з іншого – асиметричність та дискретність змін.

Суперечливість глобального економічного розвитку зумовлена як дією різноспрямованих його матеріально-речових факторів, так і зіткненням інтересів суб'єктів у всесвітньому вимірі. Такі суперечності зазвичай мають універсальний характер, їх умовно можна розглядати у двох площинах, а саме:

– по-перше, як діалектичну взаємодію протилежних тенденцій

економічних процесів та явищ, притаманних світовому господарству, котрі, перебуваючи у внутрішній єдності й взаємопроникненні, виступають рушійною силою постійного розвитку цього господарства, зокрема його окремих елементів і підсистем;

– по-друге, як конфлікт інтересів міжнародних монополій і решти суб'єктів світового господарства (держав, міжнародних організацій, економічних систем мікрорівня, регіональних інтеграційних угруповань тощо).

Поглиблення антагонізму між *глобальною експансією монополій і національним економічним суверенітетом країн світу* є однією з наймасштабніших та найгостріших суперечностей, породжених глобальним економічним розвитком. Так, діяльність сучасних монополістичних структур, зорієнтована на реалізацію ними стратегій глобальної експансії, робить найбільш небезпечний виклик функціонуванню національних держав у відкритому глобальному середовищі – їх усунення зі світової арени як впливових суб'єктів *всесвітньої економіки*. Ідеться про концентрацію глобального капіталу в руках інтернаціональних фінансово-промислових олігархічних груп, коли незалежно від своєї національної належності такий капітал у великомасштабних обсягах спрямовується в ті локалі й локалітети світової економіки, де можна одержати монополні прибутки, встановити контроль за найвигіднішими сферами діяльності й оволодіти природними монополіями, енергетикою і технологічними інноваціями. Унаслідок цього дії міжнародних монополій, спрямовані на обмеження можливостей реалізації економічних інтересів іншими суб'єктами, завжди викликають протидію з боку останніх.

Визначальною рисою сучасної фази глобального економічного розвитку є зростання масштабів та істотне *загострення суперечностей капіталістичної ринкової системи*. З огляду на це, цілком слушною видається теза І. Уоллестайна щодо суттєвого впливу глобального капіталізму на загострення геоекономічних суперечностей між країнами світового господарства. На думку вченого, у рамках капіталістичної світ-економіки неможливо, аби національний розвиток був реалізований у всіх державах, оскільки процес нагромадження капіталу потребує існування ієрархічної системи, у якій додана вартість розподіляється нерівномірно як у просторі, так і між класами суспільства.

З ослабленням впливу на світогосподарські процеси національних держав зростає роль інститутів, які формують «каркас» системи глобального менеджменту. До них належать міжнародні та неурядові організації, які, будучи підконтрольними глобальному фінансово-промислому капіталу, забезпечують його безперешкодне проникнення в будь-яку країну світу з метою одержання надприбутків. Отже, економічна глобалізація, з одного боку, «розмиває» одні функції держави та потребує делегувати частину державних повноважень на наднаціональний рівень, а з іншого – зумовлює необхідність посилення інших її функцій заради збереження стабільності й стійкості всієї світової системи.

Суперечністю сучасних процесів глобального економічного розвитку є

антагонізм між *глобальною та регіональною* складовими міжнародної економічної діяльності. Поглиблення глобалізаційних процесів у світі відбувається на тлі посилення фрагментації світового господарства, яка найбільш яскравого втілюється в підвищенні активності регіональних інтеграційних процесів. При цьому, незважаючи на номінальні показники, що свідчать про високу відкритість національних економік країн – членів регіональних угруповань, циркулювання товарних, інвестиційних й міграційних потоків обмежується переважно рамками кожного з таких інтеграційних блоків.

Характеризуючи співвідношення між глобальними та регіональними процесами, не можна оминати увагою й суперечливе поєднання стихійності глобального економічного розвитку та впорядкованості регіонального.

Одна із яскравих суперечностей глобалізації економіки полягає в поглибленні антагонізму між *найбіднішими і найбагатшими представниками глобального соціуму*, що є виявом якісно нової форми явищ соціальної асиметрії. Цікавим у науковому плані є розгляд цього питання американським ученим З. Бауманом. За його термінологією, надбагатий клас населення планети – це так звані громадяни-глобали, які належать до елітних клубів, міжнародних форумів та організацій і мають змогу вільно спілкуватися між собою, переміщуватися світом, проводити дискусії та формувати загальний погляд на світові процеси та явища. Їм протистоять «локали» – громадяни планети, «замкнені» в територіальному просторі країни постійного місця проживання або вимушеної міграції (законної чи незаконної).

Суперечливим проявом глобального економічного розвитку є також *нерівнозначна роль у глобалізаційних процесах країн, що перебувають на різних рівнях соціально-економічного поступу*. Так, сучасний постіндустріальний світ формується як порівняно замкнена господарська система, елементи котрої взаємодіють передусім з тими країнами та регіонами, що вже досягли або здатні в недалекому майбутньому досягти аналогічного рівня економічного й технологічного розвитку.

Техноглобалізм, як невід’ємний компонент економічної глобалізації та діалектично суперечливий процес, з одного боку, мобілізує світовий інтелектуальний потенціал, сприяє динамічному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, інтенсифікує міждержавний науково-технологічний обмін та відкриває багатьом країнам світу можливості долучитися до технологічних надбань людської цивілізації, а з іншого – викликає *наростання явищ асиметрії* в опануванні країнами інноваційно-технологічної моделі розвитку та досягнень науково-технічної революції. Діяльність сучасних міжнародних монополій за умов техноглобалізму підриває техніко-технологічну безпеку країн, оскільки останні втрачають ефективний контроль за національним науково-технічним потенціалом, який забезпечує стабільність економічного розвитку кожної з них, зокрема незалежність від екзогенних чинників глобального конкурентного середовища. Такий стан речей пов’язаний з тим, що ядром монополізації високотехнологічних галузей

глобального виробництва є транснаціональні корпорації країн – лідерів світового господарства, які ефективно інтегрували фундаментальні та прикладні науки, монополізували права володіти глобальними технологічними, кадровими й інтелектуальними ресурсами, контролювати їх та перерозподіляти. Отже, національні інтереси решти країн світу та їхня науково-технічна політика можуть тільки «підлаштуватися» під корпоративні стратегії формування глобальних центрів, зайнятих розробленням, упровадженням й застосуванням результатів НТР.

Серед суперечностей глобального економічного розвитку можна відзначити *поглиблення соціальної поляризації* на державному та внутрішньодержавному рівнях. Незважаючи на те, що для більшості населення відсталих країн світу глобалізація пов'язана з поступовим підвищенням їхніх життєвих стандартів, вона висвітлює цілу низку проблем у соціальній сфері цих держав, стаючи причиною зростання соціальної напруженості в суспільстві, негативно впливаючи на показники їхньої макроекономічної динаміки, звужуючи можливості громадян задовольняти особисті матеріальні та духовні потреби, загострюючи расову й релігійну ворожнечу. Така ситуація загрожує устрою сучасної цивілізації та демократичним свободам, адже якщо розвинені країни світу внаслідок ефективного поєднання ринкового та неринкового механізмів досягають істотного згладжування соціальних диспропорцій, пом'якшують наявну різницю рівнів особистих доходів власних громадян та зменшують майнову нерівність, то решта країн світового господарства потерпає від поглиблення поляризації рівнів доходів населення та зростання в ньому частки незаможних громадян.

Сфера фінансів, як наймобільніша ланка суспільного відтворення, на глобалізаційному витку світогосподарського розвитку демонструє чимраз більшу самодостатність і незалежність від регуляторних механізмів впливу макроекономічної політики держав світу. Можливості такої сфери самостійно визначити параметри глобальних фінансових агрегатів формує здатність забезпечувати собі одержання надприбутків і чітко окреслювати таку суперечність глобального економічного розвитку, як *поглиблення нерівномірності розвитку реального та фінансового секторів глобальної економіки*. Це матеріально виражається у випереджальному зростанні світового фінансового ринку порівняно зі світовим виробництвом, у збільшенні нерівномірності нагромадження виробничого та фіктивного капіталів, зростанні «віртуалізації» фінансових операцій тощо.

Проблема асиметричного розподілу переваг і вигід глобалізації потребує реалізації колективних заходів на світовому рівні, спрямованих на більш справедливий розподіл благ, які дає ефект глобалізації *між розвиненими країнами Заходу та країнами, що розвиваються*. Ідеться про списання частини боргів останніх, а також країн з перехідною економікою, створення пільгових умов кредитування, про механізми забезпечення стабільних цін на деякі товари паливно-сировинної групи, компенсацію втрат, спричинених «відпливом мізків», а також про обопільне регулювання міграційних процесів, втечі й

відмивання капіталів. Такі заходи могли б стати важливим додатковим джерелом фінансування розвитку країн і регіонів, які сьогодні перебувають на периферії соціально-економічного й технічного прогресу.

Отже, в сучасних умовах глобальна трансформація світового господарства поставила людство перед вибором шляхів подальшого розвитку, перебування у своєрідній «точці біфуркації», проходження якої має вивести (за певних умов) його подальший розвиток на якісно новий рівень. Це актуалізує проблему пошуку нової парадигми міжнародних відносин та співробітництва, що базується на осмисленні економічної глобалізації в загальноцивілізаційному контексті.

Усвідомлення складності будови сучасного світу й довгострокових стратегічних інтересів людства, зумовлених відродженням провідної ролі соціокультурного фактора світогосподарського розвитку, сприяло появі концепцій «синергетичної», «моральної», «соціально-ринкової», «керованої» глобалізації, «глобалізації з людським обличчям», коли пріоритетними стають інтереси основної маси населення планети, тобто як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Типовими ознаками нової моделі глобалізації є такі:

- відновлення рівноваги між ринковими та позаринковими регуляторами у світовому масштабі;

- гуманізація та орієнтація на загальнолюдські цінності, дотримання громадянських прав і свобод, визнання культурної самобутності всіх народів світу;

- розвиток діалогу й партнерства цивілізацій, проголошення взаємодії та співпраці універсальними формами людських відносин, перевага економіки над політикою;

- забезпечення балансу інтересів та рівності можливостей для всіх країн, визнання специфічних потреб розвитку кожної з них;

- демократизація діяльності міжнародних організацій, формування ефективного механізму координації дій національних держав;

- усунення практики подвійних стандартів у відносинах між країнами, ліквідація штучних бар'єрів для поширення звань та інформації, розширення доступу до нових ідей, науково-технічних досягнень задля зростання добробуту і якості життя населення всіх країн;

- забезпечення більшої інформованості суспільства стосовно проблем глобалізації, залучення незалежних громадських і наукових організацій до розроблення та прийняття господарських рішень на всіх рівнях влади;

- екологічна та соціальна спрямованість економічного розвитку, гармонійне відтворення людини як особистості, соціальних відносин, здорового довкілля;

- формування багатопольярного світу, співпраця національних держав та міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем.

Як бачимо, ідеться насамперед про перетворення глобалізації зі стихійного в інституційно оформлений та свідомо спрямований процес.

ВИСНОВКИ

1. Категорія «глобальна економіка» виникла як поняття, що відображає трансформацію сучасного світового господарства під впливом економічних процесів планетарного рівня.

2. Глобальна економіка, будучи якісно новим етапом розвитку світового господарства, визначено як наддержавне і водночас позадержавне явище, що базується на стиранні національних кордонів (унаслідок лібералізації транскордонних операцій з товарами, трудовими ресурсами та капіталом), якому притаманні власні (наддержавні) механізми регулювання.

3. Рушійними силами економічної глобалізації (або її передумовами) є процеси транснаціоналізації; міжнародної регіональної інтеграції; інституціоналізації економічного розвитку, які охоплюють практично всі сегменти світового ринку.

4. Серед факторів економічної глобалізації, які спричинили трансформації структури світової економіки, виокремлюють такі: виробничі, науково-технічні й технологічні; організаційні; політичні; соціокультурні.

5. Нові явища й процеси в умовах становлення глобальної економічної системи змінюють традиційні форми економічних відносин. Ці зміни називають формами прояву економічної глобалізації (конкретної реалізації її сутнісної природи). До найбільш значущих із них належать, по-перше, поглиблення процесів транснаціоналізації та інтернаціоналізації капіталу, а також виробництва, обміну і фінансової сфери; по-друге, це зростання впливу науково-технічних і технологічних факторів на розвиток транспорту та засобів зв'язку; по-третє, збільшення масштабів міжнародної міграції робочої сили.

6. Розглядаючи структуру глобальної економіки, слід враховувати вплив на її процеси географічного, суспільно-економічного та інформаційне середовища, з одного боку, а з іншого, – треба брати до уваги особливості розвитку світової цивілізації, циклічність поступу світового господарства, динаміку й масштаби інновацій та інвестицій, зміни в балансі порівняльних переваг окремих держав на світових ринках.

7. Серед секторів глобальної економіки розрізняють індустріальний та постіндустріальний; реальний і фінансовий; віртуальний та спекулятивний, а також традиційні й нові (креативні). Секторальна структура глобальної економіки охоплює первинний сектор (безпосередньо пов'язаний із природними умовами та ресурсами); вторинний сектор (обробну промисловість); третинний сектор (сферу послуг); четвертинний сектор (сферу інформаційних послуг, освіти, науки).

8. Структура глобальної економіки являє собою складну сукупність як секторальних, так і функціональних сфер. Останні, об'єднуючись між собою, утворюють мережеву економіку із розгалуженою системою взаємопов'язаних між собою глобальних утворень, зокрема це виробничо-збутові; обміну результатами інтелектуальної діяльності; фінансові; ринки робочої сили та економічних ресурсів.

9. Важливим інструментом для оцінювання потенціалу країн в умовах глобалізації економіки і можливостей їхньої інтеграції в міжнародний економічний простір є міжнародні індекси глобалізації, економічної свободи та глобальної конкурентноспроможності тощо. Фіксуючи сильні й слабкі сторони діяльності кожної країни, такі інструменти не тільки позиціонують їх у світовій системі координат, а й виступають індикатором конкурентних переваг економік окремих держав..

10. Серед суперечностей глобального економічного розвитку, викликаних дією різноспрямованих його матеріально-речових факторів, а також зіткненням інтересів суб'єктів всесвітньої економічної системи виокремлюють такі: поглиблення антагонізму між глобальною експансією монополій та національним економічним суверенітетом країн світу; загострення протистоянь у капіталістичній ринковій системі; антагонізми між глобальною та регіональною складовою міжнародної економічної діяльності; збільшення протизваги між найбільш багатими і найбіднішими представниками глобального соціуму; наростання асиметричних явищ в опануванні країнами інноваційно-технологічної моделі розвитку та досягнень науково-технічної революції.

Питання для обговорення

1. Які існують основні рушійні сили та фактори глобалізації?
2. Які ключові суперечності й асиметричні явища спостерігаються в процесі глобального економічного розвитку?
3. Які фінансові асиметрії існують у глобальній економіці, які шляхи їх подолання?
4. У чому полягає специфіка науково-технологічних асиметрій глобального розвитку?
5. Яким чином проявляється соціальна поляризація, спричинена глобальним економічним розвитком?

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 3

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Які процеси, на думку українських учених Д. Лук'яненка та А. Поручника, виступають рушійними силами економічної глобалізації?
2. Процес, що поєднує політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові, які кардинальним чином змінюють усталені відносини між окремими суб'єктами господарювання і національними економіками, зумовлюючи утворення глобальної економіки.
3. Нові явища і процеси, що відображають сутнісну природу економічної глобалізації.
4. Великі акціонерні товариства (фінансово-виробничі, науково-технологічні, торгово-сервісні об'єднання), які виникають унаслідок

концентрації капіталу в межах конкретних корпорацій та здійснюють операції як у країні свого базування, так і за її межами.

5. Транснаціональні корпорації (ТНК) нового покоління, які оперують, насамперед, на фінансових та інформаційних ринках.

6. Мережі автономних або напівавтономних бізнес-одиниць, що спільними зусиллями забезпечують процес створення товару й переміщення його до кінцевого споживача.

7. Назва фінансової сфери, котра в сучасних умовах поглиблення інтернаціональних зв'язків відображає зростання активності руху фінансових ресурсів і поглиблення відносин, пов'язаних з їх акумулюванням та використанням за межами державних кордонів.

8. Новий тип економіки, що відображає появу в глобальній секторальній структурі діяльності суб'єктів четвертинного (інформаційного) сектора.

9. Міжнародне послідовне поєднання ланок виробничого процесу або створення складних мереж підприємств-виробників товарів, що задіяні в єдиному технологічному процесі виробництва й збуту виробленої продукції.

10. Поділ глобальної економіки на первинний, вторинний, третинний та четвертинний сектори.

11. Економіка, у секторальній структурі якої основними виступають сектори, пов'язані із розробкою та використанням принципово нових ідей і рішень.

Терміни і поняття

а) Глобальні корпорації;	ж) секторальна структура
б) постіндустріальна економіка;	економіки;
в) транснаціональні корпорації (ТНК);	и) віртуальна економіка;
г) форми прояву економічної глобалізації;	к) глобалізація;
д) процеси транснаціоналізації, міжнародної регіональної інтеграції та інституціоналізації економічного розвитку;	л) глобальні виробничо-збутові ланцюги (ГВЗЛ);
	м) глобальні ланцюги доданої вартості (ГЛДВ);
	н) економіка, що базується на знаннях.

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Які явища та процеси відносяться до форм прояву економічної глобалізації?

- а) Поглиблення інтернаціоналізації виробництва через діяльність ТНК;
- б) поглиблення інтернаціоналізації капіталу у формі прямих інвестицій, інтернаціоналізація фондового ринку;
- в) збільшення масштабів міжнародної міграції робочої сили;
- г) усі відповіді правильні.

2. *Яке з явищ можна вважати політичним чинником глобалізації?*

- а) Взаємопроникнення макроекономічної політики урядів і центральних банків;
- б) створення сприятливих умов для вільного пересування громадян, руху товарів, послуг і капіталів
- в) індивідуалізація та диверсифікація виробництва, що базується на новітніх технологічних укладах;
- г) подолання політичних розбіжностей між Сходом і Заходом

3. *Яка з перелічених ознак суспільства належить до соціально-культурних факторів глобалізації?*

- а) Послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків та звичаїв;
- б) лібералізація сфери руху товарів й капіталу, розвиток нових фінансових технологій;
- в) уніфікація соціокультурних цінностей;
- г) правильні відповіді в п. а, в.

4. *Яка з перелічених ознак являє собою техніко-технологічні чинники глобалізації?*

- а) Науково-технічний прогрес, поява новітніх засобів транспорту та зв'язку;
- б) революція в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- в) виникнення єдиного інформаційного простору й створення можливостей для здійснення операцій у режимі реального часу;
- г) усі відповіді правильні.

5. *Яка з галузей має тенденцію до зростання в секторальній структурі провідних країн світу?*

- а) Промисловість;
- б) сфера послуг;
- в) машинобудування;
- г) енергетика.

6. *Яка із структур не являє собою суб'єкт глобальної економіки?*

- а) Держава;
- б) малий і середній бізнес окремих країн світу, що працює виключно на внутрішньому ринкові;
- в) транснаціональні корпорації;
- г). усі відповіді правильні.

7. Яке з тверджень відображає закономірність функціонування глобальної економіки?

- а) Гальмування загальноцивілізаційного процесу через обмеженість доступу до ресурсів і технолого-управлінських інновацій;
- б) зменшення масштабів виробництва на міжнародному рівні;
- в) активізація інтеграції мікро- та макроструктур завдяки міжнародній стандартизації та ринковій уніфікації;
- г) рівномірний розподіл витрат і доходів на глобальних ринках.

8. Яке з явищ не відносять до основних суперечностей глобалізації економіки?

- а) Однаковий ступінь користі для країн світу від процесу глобалізації економіки;
- б) дисонанс між різними рівнями глобального регулювання;
- в) суперечності між сферами глобального регулювання;
- г) слабку узгодженість між структурами глобального регулювання.

9. Яке з визначень поняття глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ) правильне?

- а) Автономні або напівавтономні бізнес-одиниці, які спільними зусиллями забезпечують процес створення товару та його переміщення до кінцевого споживача;
- б) розподілена через національні кордони мережа, яка об'єднує закінчені або окремо взяті елементи ланцюгів створення вартості, розташованих на територіях різних країн;
- в) створення складних мереж підприємств – виробників товарів на основі горизонтальної інтеграції;
- г) процес створення продукції на підприємствах однієї галузі.

10. Яка із структур не являє собою функціональну сферу глобальної економіки?

- а) Науково-технічна сфера та світовий ринок технологій;
- б) світова торгівля;
- в) міжнародна виробничо-інвестиційна діяльність;
- г) фінансовий ринок.

11. У чому полягає роль глобальних міст як центрів і суб'єктів всесвітньої економіки?

- а) Сприяння поглибленню спеціалізації та міжнародного поділу праці;
- б) виконання функції центрів управління та формування політики у

сферах світової економіки;

в) виконання функції глобальних фінансових центрів та осередків надання спеціалізованих послуг;

г) правильні відповіді в п. б, в.

12. Який з індексів не являє собою індикатор глобального розвитку країн у всесвітній економіці?

а) Індекс глобалізації;

б) Індекс інфляції;

в) Індекс економічної свободи;

г) Індекс глобальної конкурентноспроможності.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. Глобальну економіку можна розглядати як процес уніфікації та інтеграції світової економіки, тобто як глобалізацію високих технологій, виробництва, споживання, фінансування, кредитування

2. Глобалізація може зумовити посилення нерівномірності розвитку окремих країн.

3. Економічна єдність світу переростає у всеохопний процес, який об'єднує політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні і інші аспекти життя суспільства.

4. Результат економічної єдності світу – це тільки вигода від зростання участі країн у світових економічних процесах, а не висока ймовірність втрат, збільшення ризиків.

5. Глобальну економіку не можна розглядати як уніфікацію та інтеграцію світової економіки.

6. Головною особливістю глобальної економіки є те, що фінансовий капітал став неймовірно рухливим, завдяки чому інвестори можуть переміщувати гроші через кордони практично без обмежень з боку національних урядів.

7. Унікальна ознака глобальної економіки полягає в тому, що з її розвитком необхідність у міжнародному поділі праці зменшується.

8. Головним джерелом конкурентноспроможності в глобальній економіці є кваліфікація персоналу.

9. Конкурентноспроможність у новій глобальній економіці не залежить від політичних можливостей національних і міжнаціональних інститутів керувати стратегіями зростання країн або регіонів.

10. Традиційні методи дослідження міжнародних економічних трансформацій базуються на уявленнях про глобальну економіку як єдину господарську систему, де економіки окремих країн тісно взаємопов'язані.

ТЕМА 4. ГЛОБАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЦИКЛ

Глобальна економіка має нелінійний, циклічний або хвильовий характер розвитку. Його динаміка зумовлена періодичністю різних за структурою і тривалістю коливань, що сприяють перебігу циклічних процесів. Під впливом цих процесів формується складна структура глобальної часової та просторової динаміки світової економічної системи в цілому. У цій темі буде проаналізовано загальні закономірності та причини циклічного розвитку ринкової економіки, розглянуто особливості великих циклів кон'юнктури й охарактеризовано сучасну глобальну фінансову та виробничу кризу.

4.1. Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку

Незворотність економічного розвитку проявляється в змінах ведення всієї господарської діяльності. Технології, реальна економічна практика, теоретичні засади та розуміння всіх економічних процесів, усе це невпинно замінюється на нові в ході розвитку цивілізації. Як свідчить історія, раціональність поведінки людини спрямовано на створення нових інструментів для оптимізації своєї діяльності у всіх сферах життя. Оскільки економічна діяльність лежить в основі функціонування суспільства, то її раціоналізація є основним завданням сучасності.

Економічний розвиток можна розуміти як упровадження більш раціональних підходів до господарювання та вибуття менш раціональних. Разом з тим, сучасний аспект економічного розвитку обов'язково включає соціальну складову, де раціональність може вступати в конфлікт з реальною поведінкою людини. Саме тому соціальна складова економічного розвитку формує сьогодні загальну мету економічної діяльності, що виражається в сукупності двох напрямів – загальнолюдського, зокрема забезпечення добробуту та високого рівня життя населення, та індивідуального, особистісного, тобто гармонійної самореалізації людини як елемента загального розвитку суспільства.

Розглядаючи процеси економічного розвитку, науковці відзначають як загальні тривалі його тенденції (тренди), так і прояви циклічності економічних явищ. Суспільне виробництво постійно розвивається. В основі еволюції економіки лежать продуктивні сили, науково-технічний прогрес, удосконалення організаційної структури виробництва, розвиток інтелектуального потенціалу суспільства. Дія цих факторів у довгостроковому вимірі зумовлює загальну динаміку суспільного відтворення. У вузьких часових межах доводиться спостерігати періодичні коливання розвитку.

Економічні цикли – це один з видів періодичних коливань складних відкритих систем, що розглядаються в рамках еволюційно-синергетичної парадигми. Остання являє собою ядро постнеокласичного етапу розвитку науки, відображає сутність процесів, що відбуваються в економічній системі. Таку парадигму можна застосувати на якісно іншому рівні, що дозволить виявити фундаментальні закономірності саме перехідних процесів у згаданій системі.

Помічено, що глобальна світова економічна система розвивається нелінійно, циклічно або хвилеподібно. Динаміка цього розвитку перебуває під впливом періодичності різних за структурою і тривалістю коливань. Саме вони спричиняють циклічні процеси, сукупність яких зумовлює складну структуру глобальної часової і просторової динаміки світової економічної системи в цілому. Такі періодичні коливання, називані *економічними циклами*, являють собою часовий проміжок між двома якісно, але не обов'язково кількісно, схожими станами економічної кон'юнктури.

Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку має багатогранний зміст. Вона проявляється в русі по спіралі, а не по замкненому колу, що виражає прогресивний аспект такого розвитку.

Економічний цикл – це періодичне повторення протягом певного відрізка часу процесів піднесення і спаду в економіці.

Економічні цикли мають різну тривалість й інтенсивність, але кожен з них проходить певні фази (схему їхньої зміни зображено на рис. 4.1).

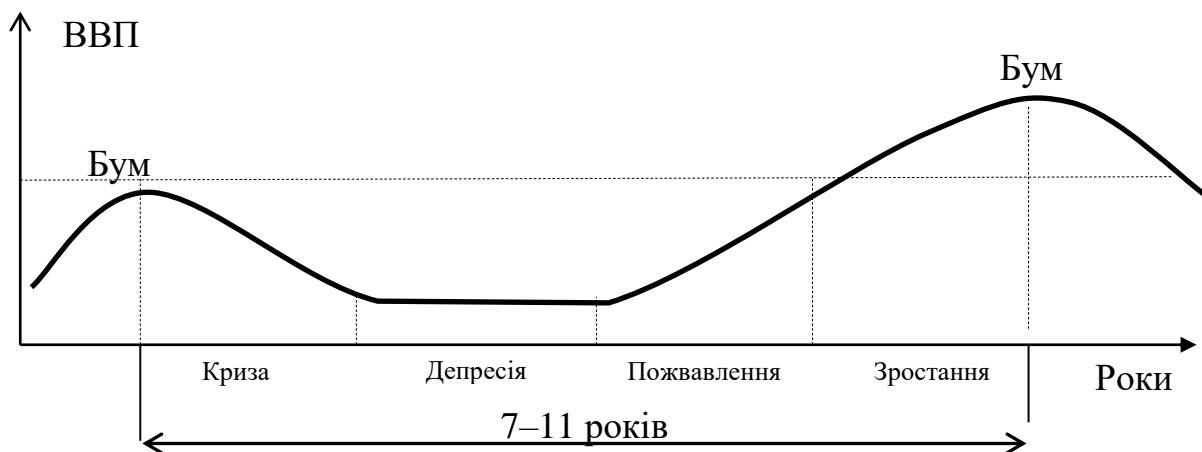

Рис. 4.1. Фази економічного циклу

Охарактеризуємо кожен етап циклу економічного розвитку суспільства.

Криза (спад) – завершує попередній періодичний цикл і є початком наступного. Ця фаза характерна труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позичкового відсотка. Спостерігається паніка на ринку цінних паперів, швидке падіння курсу акцій. Закриваються й банкрутують фірми, передусім дрібні. Спад (рецесія) означає скорочення обсягів виробництва й зниження ділової та інвестиційної активності. Унаслідок цього

збільшується безробіття. Офіційно фазою економічного спаду, або рецесією, вважають падіння ділової активності, що триває понад три місяці поспіль.

Депресія – фаза циклу, якій властивий застій виробництва. Національний продукт вже не зменшується, але більше не зростає, відсоткова ставка падає до свого мінімального значення. Зростає сукупний попит і готуються умови до поживлення виробництва та комерційної діяльності.

Під час фази **поживлення** спостерігаються такі явища:

- Зростання ділової активності, що супроводжується збільшенням промислового виробництва та інвестицій, помітним скороченням безробіття, підвищенням особистих доходів громадян і прибутків корпорацій.

- Нарощування інвестицій, що поживляє попит – спочатку на капітальні блага, а згодом і на споживчі, адже зростає зайнятість населення. Найяскравішою ознакою такого поживлення є збільшення платоспроможного попиту. За рахунок його стимулювання обсяг виробництва виходить на попередній найвищий рівень і економіка вступає у фазу піднесення

Піднесення (зростання) – фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує той, що мав місце під час піднесення в попередньому циклі, і збільшується найвищими темпами. Розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке вже готує ґрунт для наступного спаду та нового економічного циклу

На сучасному етапі розвитку глобальної економіки спостерігаються деякі особливості розгортання економічних циклів, серед них можна назвати такі:

- фази спаду (кризи) все важче можна коригувати засобами антикризової політики держав;

- має місце явище стагфляції, коли у фазі спаду рівень цін зростає в умовах зниження обсягів виробництва;

- синхронізація фаз спаду й загострення кризових явищ у різних країнах під впливом глобалізаційних процесів в економіці;

- скорочення фази депресії та збільшення тривалості фази піднесення.

У науковій літературі економічні цикли класифікують за різними ознаками. Зокрема за належністю до всіх рівнів економіки, починаючи мікро- та закінчуючи мегарівнем, тобто глобальною економікою.

З огляду на часову ознаку й виділення їх у тренді економічного розвитку, цикли поділяють на короткострокові, середньострокові, довгострокові та надстрокові (цивілізаційні). Зауважимо, що цей критерій тільки один з можливих. Типи циклів також розрізняють з урахуванням неоднозначності матеріальної основи розвитку, характеру впливів на економічні процеси. Крім того, різні цикли можуть накладатися один на один, тоді між ними виникає ефект синхронізації, що ускладнює їхнє розрізнення, особливо коли в них кризові фази настають одночасно, а негативні наслідки зростають до катастрофічних розмірів.

Схему циклів економічного розвитку суспільства подано на рис. 4.2. Охарактеризуємо кожен такий цикл.

Малі фінансово-економічні цикли, виділені Дж. Кітчином, пов'язані з

порушенням макроекономічної рівноваги на споживчому та інвестиційному ринках (комерційні цикли). Їхнє існування пояснюється наявністю часового запізнення між вкладанням інвестицій та введенням в дію нових засобів праці, унаслідок чого формуються надлишкові товарно-матеріальні запаси і виникає необхідність скорочення виробництва. Падіння попиту на інвестиції спричиняє уповільнення темпів зростання виробництва.

Середньострокові цикли, виділені С. Кузнецем, набули назви будівельних, бо пов'язані з періодичним масовим оновленням житла і виробничих споруд, що зумовлено необхідністю періодичного спрямування великих інвестицій у будівництво.

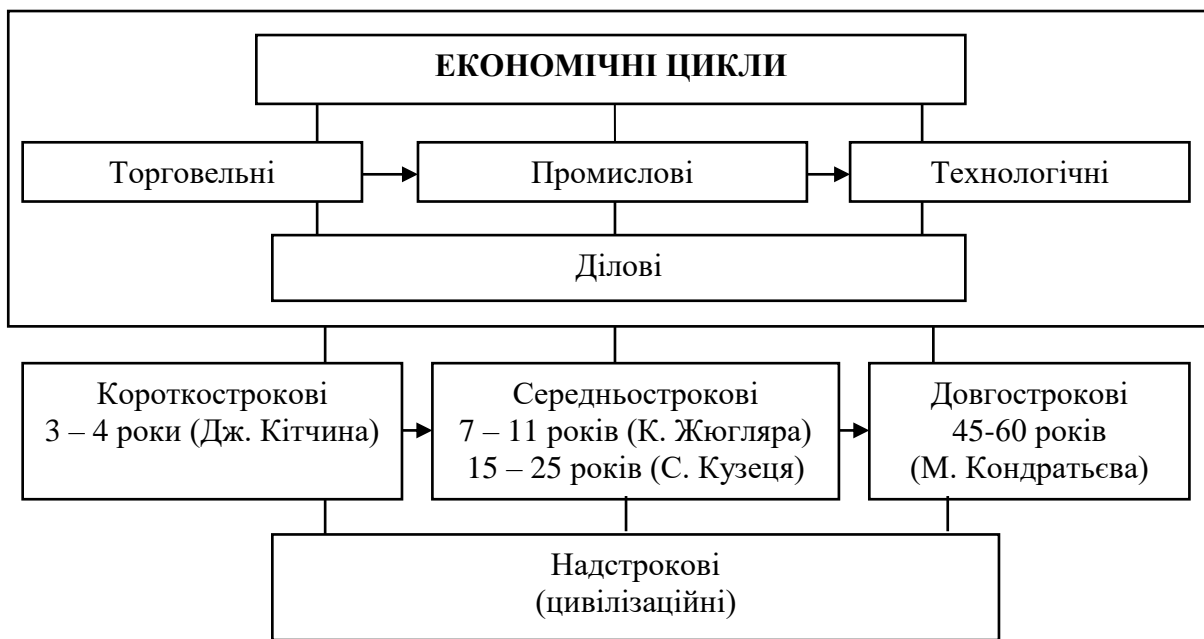

Рис. 4. 2. Класифікація економічних циклів

Основні середньострокові цикли, обґрунтовані К. Жугляром, пов'язані із зношенням активів та необхідністю оновлення основного капіталу. К. Жугляр на базі фундаментального аналізу коливань ставок відсотка і цін дослідив коливання обсягів виробництва у промисловості Франції, Великобританії та США і виявив, що середній термін використання основного капіталу зумовлює зміни попиту на обладнання, масштаби його оновлення, а відтак, і тривалість циклу. Цикли, пов'язані з промисловими процесами, показують збіг з коливаннями обсягів інвестицій, під впливом яких змінюються основні макроекономічні показники в країні.

Довгострокові цикли кон'юнктури («великі хвилі»), описані М. Кондратьєвим, пов'язані з динамікою технологічних інновацій і НТР (науково-технічних революцій). Зменшення кількості нововведень і технічних рішень, придатних для реалізації, стає причиною економічного спаду. Вихід з такого стану потребує накопичення ресурсів у натуральній і грошовій формах, з'являється можливість радикального інвестування та виходу економіки на фазу піднесення. Такі зміни зумовлені циклічністю в розвитку продуктивних

сил суспільства та засобів виробництва. В основі кожного подібного циклу лежить структурне оновлення технологічного способу виробництва. Це відбувається еволюційно, якщо поліпшуються та вдосконалюються наявні технології, а також революційно, коли відбуваються якісні зміни в реалізації наукових знань інноваційного характеру або відбуваються НТР. Еволюційний етап змінюється на революційний і т. д. завдяки використанню потенціалу наявних технологій, коли з'являються умови для стрибка в їхньому розвитку й подальшого переходу до нових технологічних засад, які з часом стають еволюційною основою наступного революційного стрибка.

Цивілізаційні цикли, виділені Е. Тоффлером, мають велику протяжність у часі, охоплюють всі рівні суспільного розвитку і матеріальної культури. На думку дослідника таких циклів, це викликано багатьма фундаментальними змінами у всіх сферах життя людини, що відображено і на соціальному, і на економічному рівнях.

Кожен з вищезгаданих економічних циклів (див. табл. 4.1) розгортається в часі не синхронно, бо частково спостерігаються накладання одна на одну окремих фаз того чи іншого з них, який може належати до різних типів. Так, накладання фаз спаду під час різних циклів веде до поглиблення кризових явищ в економіках країн світу, коли періоди виходу з криз, особливо глобальних, стають затяжними. Наслідками таких процесів стає нерівномірність світового соціально-економічного розвитку.

Таблиця 4.1

Основні типи економічних циклів

Тип, автор	Тривалість	Головні особливості
Дж. Кітчін	2 – 4 роки	Величина запасів → коливання ВВП, інфляції, зайнятості
К. Жугляра	7 – 12 років	Інвестиційний цикл → коливання ВВП, інфляції та зайнятості
С. Кузнець	16 – 25 років	Дохід → імміграція → житлове будівництво → сукупний попит → дохід
М. Кондратьєв	40 – 60 років	Технічний прогрес, структурні зміни
Е. Тоффлера	1000 – 2000 років	Розвиток цивілізацій

4.2. Обґрунтування теорії циклів

Економічний цикл характеризується періодичним підвищенням або падінням ділової активності, що тягне за собою невідповідність сукупного попиту сукупній пропозиції. Разом з тим, протягом кожного циклу зазнають змін багато економічних показників, серед яких темпи зростання ВВП, загальний обсяг продажу товарів та послуг, загальний рівень цін, ступінь завантаження виробничих потужностей, рівень безробіття тощо. Яким чином спрямовано та якою мірою змінюються перелічені показники, від цього залежить економічна кон'юнктура, тому досить часто економічні цикли називають кон'юнктурними.

Щодо причин явища циклічності економіки, то серед науковців у цьому питанні не склалось єдності. Так, в економічній літературі існує безліч теорій і трактувань причин настання і характеру кожного з циклів. Аналіз досліджень на цю тему дозволяє виділити декілька груп таких теорій.

Перша група теорій містить пояснення циклічного характеру розвитку економіки причинами, що перебувають поза сферою господарювання, однак мають на неї певний вплив. І тут до прикладу можна додати теорію В. Джевонса, який у ХІХ ст. пояснював настання криз впливом плям на Сонці, поява яких мала одинадцятирічну періодичність. Різна інтенсивність сонячної радіації, на думку вченого, зумовлює відповідні цикли зміни урожайності сільськогосподарських культур, що, своєю чергою, впливає на всю економічну діяльність людей.

Багато економістів пояснюють таку циклічність політичними, військовими та іншими процесами – від космічних явищ до стихійних лих. Існують теорії, у яких циклічність пов'язано із появою науково-технічних винаходів, що носять революційний характер.

Друга група теорій об'єднує прихильників ендогенного механізму циклічних коливань. Ці науковці пояснюють причину настання циклу факторами, що діють усередині економічної системи. Одні із них пов'язують цикл із порушенням рівноваги між виробництвом і споживанням (Т. Мальтус, Ш. Сімонді, К. Маркс), інші – з факторами грошового обігу (А. Ган, К. Жуглар, Е. Хансен). Багато вчених вважає цикл породженням проблем, що виникають у сфері виробництва. Це і перевищення випуску засобів виробництва над предметами споживання (М. Туган-Барановський), і розрив у динаміці інвестицій та заощаджень (Н. Калдор). Існують також теорії, що виводять цикл із психології економічних суб'єктів, особливо підприємців (А. Пігу, Дж. М. Кейнс).

Численні версії пояснення причин економічних циклів свідчать про складність і незавершеність досліджень у цій сфері. Разом з тим, теорія на сьогодні має достатньо аргументів на користь того, що економічний цикл – це закономірність розвитку ринкової економіки національного і глобального рівнів, яка у своєму динамічному русі проходить періодично повторювані стадії зростання і спаду ВВП в окремих країнах та на глобальному рівні.

Слід зауважити, що одним із тих, хто заклав основу сучасного розуміння проблеми циклічності ринкової економіки, є видатний український економіст Михайло Туган-Барановський. Ще у 1894 році він створив системну теорію періодичності промислових криз, зумовлених циклічністю інвестиційного процесу, що забезпечує довгострокове піднесення економіки швидким розширенням одного або кількох ключових її секторів. За теорією Туган-Барановського, історія криз в Англії відображає піднесення й спади економічного життя, які повторюються циклічно. Цикл буває довготривалим або короткочасним залежно від конкретних економічних умов, що складаються в кожний історичний період. Дослідник підкреслює, що цикл – це не явище, кероване математичним законом, оскільки кризи в Англії ХІХ ст.

повторювались з інтервалом від 7 до 11 років.

Учений вважає, що рух є періодичним у тому сенсі, що відбувалася зміна послідовних фаз процвітання і депресії, поява і зникнення яких мають циклічну форму. За своєю сутністю промисловий цикл можна визначити як закон, притаманний самій природі капіталістичної економіки.

Як зазначав Туган-Барановський, завдяки наявності грошей і кредиту, всі коливання економіки набувають набагато більшого розмаху. Але фактори грошового обігу просто посилюють появу циклу, оскільки гроші не є основою його настання. Економіст вважає, що промисловий цикл глибоко сягає своїй корінням у саму природу капіталістичної економіки, а її закономірності роблять це явище неминучим. Але й це не пояснює, чому фази процвітання і депресії з такою дивною правильністю змінюють одна одну. Відповідь на це питання було знайдене саме під час аналізу історії промислових циклів у Великій Британії.

На думку Туган-Барановського, найбільш характерною особливістю промислових коливань є той факт, що зміни цін на залізо збігаються з фазами циклу. При цьому ціна заліза незмінно висока в часи процвітання і так само низька в періоди депресії. Було також помічено, що ціни інших продуктів коливаються далеко не так закономірно. Саме тому було виявлено тісний зв'язок між коливаннями попиту на залізо і фазами економічного циклу, коли перший збільшується в період процвітання і скорочується в часи депресії. Відомо, що залізо являє собою головний матеріал, котрий використовують у виготовленні засобів виробництва. Отже, за станом попиту на нього можна судити також про попит на знаряддя виробництва в цілому. Було зроблено висновок, що висхідна фаза економічного циклу характеризується збільшенням попиту на засоби виробництва, нисхідна – його скороченням.

Описані ідеї стали відправною точкою для розробки концепції довгохвильових коливань, розроблених М. Кондратьєвим.

4.3. Великі цикли кон'юнктури та їх наслідки

Розгляд довгохвильових коливань в економічному розвитку суспільства має ключове значення. Микола Кондратьєв (1892 – 1938), вивчивши та обробивши методами математичної регресії величезний емпіричний матеріал, який відображав соціально-економічний розвиток Німеччини, Франції, Британії та США з кінця XVIII до 20-х років XX ст. та зіставивши індекси товарних цін, курси цінних паперів, рівні зарплати, показники обігу зовнішньої торгівлі тощо, дійшов висновку, що в динаміці соціально-економічних процесів існують закономірні великі цикли кон'юнктури, кожен з яких має дві хвилі – підвищувальну й знижувальну. Кондратьєв визначив приблизні часові межі кожного із циклів, описавши закономірності обох типів складових «довгих хвиль» (одночасно охарактеризувавши середні й короткі хвилі економічної кон'юнктури, які підпорядковано іншим закономірностям).

Вважаючи, що інвестиції здійснюються з метою максимізації прибутку, а поступ техніки й технологій сприяє підвищенню продуктивності праці, М. Кондратьєв продемонстрував, що в економіці періодично виникають стани масового нагромадження капіталу та його інвестування в розвиток нової техніки й технологій. Під впливом цих процесів економічна система відхиляється від рівноважних станів. Розглядаючи ці відхилення на емпіричних фактах розвитку різних країн протягом 100 – 150 років, М. Кондратьєв відкриває явище підпорядкованості економічного розвитку великим циклам кон'юнктури, амплітуда яких становить від 45 до 60 років, і доводить, що вони пов'язані з хвилеподібною розробкою технічних винаходів та їх практичним застосуванням.

Власне М. Кондратьєв виокремив в економічному розвитку до 20-х років ХХ ст. три неповні хвилі піднесення протягом 1789 – 1814, 1849 – 1873 та 1896 – 1920 рр., що супроводжувалися спадами в період 1814 – 1849 і 1873 – 1896 рр. При цьому вчений говорить про емпіричний характер встановлення періодів, підкреслюючи, що часові межі позбавлені точності, тому без сумніву, кожен з них може відрізнитися від іншого. М. Кондратьєв висловлює думку, що кожній хвилі зростання в довготерміновому циклі передують (або мають місце на її початку) значні зміни в умовах господарського життя суспільства, відображені в глибоких якісних трансформаціях виробництва й обміну, а до цього, своєю чергою, з'являються дуже важливі технічні винаходи й відкриття.

Інформацію про ті техніко-технологічні зміни, що революційним чином вплинули на розвиток суспільства й заклали основу великим циклам кон'юнктури, подано в табл. 4.2. М. Кондратьєв вважав, що поштовхом до розвитку слугують технічні винаходи та подальші зміни технології, які згодом набувають свого практичного втілення в нових засобах виробництва та формах його організації, завдяки чому збільшується продуктивність праці. Ці фактори зумовлюють потужне економічне піднесення, описане вченим як хвилі зростання довгострокового економічного циклу.

Таку періодизацію техніко-технологічного розвитку М. Кондратьєв пов'язує з двома умовами: по-перше, з наявністю власне науково-технічних відкриттів і винаходів а, по-друге, з господарськими можливостями їхнього застосування. Учений переконує, що спрямованість й інтенсивність науково-технічних відкриттів є функцією запитів практичної дійсності, що базується на попередніх досягненнях розвитку науки й техніки. На думку вченого, спочатку мають з'явитися економічні умови для застосування відкриттів, без чого вони можуть тривалий час залишатися без дії. Було встановлено, що протягом приблизно двох десятиріч перед настанням хвилі зростання у великому циклі помічається поштовх розробки технічних винаходів. Перед початком і на самому початку цієї хвилі винаходи набувають поширення у сфері промислової практики, що зумовлює реорганізацією виробничих відносин. До того ж, початок великих циклів зазвичай збігається з розширенням орбіти світових економічних зв'язків.

**Техніко-технологічні складові хвиль зростання у циклах,
виділених М. Кондратьєвим**

Хвиля зростання довготермінового циклу	Технічні винаходи, що передують хвилі зростання	Практичне застосування винаходів
Хвиля першого циклу, кінець 80-х – поч. 90-х рр. XVII ст. до 1810 – 1817 рр.	Винахід механічної прядки «Дженні» (Дж. Харгрівсом, 1733) та її удосконалення К. Вудом (1772), створення мюль-машини (С. Кромптоном, 1783), механічного ткацького станка (Е. Картрайтом, 1785), парової машини Уаттом (1782). Розробка технології виправлення чавуну на коксі (А. Дербі, 1735) та винахід пудлінгової печі Г. Кортом (1784)	Промислова революція в Англії, що ознаменувалася заміною у виробництві робочих рук машинами
Хвиля другого циклу, 1844 – 1855 до 1870 – 1875 рр.	Удосконалення паровоза (1824), винахід турбіни (1824 – 1827), парового насоса (1840), парового молота (1842), ротаційного преса (1846), електричного човна (1834), електромагнітного телеграфу (1832), телеграфу Морзе (1837), печей, що працюють на генераторному газі (1838), швейної машини (1847). Використання портландцементу (1824), початок видобутку чилійської селітри (1830). Конструювання жатки (1831). Виробництво першого автомобіля (1831), колісного пароплава (1836). Відкриття індукції (Фарадей, 1832), гальванопластики (Якобі, 1833). Розробка процесу буріння потоком води високого тиску (1846), створення кабелю (1848)	Бурхливий розвиток залізничного і водного транспорту в Англії та Франції, поява нових галузей промисловості, поліпшення методів виробництва. Поява на світовій арені промисловості США
Хвиля третього циклу, 1891 – 1896 до 1914 – 1920 рр.	Винаходи динамо-машини Грамма (1870), вакуум-насоса Шпренгеля (1875), машини для синтезу аміаку (1875), свердлильного верстата (1875), газового двигуна (1876), електропередачі з постійним струмом (1877), електричного телефону (1877), розробка томасівського способу виробництва сталі (1878), винахід повітряного гальма Вестингауза (1879), електричного локомотива Сіменса (1878), відкриття азотисто-водневої кислоти (1880), електричної тяги на залізниці (1880), електричного трамвая (1881), трансформатора (1882), бездимного пороху (1884), дирижабля Ренара і Кредса (1884), бензинового двигуна (1885), електричного підйомника (1887), електропередачі із змінним струмом (1891), безпровідного телеграфу (1892), дизельного двигуна (1893), аероплана (1895), подвійної парової машини (1898). Розробка технології електрозварювання й кування металу (1881 – 1889), електроплавлення металу (1892)	Переворот у сфері хімічної та електричної промисловості, що зумовив кардинальні зміни у виробництві двигунів, силових і робочих машин, засобів освітлення і зв'язку. Економічне лідерство США та Німеччини

Джерело: Дубей Ю. В. Теоретико-методологічні підходи до періодизації техніко-технологічного розвитку // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». Вип. 12, 2020. С. 77.

Ще одним варіантом періодизації соціально-економічного розвитку в рамках великих кон'юнктурних циклів є концепція техніко-економічних парадигм, розроблена К. Перес. Базуючись на ідеях М. Кондратьєва, Й. Шумпетера та К. Фрімена, дослідниця запропонувала новий підхід, у якому

було розглянуто взаємозв'язок між змінами базових технологій, які зумовлюють економічне зростання, і розвитком інших сфер суспільства.

Техніко-економічна парадигма – це комплекс промислових секторів і відповідної до них інституціональної та фінансової структури, інфраструктури, а також формування соціально-політичного клімату й специфічної системи відносин між працею і капіталом, що має у своїй основі впроваджене у фазі депресії «гроно» базисних технологічних інновацій. Як бачимо, це поняття фактично поєднує в собі елементи техніко-економічної та інституційної систем суспільства, які, з одного боку, органічно взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну, а, з іншого – мають власні, відмінні й суперечливі механізми розвитку.

Техніко-економічну парадигму К. Перес пояснює впливом технологічної революції – «потужного кластера нових технологій, продуктів і галузей, що здатні викликати піднесення в економіці та породити довгострокову тенденцію до розвитку. Це сукупність тісно взаємопов'язаних технічних новацій, які містять важливий низьковитратний ресурс широкого застосування – це може бути джерело енергії, іноді ключовий матеріал, а також нові продукти й процеси, нова інфраструктура..., кожна із цих сукупностей технічних проривів поширює свою дію далеко за межі галузей і секторів економіки, де вони власне виникли..., містить набір взаємопов'язаних технологій широкого застосування та організаційних принципів, що приводять до квантового стрибка в потенційній продуктивності у практично всіх видах економічної діяльності»¹⁶. Отже, помічено, що в ході технологічної революції має місце «великий імпульс розвитку», який швидко стає надбанням усього світу, породжуючи нові технології та створюючи сприятливі умови для їхнього застосування через формування більш ефективної інфраструктури. Услід за цими змінами набуває нових ознак інституціональна система суспільства, у якій викликають нові економічні, політичні та правові структури, що сприяють формуванню нових політичних ідей і стратегій державного розвитку. Розглядаючи економічну історію останніх століть, К. Перес виокремлює в ній послідовну зміну п'яти техніко-економічних парадигм. Кожна із них відображає технологічну революцію, на зміну якій приходить інша, втілюючи в життя експансію нових продуктів, галузей та інфраструктур (див. табл. 4.3).

Як показують дані табл. 4.3, кожна технологічна революція базується на своєрідному ключовому факторі, тобто особливому ресурсі, головними властивостями якого є невисока відносна вартість, необмежена пропозиція, потенційна здатність проникати в інші сфери економіки. Саме завдяки цьому ресурсу вдається знизити вартість інших продуктів, що виробляються, а також надавати нових властивостей праці й капіталу, які застосовуються у

¹⁶ Perez-Perez C. Toward a Comprehensive Theory of Long Waves. Long Waves, Depression, and Innovation: Implication for National and Regional Economic Policy: Collaborative Paper. IIASA, 1985. P. 103-117

виробництві. Дослідниця зауважує, що ключові фактори розвиваються еволюційно. При цьому також підкреслює, що вичерпання старої парадигми супроводжується інерцією відповідних їй соціальних та інституційних механізмів, коли створюються непереборні бар'єри для потенційного зростання нової техніко-економічної парадигми, а тому економіка входить у кризовий стан.

Таблиця 4.3

П'ять послідовних технологічних революцій, 1970 – 2000-ті рр.

Поширена назва технологічної революції	Країна або країни економічного «ядра» новацій	Великий стрибок, що розпочав технологічну революцію	Рік
Перша (промислова)	Великобританія	Відкриття фабрики Аркрайта в Кромфорді	1771
Друга (епоха пари та залізниць)	Великобританія (поширилась на континентальну Європу й США)	Випробування парового локомотива «Ракета» для залізниці Ліверпуль – Манчестер	1829
Третя (епоха сталі, електрики та важкої промисловості)	США і Німеччина, що переймають ініціативу у Великобританії	Відкриття сталеливарного заводу Е. Карнегі в м. Піттсбург (штат Пенсільванія)	1875
Четверта (епоха нафти, автомобілів і масового виробництва)	США в конкуренції з Німеччиною, яка конкурує із США, а потім поширено на всю Європу	Перша «Модель-Т» вироблена у Детройті (штат Мічиган) на заводі Г. Форда	1908
П'ята (епоха інформації і телекомунікацій)	США (поширено на Європу й Азію)	Вироблено перший мікропроцесор Intel в м. Санта-Клара (штат Каліфорнія)	1971

Власне із кризи й розпочинається кожна хвиля розвитку тривалістю 48–68 рр., а це відповідає довгостроковим циклам, які відкрив М. Кондратьєв. Після кризи настає фаза депресії, коли загострюються структурні суперечності економічної системи, що надалі зумовлює виникнення конфлікту між техніко-економічною та інституціональною сферами. Було помічено, що техніко-економічна система розвивається більш динамічно під впливом прагнення підприємців до максимізації прибутку, у той час як інституціональні зміни носять більш помірний характер.

Досягаючи межі економічного зростання, господарська система набуває стану, коли взаємодія технічної та економічної сфер започатковує утворення нової парадигми, яка знову революційно змінює виробничий сектор економіки. Тоді традиційні соціальні та інституційні механізми, що пристосувалися до старої парадигми, не в змозі бути адекватними новій структурі інвестицій, ринковій поведінці суб'єктів тощо. Вони витісняються через процес дифузії (поширення) нової техніко-економічної парадигми. Зміна парадигми зумовлює радикальне перетворення звичного типу інженерного та управлінського мислення, пов'язаного з ефективністю господарської практики. Саме з цієї причини після депресії розпочинається період бурхливого економічного

зростання, з'являються нові інноваційні товари, що слугують каталізатором оновлення різних галузей економіки (етап «упровадження»). Далі набуває чинності фаза швидкого розповсюдження нових товарів і масштабного інвестування, що супроводжується піднесенням розвитку нових галузей техніко-економічної системи і зростанням ринків (етап «агресії»). Саме ці два етапи створюють переломний момент у розвитку, своєрідну точку відліку, після якої розпочинається розгортання нової техніко-економічної парадигми. На третьому етапі «синергії» економічне зростання триває вже за умов, коли виробнича система повністю підлягає новій парадигмі. Після цього настає етап зрілості – період, протягом якого провідні галузі починають відчувати перенасичення ринків товарами та послугами.

Заслуговує на увагу ще один підхід до періодизації технічного розвитку – теорія австро-американського економіста Йозефа Шумпетера. Він висунув ідею перенакопичення капіталу, пов'язавши це явище з технічним прогресом. Він вважав, що економічне зростання – це циклічний процес, зумовлений стрибкоподібним характером появи інновацій (нововведень), а також поділив великі цикли кон'юнктури на інші дві складові – *інноваційну та імітаційну*. Науковець також висунув гіпотезу, що в одну «довгу хвилю», описану Кондратьєвим, вкладається шість середньострокових циклів Жугляра, а кожний із останніх включає три короткострокових цикли, виділені Кітчином.

4.4. Глобальна фінансова криза та методи її регулювання

Найвищий рівень глобалізації економіки досягнуто саме у фінансово-інвестиційній сфері. Адже сьогодні загальновідомим став факт перевищення в декілька разів річних обсягів фінансово-грошових потоків світової економіки (понад \$600 трлн) порівняно з її матеріальними потоками, включаючи ринки товарів і послуг, які входять у *світовий валовий продукт (СВП)*. У 2021 р. СВП становив близько \$89 трлн.

Описане співвідношення породжує механізм так званих *блукаючих фінансових криз*, найбільш відомими з яких стали мексиканська 1994–1995 рр., криза в країнах Південно-Східної Азії 1997–1998 рр. з її суттєвим впливом на світові фінансові ринки, внутрішній дефолт 1998 р. у Росії, який суттєво позначився на країнах СНД, зовнішній дефолт 2001 р. в Аргентині. А в світлі кризи 2008–2011 рр. можна сказати, що дефолт відбувся також у банківській сфері Ісландії, у бюджетних системах сфері Греції та Ірландії і цілком можливо, на теренах багатьох інших країн світу, включаючи й Україну.

Було помічено, що виробнича криза виникає після фінансової. Про це свідчать такі факти:

- вслід за глобальною фінансовою кризою 1970 – 1971 рр. відбулася рецесія 1973 – 1974 рр., спровокована «нафтовим шоком»;
- унаслідок фінансової кризи 1980 – 1981 рр., коли максимальна ціна нафти становила 90 дол. США за барель, настала рецесія 1982 р. (у США спад ВВП на 3 %), після якої в США було запроваджено антикризову політику під

назвою «рейганоміка»;

– фінансова криза 1987–1988 рр., коли тільки за один день (19 жовтня 1987) індекс Dow Jones упав на 22,6 %, дала рецесію 1990 – 1991 рр., супроводжувану абсолютним спадом ВВП СРСР. У постіндустріальних США в ці роки обсяг випуску промислових товарів знизився на 8–9 %, а ВВП не зазнав абсолютної рецесії тільки за рахунок розвинутої інфраструктури. Проте ці економічні негаразди все ж викликали зміни політичної сфери, коли у США Дж. Буш програв президентські вибори;

– фінансова криза 1997 – 1998 рр. мала наслідком рецесію 2000–2001 рр.;

– фінансова криза 2006 – 2008 рр. (ринків нерухомості, біржової та банківської сфери) спричинила рецесію усієї світової економіки та отримала назву Великої рецесії, оскільки її масштаби та наслідки є співставні тільки із Великою депресією 1930-х років.

Масштаби і глибина світової фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр. показали, що негативні явища поширились не тільки на сферу фінансів, виробництва і управління, але й на систему цінностей у сучасному суспільстві. Одночасно аналітики говорять про позитивний вплив цієї кризи, бо світове співтовариство дійшло висновку, що для власного розвитку має переглянути традиційні економічні пріоритети й цінності, мотиви людської діяльності, споживчі стандарти.

Світова практика свідчить, що серед інструментів і методів державного антициклічного (стабілізаційного) регулювання найбільшу ефективність продемонстрували заходи монетарного характеру (зниження відсоткової ставки і норми обов'язкових банківських резервів та ін.), а також фіскального типу (зниження ставок податків на прибутки підприємств і доходи громадян, збільшення частки державних витрат з метою стимулювання інноваційної діяльності тощо). До того ж успішними були заходи, спрямовані на поживлення інвестиційної активності (стимулювання житлового будівництва, проведення політики прискореної амортизації активів, надання різноманітних пільг на запровадження нового устаткування та ін.).

Застосування та активізація антициклічних інструментів може набувати різних форм, зокрема через здійснення дискреційних заходів макроекономічної політики, що потребують прийняття певних політичних чи управлінських рішень з боку уряду країни, або бути ендогенними, через використання автоматичних стабілізаторів ринку. Загалом усі ці заходи покликані регулювати грошову пропозицію, податкові надходження, державні видатки, особисті доходи громадян, доходи корпорацій тощо, причому залежно від фази економічного циклу.

Але потрібно зауважити, що і в XXI ст. на теоретико-методологічному рівні концепція «антикризового управління» ще не сформувалася остаточно. Причина полягає в її складності, значній суперечливості й дискусійності, що є наслідком браку загальноприйнятого погляду вчених на зміст самої концепції. І тут великої ваги набуває оцінка впливу головних факторів на природу тих чи

інших циклів, з одного боку, та характеру й детермінізму їхнього перебігу – з іншого. Відомо, що економічні цикли мають універсальні риси й ознаки, але водночас це не означає однаковості їх перебігу в різних країнах.

У сучасних умовах виділяють три основні типи факторів, що впливають на циклічність економічного розвитку, а саме:

– шокові стани пропозиції, які діють, насамперед, на виробничо-технологічний бік економічної системи. До таких належать технологічні нововведення, кліматичні зміни, природні стихії, отримання доступу до нових джерел сировини, коливання світових цін на основні види природних ресурсів.

– шокові явища в політиці, пов'язані з діями урядів, з розробкою та реалізацією макроекономічної політики, що впливає переважно на попит шляхом регулювання грошової маси, обмінного курсу, заходів фіскальної політики.

– шокові стани в попиті приватного сектора на рівні фірм, підприємств та домогосподарств, які можуть бути спровоковані інвестиційними змінами, коливаннями споживчого попиту, інфляційними очікуваннями тощо.

Усі три види описаних факторів можуть мати як внутрішні, так і зовнішні корені й джерела.

Реалії XXI століття доводять, що панівна до останнього часу в наукових та урядових колах ліберальна ідеологія, яка заперечувала надмірне втручання держави в економічні процеси, за сучасних умов кризового економічного розвитку потребує свого суттєвого оновлення. Практикою вже доведено неефективність такої системи поглядів, на користь чого свідчать розгортання багатьох національних програм бюджетного стимулювання сукупної ділової активності, які являють собою різновид дискреційної фіскальної політики, а також активізація емісійного інструменту подібної монетарної політики за умови обмеженості потенційного стабілізаційного впливу важеля відсоткових ставок центральних банків. Разом з тим, традиційно використовувана протягом минулих економічних рецесій антициклічна монетарна політика, як у формі дискреційного впливу, так і регламентована монетарними правилами на сучасному етапі глобального кризового розвитку виявляє свій обмежений потенціал. При цьому цілком виправданим і перспективним виявляється застосування й подальше удосконалення політики автоматичної фіскальної стабілізації, яка базується на використанні багатьох антициклічних інструментів, які здатні вчасно реагувати на динаміку основних макроекономічних індикаторів і тим самим зменшувати вплив негативних ефектів.

ВИСНОВКИ

1. Глобальна світова економічна система має нелінійний, циклічний або хвильовий характер свого розвитку. Економічний цикл – це періодичне повторення протягом певного відрізка часу процесів піднесення й спаду в господарській діяльності.

2. Серед науковців домінують дві групи теорій, які пояснюють циклічний характер розвитку економіки: перша група об'єднує прихильників екзогенного (причинами циклічності визначають фактори, що перебувають поза економічною системою, однак здійснюють на неї певний вплив) та ендогенного (причину цих явищ вбачають серед факторів, що діють усередині економічної системи) механізму циклічних коливань.

3. Великі цикли кон'юнктури, виділені М. Кондратьєвим, пов'язані з динамікою технологічних інновацій та науково-технічних революцій (НТР). В основі кон'юнктурного циклу лежить структурне оновлення технологічного способу виробництва.

4. Концепція техніко-економічної парадигми полягає в поясненні циклічності світового розвитку існуванням закономірностей перебігу технологічних революцій, які створюють потужний імпульс поступу, котрий швидко поширюється по всьому світу, даючи життя новим технологіям та створюючи нові умови для їхнього застосування через формування більш ефективної інфраструктури. Услід за цими змінами трансформується інституціональна система суспільства, формуючи нові економічні, політичні та правові структури, що сприяють виникненню нових політичних ідей і стратегій державного розвитку.

5. Особливістю циклічного характеру розвитку сучасних глобальних ринків є розгортання механізмів так званих блукаючих фінансових криз, які породжують виробничі кризи в масштабах світової економіки.

7. У рамках антициклічної (стабілізаційної) політики національних держав та їх об'єднань спостерігається посилення ролі дискреційних фіскальних заходів політики та активізація емісійного інструменту у монетарній сфері.

Питання для обговорення

1. Яка природа виникнення в суспільстві економічних циклів, які існують їхні різновиди?

2. З'ясуйте історичний аспект розвитку кризових економічних явищ.

3. Які передумови виникнення глобальної економічної кризи?

4. Яким може бути характер перебігу глобальної економічної кризи?

5. Яким чином глобальна економічна криза впливає на господарства з різним рівнем соціально-економічного розвитку?

6. Якими можуть бути наслідки глобальної економічної кризи на різні сектори економіки?

7. Окресліть проблеми формування дієвих механізмів антициклічного регулювання глобальної економіки.

8. Які наслідки мала глобальна економічна криза для економіки США?

9. Яким чином глобальна економічна криза вплинула на економіку Китаю?

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 4

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Комплекс промислових секторів й відповідна до них інституціональна та фінансова структури, інфраструктура, а також соціально-політичний клімат і специфічна система відносин між працею і капіталом, яка сформувалася на основі впровадженого на фазі депресії пучка базисних технологічних інновацій.

2. Заходи держави, спрямовані на вирівнювання циклічних коливань в економіці.

3. Фаза економічного циклу, коли має місце скорочення обсягів виробництва, зростання безробіття, зниження цін.

4. Сукупність певних станів національної економіки, що регулярно повторюються і проявляються в розширенні й скороченні обсягів виробництва.

5. Фаза економічного циклу, під час якої спостерігається розширення виробництва, зростання завантаженості промислових потужностей, скорочення розмірів безробіття, зростання цін.

6. Цілісні й локально стійкі утворення, сукупність технологічно пов'язаних між собою виробництв, у рамках яких здійснюється замкнений цикл включно з процесами видобутку, отримання первинних ресурсів і випуску кінцевих продуктів, що відповідає певному типу суспільного споживання.

7. Фаза економічного циклу, якій притаманні критично низькі рівні обсягів виробництва, зайнятості населення, заробітної плати.

8. Нестійкість, різноспрямована мінливість основних макроекономічних показників, характерна для певних проміжків часу.

Терміни і поняття

- а) Спад виробництва;
- б) економічні коливання;
- в) економічний цикл;
- г) депресія;
- д) техніко-економічна парадигма;
- е) пожвавлення економіки;
- ж) технологічний уклад;
- и) політика стабілізації.

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Яке з наведених тверджень є правильним?

- а) Циклічність являє собою закономірність економічного розвитку;
- б) циклічність характерна для країн з невисоким рівнем економічного розвитку;
- в) циклічність – це наслідок неефективної макроекономічної політики;
- г) циклічність характерна тільки для високорозвинених країн.

2. Яке визначення сутності економічного циклу справедливе?

- а) Період, протягом якого спостерігаються різноспрямовані зміни основних макроекономічних показників економіки;
- б) послідовне проходження національною економікою всіх стадій позитивної динаміки розвитку;
- в) сукупність певних станів економічної активності в країні, які періодично повторюються;
- г) правильної відповіді немає.

3. Яка послідовність проходження стадій відповідає середньостроковому економічному циклу?

- а) Піднесення – депресія – пожвавлення – спад;
- б) піднесення – спад – депресія – пожвавлення;
- в) пожвавлення – депресія – спад – піднесення;
- г) спад – депресія – піднесення – пожвавлення.

4. Якому вченому зазвичай відводиться першість розробки теорії «довгих хвиль» в економіці?

- а) Й. Шумпетеру;
- б) М. Туган-Барановському;
- в) М. Кондратьєву;
- г) І. Фішеру.

5. Якою зазвичай буває тривалість середньострокового економічного циклу (років)?

- а) 1,5 – 3;
- б) 3 – 5;
- в) 7 – 11;
- г) 10 – 20.

6. *Якою зазвичай може бути тривалість довгострокового циклу (років)?*

- а) 65 – 80;
- б) 10 – 15;
- в) 15 – 30;
- г) 50 – 60.

7. *Як ще прийнято називати середньостроковий цикл?*

- а) Дж. Кітчина;
- б) К. Жугляра;
- в) С. Кузнеця;
- г) М. Кондратьєва.

8. *Як ще прийнято називати короткостроковий цикл?*

- а) Дж. Кітчина;
- б) К. Жугляра;
- в) С. Кузнеця;
- г) М. Кондратьєва.

9. *На якій фазі «довгої хвилі» відбувається масове поширення новітніх технологій, зародження й розвиток нових провідних галузей економіки?*

- а) Піднесення;
- б) спаду;
- в) депресії;
- г) правильної відповіді немає.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. Циклічність є закономірністю розвитку глобальної економіки.
2. Причинами циклічності визначено виключно ендогенні економічні фактори.
3. Теорія довгих хвиль в економіці була створена в ХІХ столітті.
4. Великий цикл в економіці у своєму перебігу має дві фази.
5. Тривалість економічних циклів Дж. Кітчина становить 7–11 років.
6. Автором концепції техніко-економічних парадигм є К. Перес.
7. Фаза зростання під час третього великого циклу М. Кондратьєва характеризувалася бурхливим розвитком залізничного й водного транспорту в Англії та Франції середини ХІХ століття.
8. Особливістю глобальних криз кінця ХХ початку ХХІ століття виступають блукаючі фінансові кризи.

9. Специфікою сучасної стабілізаційної політики є зменшення ролі держави в процесі регулювання економічних циклів.

ТЕМА 5. ГЛОБАЛЬНІ РИНКИ ТА МЕХАНІЗМ ЇХНЬОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

На сьогодні глобальна економіка та її домінуюча компонента – глобальний ринок – це одна з найскладніших систем сучасності. Міжнародні ринки – це складні структури, що вийшли за національні межі. Формування міжнародних ринків відбувається вже після становлення ринків національних, які, взаємодіючи між собою, пов'язуються системою міжнародних економічних відносин. У сучасних умовах міжнародні ринки все більше набувають рис цілісності, тим самим перетворюючись на ринок глобальний.

У структурі економічної глобалізації особливе місце посідає процес перетворення фінансового сектора, унаслідок чого формується глобальний фінансовий ринок.

5.1. Причини та фактори глобалізації світового ринку. Механізм функціонування глобальних ринків

Світовий ринок є феноменом товарного виробництва, який переріс національні кордони. Розширення виробництва у кожній країні зумовило пошук інших, окрім національного, закордонних ринків. Отже з'явилась потреба частину виготовленої продукції продавати за межами національного виробництва, що відображає завершення процесу формування однойменного ринку, а далі починає свій розвиток спочатку міжнародний (той, де мають місце відносини купівлі-продажу товарів двох і більше країн), а потім і світовий, створений протягом XIX–XX ст., і, нарешті, сучасний – глобальний (всепланетарний) ринок.

Маючи теоретичне походження й підґрунтя, через брак явного реального втілення, дефініція «глобальна економіка» залишається багато в чому абстрактним на кшталт мікро- й макроекономіки, і найбільш дискусійним поняттям. Це стосується також похідних від неї визначень «глобальний ринок»,

«глобальна конкуренція» тощо.

У найбільш загальному розумінні *глобальний ринок*, як і ринок світовий – це сукупність національних ринків окремих країн, що пов'язані між собою міжнародними економічними відносинами.

На думку вітчизняних науковців, зокрема Д. Г. Лук'яненка, *глобальний ринок*, з одного боку, являє собою механізм забезпечення *всесвітньої факторної мобільності з вільним доступом до матеріальних і нематеріальних ресурсів розвитку, які безперервно функціонують*, а з другого – *самовідтворювальний механізм урівноваження глобального попиту й глобальної пропозиції*¹⁷.

При цьому *глобальний попит* відображає бажання, потреби й можливості сукупного споживача купувати необхідні товари і послуги за інтернаціоналізованою ціною без обмежень стосовно обсягів, номенклатури і території. При цьому відбувається гомогенізація споживчих вимог під впливом *всесвітньо відомих торгових марок і брендів*, а *глобальний ринок насичується стандартизованими товарами і послугами*, чому сприяє усунення торговельних бар'єрів, зокрема, у межах СОТ; а також має місце гармонізація законодавства в частині захисту об'єктів інтелектуальної власності; розвиток інформаційно-рекламних технологій; світова консолідація бізнесу.

Глобальна пропозиція характеризується спроможністю суб'єктів однойменної економічної системи забезпечувати ринок товарами і послугами в адекватних *глобальному попиту обсягах*, потрібної номенклатури за прийнятними цінами.

На *глобальному ринку конкуренція* залишається головним фактором розвитку та складовою механізмом його функціонування, проте її форми, методи, механізми мотивації зазнають суттєвих змін. Зокрема вітчизняний науковець О. Швиданенко, дослідивши різні аспекти *глобальної конкурентноспроможності*, зауважує, що нові ознаки *глобальної конкуренції* дають підстави вважати її багатоаспектною економічною ринковою категорією¹⁸. Ця категорія відображає процес боротьби цивілізацій, регіонів, країн, *всеохопних комплексних і спеціалізованих галузей, глобальних і транснаціональних компаній, фінансових структур та інших суб'єктів всесвітнього простору за конкурентні переваги в умовах високого рівня монополізації, посилення сукупного впливу раніше ізольованих факторів, поглиблення суперництва учасників та підвищення складності в зміні парадигми їхнього розвитку*. При цьому дослідник підкреслює, що нова парадигма конкуренції базується на забезпеченні конкурентних переваг завдяки інтеграції зусиль усіх суб'єктів на локальному та глобальному рівнях. Разом з тим, автор наголошує, що, маючи безумовно ринкову форму, *глобальна конкуренція орієнтується не на прибуток, як це буває з бізнесовою діяльністю*,

¹⁷ Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук, та ін.] ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. – Київ : КНЕУ, 2011. С. 85–86.

¹⁸ Швиданенко О. А. Глобальна конкурентноспроможність: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / О. А. Швиданенко. – Київ : КНЕУ, 2007. 312 с.

а на масштаби вивільнених ліквідних ресурсів (організаційних, інтелектуальних, комунікаційних), при цьому основним її змістом є самовідтворення та експансія в чистому вигляді. З цієї причини глобальній конкуренції в цілому притаманний надекономічний характер. Вона відображає особливості розвитку глобальної економіки та властиві їй умови боротьби ринкових суб'єктів за конкурентні переваги, за місце кожної країни в ієрархічній інтегрованій світовій піраміді.

Отже, як бачимо, глобалізація зумовлює кардинальну зміну причин, фундаментальних ознак і факторів конкуренції. З одного боку, це явище – джерело і стимулятор конкурентного розвитку, а з другого – акселератор суперечностей, конфліктів і криз локального та глобального масштабів. Глобалізаційні виклики ХХІ ст. зосереджують у собі посилення суспільних суперечностей практично на всіх рівнях – особистих, корпоративних, міждержавних, глобальних. Виникає феномен глобального ринку як базового елемента всесвітньої економіки із самовідтворювальними механізмами глобального попиту й пропозиції, коли поза увагою залишаються національні інтереси, кордони і регулятори. Отже, диспозиція суб'єктів глобального ринку й конкуренції зазнає якісної модифікації.

Трансформаційний вплив на характер конкуренції в умовах глобалізації справляє також тенденція віртуалізації і створення мережових структур великого бізнесу, який функціонує у всесвітньому економічному середовищі. Одночасно з цим найбільш прибутковим / висококонкурентним стає наукомісткий сегмент глобального ринку, що характеризується наддинамічністю внаслідок стрімкого скорочення періоду між винаходом нового товару і його впровадженням та поширенням у глобальному масштабі. Загальний обсяг світового ринку високотехнологічних товарів оцінюється в десятки трильйонів доларів і темпи його розвитку зростають. На глобальному ринку виступає, як правило, вже не власне товар у чистому вигляді, а комбінований пакет товарів, послуг та інформації про те, як найефективніше реалізувати інтелектуальний капітал. Завдяки описаним явищам лідерство в науково-технологічній та інформаційній сферах стає вирішальним фактором глобальної конкурентноспроможності. До того ж дедалі очевиднішою стає, з одного боку, надконцентрація бізнесу з утворенням глобальних корпорацій, олігополій і монополій мережового типу, а з другого – залучення у сферу традиційної конкуренції між ТНК відносно невеликих інноваційних компаній. Виникає якісно новий стан ринку – *гіперконкуренція*, коли через швидкість зміни правил глобальної гри до них можуть адаптуватись тільки найбільш дієздатні й активні організації різних рівнів, які мають змогу опанувати ускладнені безпрецедентними масштабами механізми формування й використання конкурентних переваг.

Глобальний ринок має такі характерні ознаки:

- виступає як сфера міжнародного обміну;
- набуває форми міждержавного переміщення товарів (продуктів та ресурсів) під впливом не тільки внутрішнього, але й зовнішнього попиту і

пропозиції;

– сприяє оптимізації використання факторів виробництва, дає настанови виробникові (бізнесу), у яких галузях та регіонах світу той чи інший фактор може бути найефективнішим;

– відіграє оптимізаційну для економіки роль шляхом вилучення з міжнародного обміну товарів, які не можуть забезпечити міжнародний стандарт якості й продажу за конкурентними цінами;

– на цьому ринку рух товарів і ресурсів залежить не тільки від економічних факторів, але й від зовнішньоекономічної політики окремих держав і наддержавних регулятивних інститутів.

Глобальний ринок, як системотвірний елемент всесвітньої економіки початку ХХІ ст., являє собою цілісну (а не фрагментарну в часи свого становлення) диверсифіковану, багаторівневу, ієрархічну систему. У цій системі діють різні форми міжнародного обігу різноманітних товарів і послуг, капіталів та робочої сили. Глобальні ринки – це доміантні функціональні структури сучасної всесвітньої економічної системи. Взаємодіючи із нинішньою міжнародною інформаційно-комунікаційною системою, вони вирізняються надзвичайною різноманітністю своїх підсистем, окремих елементів і суб'єктів.

З огляду на об'єктні ознаки в структурі глобального ринку узагальнено й виділено такі сегменти (див. рис. 5.1):

1) Ринок товарів і послуг, у т. ч. науково-технічних (зокрема в його межах можна виокремити ринок технологій і знань, або ж розглядати його як окремий ринок інновацій).

2) Фінансовий ринок, котрий за критерієм тривалості дії фінансових інструментів розглядають як сукупність грошового ринку та ринку капіталів. Останній, виступаючи у формі підприємницького капіталу, є найважливішим джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів (тому його можна вважати окремим ринком інвестицій).

3) Ринок праці, пов'язаний з міжнародним рухом робочої сили, тобто являє собою власне купівлю-продаж послуг іноземних працівників.

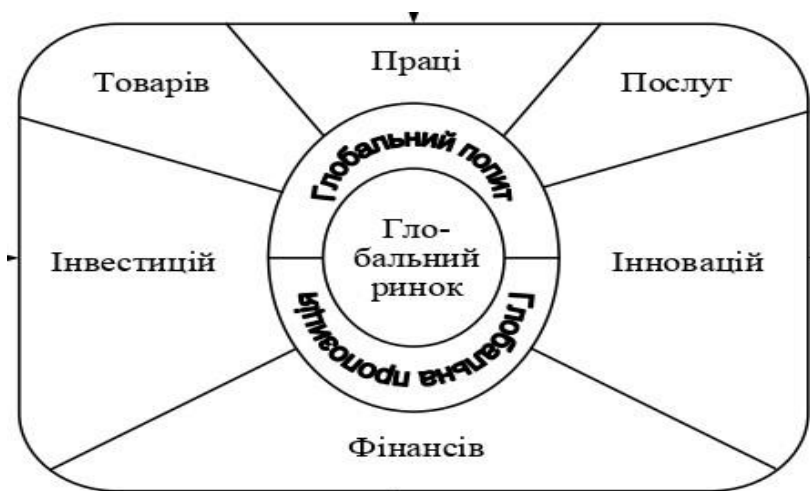

Рис. 5.1. Схема структури глобального ринку

Якщо аналізувати структуру глобального ринку, то в ньому зосереджено такі підсистеми:

- національні, транснаціональні та міжнародні (регіональні) ринки;
- факторні ринки і ринки товарів, послуг, інвестицій, інновацій.

Що стосується механізму функціонування глобального ринку, то він являє собою сукупність форм, способів і засобів, за допомогою яких забезпечується функціонування окремих його форм, тобто здійснюється рух товарів і послуг, капіталів (інвестицій), цінних паперів, грошей (валют), робочої сили, технологій і знань та відбувається формування й встановлення цін на них у межах глобального рівня світової економіки.

До основних його елементів належать такі:

– Конкретні ринкові засоби, інструменти, за допомогою яких відбуваються перелічені вище рухи-процеси, що власне і відображають зміст функціонування окремих ринків у глобальному міжнародному масштабі, зокрема експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції (ПІІ), портфельні інвестиції (рух цінних паперів), міжнародний кредит, венчурний бізнес, конвертація валют, світові гроші (як головна ланка міжнародної валютної системи) тощо.

– Інфраструктура глобальних ринків, що включає міжнародні комунікаційно-інформаційні системи, які власне і перетворюють традиційний світовий ринок на глобальний у повному сенсі цього поняття. Наприклад, *СВІФТ (SWIFT, Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications)* – світова телекомунікаційна мережа, що об'єднує міжнародну валютно-фінансову систему у всесвітню органічну цілісність, надає їй рис глобального характеру.

Рівень глобалізації ринку запропоновано оцінювати за такими показниками:

– обсяг інтернаціоналізованого (міжнародного) виробництва товарів та послуг і темпи його зростання порівняно з тими самими показниками всього світового валового продукту;

– обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій, зіставлені з тими самими характеристиками всіх інвестицій (внутрішніх і міжнародних);

– обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу (у вигляді злиттів й поглинань компаній), коли взято до уваги загальні відомості про це явище, у тому числі про злиття й поглинання всередині країн;

– обсяг усієї міжнародної торгівлі товарами та послугами й темпи його зростання порівняно зі світовим валовим продуктом;

– дані про кількість міжнародних операцій з патентами, ліцензіями, ноу-хау;

– обсяг і динаміка міжнародних операцій банків та інших кредитних установ, зіставлені із загальною величиною цих показників стосовно всіх їхніх операцій;

– обсяг і динаміка міжнародних фондових ринків порівняно із їхніми загальними розмірами і темпами зростання (у тому числі портфельних

інвестицій, загальних і міжнародних), причому доцільно враховувати різні основні сегменти цих ринків – облігації та інші боргові зобов'язання (державні й приватні), акції, похідні цінні папери (ф'ючерси, опціони).

5.2. Глобалізація товарних ринків і ринків послуг

На сучасному етапі глобалізації економіки міжнародна торгівля товарами та послугами перетворилась у найрозвинутішу сферу світового господарства і на яку припадає понад 80 % усіх міжнародних ділових операцій. І хоч нині міжнародна торгівля за вартісними обсягами поступається світовому експорту капіталу та міжнародній інвестиційно-виробничій діяльності, однак вона й дотепер відіграє провідну роль у системі міжнародних економічних зв'язків.

Активна участь країн у зовнішньоторговельних відносинах надає їм значних конкурентних переваг на глобальних ринках завдяки ефективному використанню національної ресурсної бази, долученню до світових досягнень науки і техніки. Саме через ці відносини здійснюється структурна перебудова національних економік. Починаючи з 1980-х рр. ХХ ст., міжнародна економіка набула глобального формату через залучення у торговельні зв'язки всіх країн та регіонів світу й охопленням абсолютної більшості результатів людської діяльності. При цьому в процесі еволюційного розвитку міжнародна торгівля постійно зазнавала кількісних та якісних змін зокрема з погляду її форм і методів, географічної і товарної структур, а також механізмів її регулювання.

Основою міжнародної торгівлі є *глобальний ринок товарів і послуг*, який, реалізуючи свої ключові функції у формуванні інтернаціональної ціни, умов глобальної конкуренції та розвитку інфраструктури, задає параметри розвитку всесвітньої торговельної системи. При цьому формування глобального рівня попиту і пропозиції на товари, послуги та об'єкти інтелектуальної власності стало ефективним механізмом підтримання рівноваги світового ринку та інтегративного об'єднання експортоорієнтованих секторів національних економік.

Враховуючи тип кінцевого використання, виділяють такі структури:

- глобальний ринок споживчих товарів (продовольчих і непродовольчих товарів, житла, споруд не виробничого призначення);
- глобальний ринок засобів виробництва (споруд виробничого призначення, засобів праці, сировини та інших видів продукції, задіяних у виробництві);
- глобальний ринок послуг (лізингової, транспортної, інжинірингової, страхової, туристичної, рекламної та інших видів діяльності, а також ринок ліцензій і ноу-хау).

Структуру глобального товарного ринку можна розглядати в різних площинах, зокрема беручи до уваги характер використання товару, товарно-галузеві, секторальні, регіональні (географічні) характеристики тощо.

Товарно-галузева структура світового ринку має у своєму складі ринки машин і устаткування; мінеральної сировини і палива; сільськогосподарської сировини; ринок продовольчих товарів; продукції інтелектуальної творчості

(досягнення науки, технології, ноу-хау, твори мистецтва, літератури тощо).

У структурі більшості глобальних товарних ринків виділяють *два основних сектори* – закритий і відкритий, кожен із яких має власні принципи торгівлі та ціноутворення. Своєю чергою, вони можуть бути умовно поділені на сегменти.

Закритий світовий товарний ринок являє собою глобальну структуру, у якій взаємодіють продавці й покупці, пов'язані різними формами некомерційних відносин: юридичною залежністю, системою співвласності й фінансового контролю, угодами спеціалізації і кооперування, спеціальними торгово-економічними, валютно-кредитними, воєнно-політичними і специфічними угодами, що не мають переважно комерційного характеру.

Основні сегменти закритого світового ринку – це внутрішньофірмове постачання продукції у вигляді товарообороту між філіями, дочірніми та головними підприємствами глобальних корпорацій (ТНК, МНК); постачання між афілійованими (залежними) компаніями; спеціальна торгівля, у якій передбачають постачання товарів у межах «допомоги» згідно з довгостроковими контрактами, а також бартерні й компенсаційні угоди та ін.

Відкритий сектор світового ринку товарів – це сфера звичайної комерційної діяльності практично необмеженого кола незалежних покупців і продавців. Ціни на такому ринку є світовими і слугують довідковим орієнтиром у торгівлі.

Один з елементів механізму забезпечення організації та функціонування глобального товарного ринку – міжнародне регулювання торгівлі через укладання багатосторонніх міжурядових угод у межах системи СОТ – Світової організації торгівлі (World Trade Organization, WTO), у таких угодах ідеться про зниження обмежень на міжнародну торгівлю. Наприклад, це ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT).

Глобальний ринок послуг – це надзвичайно розгалужена система вузькоспеціалізованих світових ринків, зокрема ринку транспортної діяльності, комунікацій, комунального обслуговування, громадського харчування, туристично-рекреаційної сфери, готельного бізнесу, рекламної та консалтингової діяльності, а також страхових, фінансових, агентських, брокерських, адвокатських, ріелторських, франчайзингових послуг. На глобальному ринку послуг налагоджуються відповідні зв'язки між суб'єктами світового господарства. Серед основних передумов створення цього ринку – поглиблення міжнародного поділу праці, високий економічний розвиток країн, зростання життєвого рівня людей у багатьох країнах.

Елементом механізму функціонування глобального ринку послуг є міжнародне регулювання цієї сфери, що відбувається за допомогою двосторонніх угод (наприклад, про транспортне сполучення, перевезення та комунікації), багатосторонніх угод у межах інтеграційних об'єднань країн (ЄС, АСЕАН, АТЕС тощо) або на рівні міжнародних організацій, передусім СОТ.

У сучасній міжнародній практиці виділяють такі *методи торгівлі*, з яких

формується механізм функціонування глобальних товарних ринків (як і ринків послуг), а саме:

- прямий експорт / імпорт;
- непрямий експорт / імпорт (через посередників-агентів, консигнаторів, дистриб'юторів);
- кооперативний експорт / імпорт;
- зустрічна торгівля;
- міжнародні аукціони, біржі й торги;
- електронна торгівля (е-торгівля).

На етапі глобалізації світової торгівлі унаочнюються такі основні тенденції:

1. Випереджальна динаміка зростання порівняно з темпами розвитку світового ВВП. Так, у 2012 р. приріст у сфері міжнародної торгівлі становив приблизно 8 % проти 3,5 % збільшення світового ВВП. У цілому ж за 1950 – 2012 рр., незважаючи на глибокий спад 1970 – 1980-х рр., у світовій торгівлі зростання було у щонайменше в 1,5 раза швидшим від темпів збільшення сукупного ВВП світу.

2. Максимальна лібералізація умов здійснення країнами зовнішньоторговельних операцій, насамперед, під впливом правил СОТ.

Завдяки пом'якшенню митно-тарифного регулювання міжнародної торгівлі середній рівень мита на промислові товари зменшився з 55 % в середині ХХ ст. до 3 – 4 %, що спричинило зростання потоків товарів і послуг на світовому ринку та розширення доступу до них суб'єктів з різних країн. Одночасно посилилася роль нетарифних методів регулювання

3. Зміна географічної структури міжнародної торгівлі завдяки залученню до неї країн, що розвиваються (див. табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Частка країн у міжнародній торгівлі, %

Група країн	Світовий експорт	
	1980	2016
Розвинені країни	66,5	55,0
Країни, що розвиваються	21,0	39,0

Джерело: Statista, Ecommerce Europe

4. Диверсифікація методів міжнародної торгівлі в умовах підвищення рівня міжнародної конкуренції, переходу від традиційних цінових її механізмів до нецінових (серед яких підвищення споживчої якості товарів, їхня екологічність, післяпродажне обслуговування тощо)

5. Поява нових форм міжнародної торгівлі, до прикладу, поширення електронної комерції (у табл. 5.2 перелічено країни-лідери продажів онлайн).

Таблиця 5.2

Топ-10 країн-лідерів на ринку електронної комерції у 2015 – 2017 рр., млрд дол. США

Країна	2015	2016	2017
Китай	672	911	1208
США	340	384	431
Великобританія	99	110	121
Японія	89	100	111
Німеччина	61	68	76
Франція	42	46	49
Південна Корея	38	42	46
Канада	26	30	35
Бразилія	19	22	24
Австралія	19	20	22

Джерело: Statista, Ecommerce Europe

6. Розширення та ускладнення товарної номенклатури за рахунок торгівлі готовими промисловими виробами (особливо наукомісткими) та постачання комплектувальних виробів при одночасному зменшенні частки сільськогосподарської продукції.

7. Зростання в загальному обсязі торгівлі частки послуг (більше ніж в 11 раз протягом 1980 – 2016).

8. Все більш активна участь ТНК у міжнародній торгівлі (близько третини світового експорту), зростання ролі закритого сектора (внутрішньофірмової торгівлі) глобального товарного ринку, а також наявність прямого зв'язку між торгівельною діяльністю і прямими іноземними інвестиціями ТНК. Разом з тим, національні кордони перестають бути критерієм сегментації ринків, а транснаціоналізовані виробничо-технологічні мережі перетворюються на метакорпорації.

9. Конвергенція торговельної політики країн за регіональним та континентальним принципами, зокрема в межах інтеграційних об'єднань. Наприклад, у державах ЄС торгівля між країнами-учасницями становить понад 65 % від загального товарообороту.

5.3. Глобальний фінансовий ринок

За сучасних умов вільне переміщення фінансових ресурсів у світових масштабах перетворилось на один з провідних факторів розвитку глобальної економіки.

Глобальний фінансовий ринок – це система однойменних національних та регіональних фінансових ринків, які забезпечують акумуляцію та перерозподіл міжнародних потоків грошей та капіталів. До її складу входить сукупність ринкових форм торгівлі фінансовими активами, там, де уніфікація операцій передбачає спільні умови функціонування й закономірності еволюції. З іншого боку, фінансовий ринок – це організаційний механізм міждержавного руху та перерозподілу капіталів, придатних для використання за межами свого утворення та походження, на міграцію яких впливає ринковий попит і пропозиція, а також регулювальні дії держав та міжнародних валютно-фінансових центрів.

На глобальному фінансовому ринку відбувається рух тимчасово вільних коштів (капіталу) та їхній розподіл і перерозподіл на комерційній основі між різними секторами економіки. До такого ринку входять:

- глобальний інвестиційний ринок – забезпечує переміщення однойменних ресурсів між країнами шляхом придбання за кордоном підприємств (об’єктів) виробничо-господарського призначення або вкладення капіталу в їхнє створення (прямі іноземні інвестиції – ПІІ);

- глобальний ринок позичкових капіталів – здійснює акумуляцію та перерозподіл грошових ресурсів у світовому економічному просторі і пов’язаний із пропозицією тимчасового використання за плату різноманітних платіжних засобів (грошей, цінних паперів).

- глобальний грошовий (валютний) ринок являє собою систему обміну іноземних валют і платіжних документів в іноземній валюті за вільними ринковими цінами.

- глобальний ринок страхового капіталу.

На фінансовому ринку діють такі суб’єкти:

- кредитори або первинні інвестори – фізичні та юридичні особи, державні, міждержавні й наддержавні інститути, що мають надлишкові ліквідні активи;

- позичальники й емітенти – фізичні та юридичні особи, державні, міждержавні та наддержавні інститути, що мають дефіцит коштів;

- спеціалізовані фінансові посередники – комерційні банки, інвестиційні компанії, трастові, пенсійні та інвестиційні фонди, страхові компанії, ощадно-позичкові асоціації, спеціалізовані біржі (найбільші з них перелічено в табл. 5.3);

- хеджери – страховики ризиків, пов’язаних з валютними кредитними та операціями з цінними паперами;

- органи регулювання і контролю.

Таблиця 5.3

Топ-10 фондових бірж світу з найбільшою капіталізацією активів

	Назва біржі	Обсяг капіталізації, млрд дол.		Роки існування	Кількість компаній, які розміщують свої цінні папери
		2012	2017		
1	Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE)	14086	19223	224	24000
2	Американська біржа NASDAQ	4582	6831	45	3058
3	Лондонська фондова біржа (LSE)	3397	6187	215	3041
4	Токійська фондова біржа (TSE)	3681	4485	138	2292
5	Шанхайська фондова біржа. (SSE)	2547	3986	26	1041
6	Гонконгівська фондова біржа (HKSE)	2832	3325	125	1866
7	Біржа Euronext	2832	3321	16	1299
8	Фондова біржа Торонто (TSX)	2139	2781	155	1524
9	Шеньчженська фондова біржа	2102	2285	29	1420

	(SZSE)				
10	Франкфуртська фондова біржа (LSE)	1395	1766	435	3769

Джерело: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/fondovi-birzhi>

На глобальному ринку цінних паперів є такі об'єкти:

1. Акції (насамперед, у формі портфельних інвестицій).

2. Боргові зобов'язання:

– державні облігації, у тому числі бонди;

– облігації місцевих органів державної влади;

– корпоративні облігації;

– казначейські векселі.

3. Похідні цінні папери (валютні, товарні та фондові деривативи) таких видів:

– опціон – стандартизований терміновий біржовий контракт, за яким один з учасників набуває право купівлі (продажу) тієї чи іншої кількості цінних паперів, вартість котрих обумовлено ціною певного періоду, а інший учасник в розрахунку на грошову премію зобов'язується в разі необхідності продати (купити) цінні папери за договірною ціною;

– ф'ючерс – стандартизований терміновий біржовий контракт, за яким одна сторона зобов'язується продати, а інша – купити цінні папери певного виду, у певній кількості, за певною ціною і в певний термін у майбутньому.

Фінансові ринки виконують такі основні функції:

– посередницька – організація різноманітних форм взаємодії кредиторів та позичальників у глобальному масштабі;

– перерозподільна – переведення через розгалужену інфраструктуру тимчасово вільних фінансових ресурсів із тих секторів міжнародної економіки, де вони є відносно надлишковими та / або непродуктивними, в ті сектори, де вони потрібні;

– ціноутворювальна – визначення на підставі взаємодії попиту і пропозиції ціни купівлі / продажу різноманітних фінансових активів та кредитних грошей;

– регулювальна, тобто врівноваження світових інвестицій та однойменних заощаджень; перерозподіл іноземних інвестицій серед країн та галузей промисловості, від чого багато в чому залежить структура сучасної міжнародної економіки та взаємовідносини між окремими частинами світового господарства; здійснення експорту / імпорту капіталу як інструмент регулювання платіжного балансу країн та коригування валютних курсів; підтримка стабільності національних, регіональних і світової валютних систем;

– інформаційна – поширення за допомогою цінних сигналів та агрегованих біржових індексів різноманітних даних, на підставі котрих економічні суб'єкти визначають, як діяти в коротко- та довгостроковому періодах.

Фінансовий ринок має складну ієрархічну структуру, але в його склад завжди входять *грошовий ринок і ринок капіталів* як його основні елементи

(див. рис. 5.2).

Головною функцією грошового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності активів – можливості швидко залучати достатню кількість фінансових ресурсів наднаціонального рівня для ведення операцій із споживчими товарами та спекулятивних операцій із цінними паперами. Основними об'єктами цього ринку є короткострокові кредити (до одного року).

Грошовий має такі різновиди:

- *обліковий*, тобто розміщення казначейських і комерційних векселів та інших видів короткострокових зобов'язань;
- *міжбанківський*, зокрема залучення тимчасово вільних грошових ресурсів у формі міжбанківських депозитів на короткі строки (від 1,3,6 місяців до 1–2 років);
- *валютний* у вигляді обслуговування міжнародного платіжного обігу для покриття грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб різних країн.

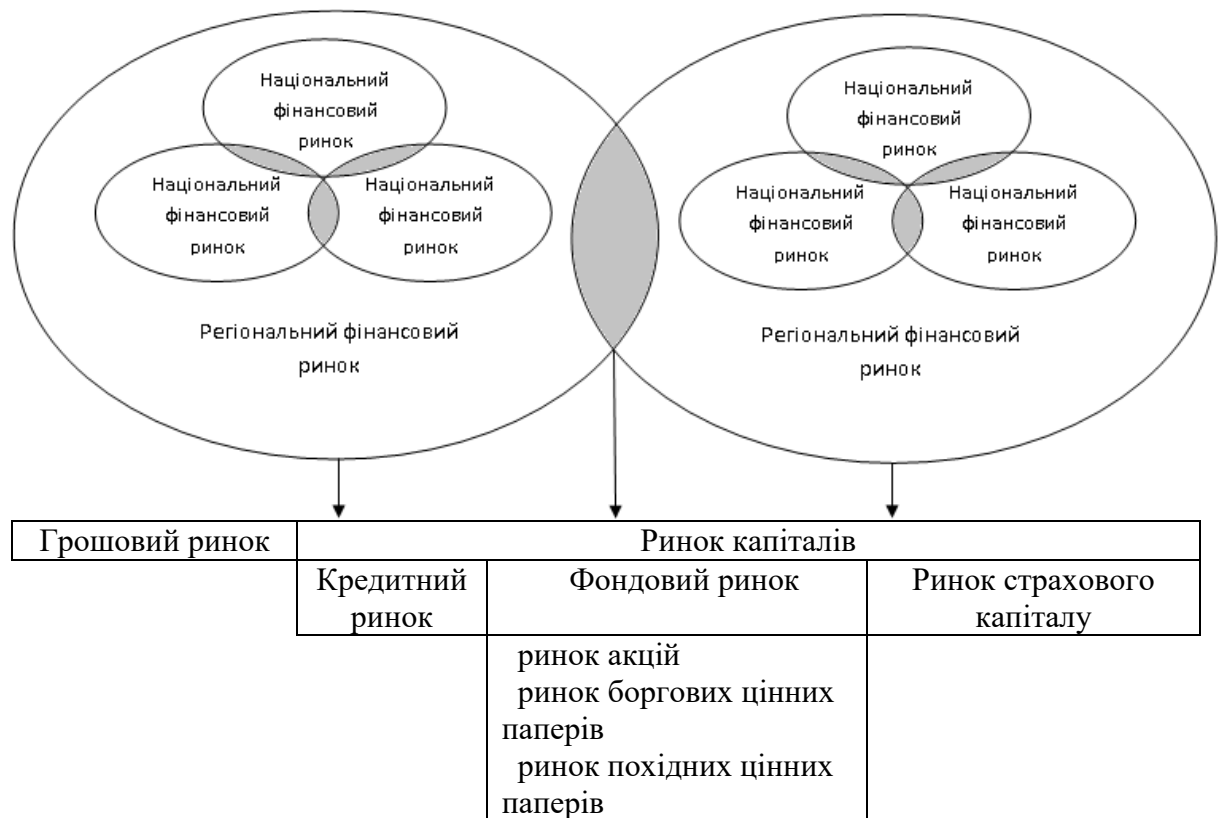

Рис. 5.2. Схема структури глобального фінансового ринку

За допомогою ринку капіталів існує можливість для фірм, урядів, домогосподарств отримати ресурси, необхідні для запровадження довгострокових інвестицій. Глобальний ринок капіталів являє собою сукупність економічних зв'язків між власниками та споживачами капіталу, коли відбуваються операції обміну в процесі його міграції.

Ринок капіталів має такі різновиди:

- *кредитний*, де рух капіталу між країнами здійснюється на умовах терміновості, повернення й платності відсотків;

– ринок цінних паперів, котрий своєю чергою поділяється на первинний і вторинний з огляду на об’єкт купівлі-продажу;

– ринок страхового капіталу, тобто особливий механізм перерозподільчих відносин між суб’єктами міжнародного руху капіталу в справі залучення добровільних або примусових внесків у цільові страхові фонди, призначені для покриття ризиків і завданих збитків унаслідок операцій на міжнародному грошовому ринку та ринку капіталів.

Глобальний фінансовий ринок має певну географічну локалізацію. Протягом останньої чверті ХХ – на початку ХХІ ст. з’явилась тенденція до посилення концентрації фінансових операцій у рамках міжнародних і регіональних фінансових центрів. Більшість з них концентрують у своїй діяльності непропорційно велику частку міжнародних фінансових операцій.

Передумови функціонування певного міжнародного фінансового центру такі пункти:

- високий рівень економічного розвитку країни, де він розташований;
- наявність розвинуеного національного ринку капіталу і кредитно-банківської системи;
- відносна політична та соціальна стабільність, ліберальне податкове й валютне законодавство;
- вигідне географічне розташування;

Провідним фінансовим центром сучасного світу вважається Нью-Йорк, фондова біржа якого посідає перше місце у світі за кількістю щоденних фінансових операцій. У Нью-Йорку зосереджено більш ніж 2/3 всіх активів іноземних банків, які працюють на території США. Головним європейським фінансовим центром є Лондон. Надання довгострокових позик – спеціалізація фінансових центрів у Цюриху та Франкфурті-на-Майні, ведення коротко- і середньострокових кредитних операцій зосереджено в Люксембурзі. Названі фінансові столиці мають багату історію, їх справедливо вважаються традиційними фінансовими центрами.

Глобалізація ринків фінансових послуг сприяє інтенсивності зростання і консолідації світових фінансових центрів. Так, фінансові центри Лондона, Нью-Йорка та Сінгапура виконують більше половини обсягу операцій, виконаних валютними біржами світу (див. табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Топ-20 міжнародних фінансових центрів (2016)

№	Місто	Бали	Країна	№	Місто	Бали	Країна
1	Лондон	600	Великобританія	11	Чикаго	706	США
2	Нью-Йорк	792	США	12	Сеул	705	Республіка Корея
3	Сінгапур	755	Сінгапур	13	Дубай	699	ОАЕ
4	Сянган (Гонконг)	753	Китай	14	Люксембург	698	Люксембург
5	Токіо	728	Японія	15	Женева	694	Швейцарія
6	Цюрих	715	Швейцарія	16	Шанхай	693	Китай
7	Вашингтон	712	США	17	Сідней	692	Австралія

8	Сан-Франциско	711	США	18	Франкфурт-на-Майні	689	Німеччина
9	Бостон	709	США	19	Шеньчжень	688	Китай
10	Торонто	707	Канада	20	Осака	687	Японія

Джерело: дані організації Long Finance

Наприкінці ХХ ст. виникають нові фінансові центри, серед яких ті, що функціонують за офшорними схемами залучення капіталів. Потужні банки та фінансово-кредитні інститути активно працюють з великими капіталами в Монако, Ірландії, Сінгапурі, Гонконзі, Бахрейнні, Панамі, а також на Багамських та Кайманових островах.

5.4. Глобальний ринок капіталів та його сегментація

Глобальний ринок капіталу – це сукупність економічних зв'язків між власниками та споживачами останнього, які виникають у процесі його використання шляхом обміну та який розвивається у процесі міграції.

Ринок капіталу розвивається під час його *міжнародного руху*. Останній, з функціонального погляду є *механізмом акумуляції вільних фінансових ресурсів та їхнього перерозподілу в глобальному масштабі* між видами економічної діяльності, країнами та регіонами заради прискорення світового кругообігу капіталу та зростання світового ВВП.

Об'єктивною, складеною історично основою міжнародного руху капіталу є нерівномірність економічного розвитку країн та регіонів. Така нерівномірність має різноманітні форми прояву, серед яких, відмінності в обсягах заощаджень, що характеризують поточні можливості розвитку окремих економік на засадах самофінансування й ступінь їх залежності від зовнішніх ресурсних джерел.

Як свідчать дані табл. 5.5, величина заощаджень у розвинених країнах світу збільшилася з 2000 по 2012 рр. тільки в 1,4 раза, зокрема заощадження в США – тільки в 1,2 раза. Фактично величина заощаджень у цих країнах перебуває зараз на рівні 2006 – 2007 рр., для порівняння, цей показник у країнах, що розвиваються, зріс більш ніж у 5 разів.

Таблиця 5.5

Обсяг національних заощаджень в окремих країнах та їхніх групах, трлн дол. США

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Світ у цілому	7,2	6,8	6,9	7,9	9,3	10,4	11,9	13,6	14,9	12,7	14,8	16,7	17,1
Розвинені країни	5,6	5,2	5,1	5,7	6,6	7,0	7,6	8,3	8,4	6,8	7,6	8,2	8,2
США	1,8	1,7	1,6	1,6	1,7	1,9	2,2	2,0	1,9	1,6	1,8	1,8	2,1
ЄС	1,7	1,7	1,9	2,3	2,7	2,8	3,1	3,7	3,8	3,0	3,1	3,4	3,1
Великобританія	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Німеччина	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	0,9	0,9	0,7	0,8	0,9	0,8
Японія	1,3	1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,1	1,3	1,3	1,3

Країни, що розвиваються	1,7	1,7	1,8	2,1	2,7	3,4	4,2	5,3	6,5	5,9	7,2	8,5	8,9
Країни БРІКС	0,8	0,8	0,9	1,1	1,5	1,8	2,2	2,9	3,7	3,7	4,5	5,3	5,6
Бразилія	0,09	0,08	0,07	0,09	0,13	0,16	0,20	0,25	0,31	0,27	0,39	0,44	0,37
Індія	0,11	0,11	0,13	0,16	0,22	0,27	0,31	0,43	0,41	0,44	0,54	0,59	0,54
Китай	0,44	0,50	0,59	0,72	0,90	1,08	1,40	1,81	2,41	2,65	3,10	3,68	4,07
Південна Африка	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,06	0,07	0,05
Країни – експортери нафти	0,32	0,29	0,28	0,34	0,46	0,66	0,86	0,99	1,25	0,85	1,08	1,32	1,41
Україна	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,03	0,03	0,04	0,02	0,02	0,02	0,02

Джерело: Навроцька Н. А. Провідні тенденції глобалізації заощаджень та інвестицій у світовій економіці // Проблеми економіки. – № 2, 2013. – С. 14.

Глобальний капітал реалізується у двох основних формах – підприємницькій та позичковій.

Ринок позичкового капіталу (міжнародного кредиту) пов'язаний з його рухом під час надання суб'єктом валютних і товарних ресурсів за умов повернення, терміновості й платності.

Ринок підприємницького капіталу має на меті реалізацію довгострокових інвестицій. Капіталовкладення в закордонні господарські об'єкти забезпечують контроль над ними з боку інвестора, їх визначають як *прямі іноземні інвестиції (ПІІ)*. Це кошти, котрі безпосередньо чи опосередковано (через механізм фінансового ринку) вкладаються у виробництво з метою встановлення контролю над підприємством й отримання прибутку чи дивідендів.

Портфельні іноземні інвестиції (ПІІІ) мають на меті вкладення капіталу в іноземні цінні папери (акції та облигації) й похідні фінансові інструменти (деривативи), що не надає інвесторові можливості реального контролю над об'єктом інвестування, бо він має право виключно на отримання доходу у формі дивідендів, відсотків, курсової різниці чи страхової премії. Головна мета суб'єкта портфельного інвестування – знайти в міжнародній економіці варіант розміщення капіталу, який дозволить йому максимізувати прибуток відповідно до оптимального співвідношення тріади критеріїв «дохідність – ризик – ліквідність». Порівняльні переваги ПІІІ виявляються в їхній більш високій ліквідності, більш легкій керованості (мобільності), що зумовлено як швидкістю їхньої реалізаційної спроможності, так і простотою процедури купівлі-продажу. З іншого боку, портфельні іноземні інвестиції порівняно із прямими мають низький рівень дохідності та більш високий рівень ризику, який поширюється не тільки на дохід, а й на весь інвестований капітал;

До 80-х років ХХ ст. частка портфельних інвестицій у структурі міжнародних капіталовкладень була відносно стабільною і становила приблизно 20 %. Починаючи з 90-х рр. вона стрімко зросла і тільки за три десятиріччя збільшилася до 75 % (у 2017). Створення глобальної мережі Інтернету значно полегшує моніторинг міжнародного ринку цінних паперів, робить можливим майже миттєве реагування на зміну його кон'юнктури та прискорення процедури переказу грошей між країнами й континентами.

Ринок капіталів можна розглядати також у контексті його сегментної структури, яка об'єднує в собі неоднакові величини сегменти, що раніше були розрізненими.

Першим і найбільш значущим сегментом є *ринок капіталів англomовних країн* (США, Великобританія та ін.), який зосереджує в собі найбільш впливові фінансові інститути, розгалужену фінансову систему, зокрема комерційні й інвестиційні банки, де запроваджено відкритий порядок звітності, діють впливові рейтингові агентства, дослідно-аналітичні компанії. На цьому ринку акціонерам надано виключні права, при цьому не існує централізованого управління структурою ринку.

Другий досить важливий сегмент світового ринку капіталів – це *японський ринок*. Він характерний складною інституціональною структурою та розгалуженою фінансовою системою, відносно закритою формою звітності, надає акціонерам досить обмежені права. Японський ринок капіталу зовнішньо виглядає орієнтованим на командно-управлінську модель діяльності. На цьому ринку рейтингові й дослідно-аналітичні компанії відіграють дуже незначну роль.

Третій важливий сегмент світового ринку капіталів – *європейський континентальний ринок*, і він дуже відрізняється від перших двох. На цьому ринку домінують відособлені універсальні банки. У ньому діють розвинені інституціональні фондові структури. Кожна з них невелика за розміром і там менше дотримуються дисципліни у здійсненні фінансових операцій, ніж на ринку англomовних країн. Тут вкрай пом'якшені вимоги до процедури звітності, а рейтингові агентства і дослідно-аналітичні компанії перебувають на етапі становлення. В умовах, коли права акціонерів відносно обмежені, тут спостерігається значна кількість різних форм управління фондовими інститутами – від централізованого до майже повної його ігнорування.

Кожний з розглянутих вище сегментів ринку має властиву йому динаміку розвитку, особливі принципи інвестування, а також не схожі на інші стандарти оформлення документації і навіть власну термінологію.

Основним досягненням сучасних глобальних ринків є узгодження форм співробітництва основних світових фінансових центрів, постійне консультування між собою у питаннях ставки відсотка або монетарної політики. Центральні банки, що керують цими трьома основними фінансовими ринками, також регламентують правила функціонування інвесторів, позичальників, емітентів, фінансових посередників, а також акцептування практики їхньої участі на цих ринках.

В умовах глобалізації стосовно міжнародного руху капіталу переважає тенденція до зростання масштабів інвестицій, передусім у рамках світової тріади країн – США, ЄС, Японія. Це зумовлено тим, що їхні ТНК нагромаджують багато вільних фінансових ресурсів, а також існуванням виключно жорсткої конкуренції на міжнародних фінансових ринках. Не останню роль в згадуваних процесах відіграє сприятливий інвестиційний клімат розвинених країн. Керуючись сучасними мотиваційними чинниками,

міжнародні інвестори диверсифікують потоки вкладень з огляду на галузеву, секторальну та кластерну структуру їхнього спрямування. Найприбутковішими, а, отже, найпривабливішими є високотехнологічні сектори економіки, сфера банківських, транспортних та інформаційно-комунікаційних послуг, а також енергетичний сектор.

До новітніх тенденцій, які наростатимуть у найближчій перспективі, належить явище перетворення країн, де йде процес створення нових ринків (Китай, Бразилія, Індія, Сінгапур, Малайзія, Мексика, Корея), з реципієнтів іноземних інвестиційних ресурсів на самостійних експортерів інвестиційного капіталу, зокрема в розвинені країни світу.

Безпрецедентне розширення географії міжнародного вкладення капіталу та зростання обсягів міжнародних інвестиційних потоків на початку ХХІ ст. надало таким процесам нової якості та функціонального призначення. Саме на основі міжнародного капіталу формується глобальна виробнича мережа. Інвестиційний глобалізм як украй неоднозначний процес розвивається доволі суперечливо, а його переваги й виклики розподіляються асиметрично як між країнами, так і між регіонами світового господарства. Тож на сьогодні актуальним завданням виявляється підвищення ефективності функціонування інститутів, насамперед наднаціонального рівня, які забезпечують регулювання міждержавного інвестиційно-виробничого співробітництва на засадах гармонізації національних інтересів країн – учасниць такого процесу.

Незважаючи на значні обсяги вільного інвестиційного ресурсу у світі, пропозиція якого навіть перевищує попит, конкуренція заради оволодіння ним між країнами-реципієнтами не послаблюється, оскільки існує невідповідність між багатьма суб'єктами в географічно-галузевому вимірі. Тож для усунення цього бар'єру найбільш зацікавленим країнам необхідно використати ключовий фактор конкурентних переваг – створити в себе максимально привабливий інвестиційний клімат.

На глобальному етапі світогосподарського розвитку міжнародні інвестиційні процеси зазнають системних трансформацій, що спричиняє їхні особливості й багатофункціональність. Назвемо основні з них:

- інноваційна орієнтація міжнародного інвестування;
- стабілізація коливань інвестиційного попиту;
- інвестиційно-податкове стимулювання інноваційних процесів;
- оптимізація інвестиційної діяльності економічних суб'єктів;
- використання інвестиційних механізмів у підвищенні тривалості життєвого циклу продукту.

Характерні риси сучасного етапу розвитку міжнародного ринку капіталу формуються під безпосереднім впливом процесів глобалізації та постіндустріалізації, що відкриває нові просторово-організаційні можливості для створення надпотужного глобального фінансового капіталу й процесів фінансіалізації економічного розвитку.

Фінансіалізація – процес випереджального розвитку фінансової сфери порівняно із реальним сектором економіки. В основі цієї сфери лежить стрімке

збільшення маси фіктивно-спекулятивного («віртуального») капіталу, не забезпеченого товарною масою чи золотовалютними резервами. Серед виразних проявів фінансіалізації можна виділити такі:

- переважання фінансових угод у загальній структурі міжнародних економічних відносин;
- послаблення причинно-наслідкового зв'язку між динамікою виробництва та зростанням фінансових індикаторів економічної кон'юнктури (агрегованих фондових індексів).

Вплив фінансіалізації на економічний розвиток не є однозначним. З одного боку, у короткому періоді темпи зростання фінансового капіталу перетворюються на значущий фактор примноження й перерозподілу національного багатства. Поряд із цим, у довгостроковій перспективі непродуктивне використання фінансового капіталу та його відособлення від забезпечення розширеного відтворення в реальних секторах економіки може зумовити сповільнення економічної динаміки, гальмування НТП, поглиблення соціальної нерівності, дисбалансованості й дестабілізації економічних систем.

Основні причини віртуалізації світового фінансового ринку такі:

- Невідповідність між балансовою і ринковою вартістю активів провідних корпорацій, що поглиблюється в міру зростання їхньої нематеріальної «невидимої» складової (врахування наявності торгових марок, патентів, ліцензій, ноу-хау та інших прав інтелектуальної власності), ринкову ціну якої визначають експерти з огляду на переважно оптимістичні очікування доходів майбутніх періодів.

- Трансформація наприкінці ХХ ст. найбільш розвинених країн у центри споживання, котре існувало переважно за рахунок незабезпечених ризикових кредитів. З метою убезпечення (сек'юритизації) позичених коштів шляхом страхування й перестрахування кредитних ризиків створюється потужний ринковий позабіржовий сегмент похідних цінних паперів (деривативів), який потім починає функціонувати відносно автономно й над рентабельно.

- Порушення механізму ринкової селекції неконкурентноспроможних фінансових активів (акцій, облігацій). Спостерігається масове «штучне» зростання ринкової вартості й рівня надійності проблемних цінних паперів завдяки додаванню до них страхових гарантій у формі кредитно-дефолтних заходів.

5.5. Ринок праці в умовах глобалізації

Реструктуризація системи міжнародного поділу праці, стрімке зростання міжнародної торгівлі, потоків іноземних інвестицій і розвиток глобальної інфраструктури, активізація міжнародної міграції населення, усе це спричинило якісні зміни на міжнародному ринку праці. Його глобалізація проявляється у формуванні єдиного механізму узгодження попиту й пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання тієї чи іншої людини.

Глобальний ринок праці пов'язаний з міжнародним рухом робочої сили і

стосується купівлі-продажу іноземної робочої сили. Він складається зі світового ринку кваліфікованих робітників, світового ринку некваліфікованих робітників і світового ринку спеціалістів.

Глобальний ринок праці – це система відносин, що виникають з метою узгодження попиту й пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту, що зумовлено нерівномірністю кількісного та якісного її розміщення в країнах світу й розбіжностями в національних підходах до відтворення цього ресурсу.

Характерні ознаки глобального ринку праці такі:

- зростання відкритості національних ринків праці;
- збільшення мобільності людського ресурсу в планетарному масштабі;
- професійно-кваліфікаційна, структурна диверсифікація такого ринку;
- уніфікація вимог до відтворення робочої сили на інтернаціональній основі;
- конвергенція на регіональному, а в майбутньому на глобальному рівні, стандартів життя й праці людей у різних країнах;
- координація, узгодження та зближення соціальної політики в різних країнах.

Головною проблемою, яка виникає внаслідок глобалізації економіки, є обмеження можливостей формування державної макроекономічної політики, зокрема в галузі праці та соціально-трудова відносин. Діяльність ТНК спричиняє процеси, коли робочі місця експортуються з економічно розвинених країн, унаслідок чого в цих країнах виникає проблема безробіття. Змінюється також структура робочої сили в бік збільшення частки службовців порівняно з кількістю робітників. Відомо, що ТНК намагаються створювати виробництва в країнах з дешевою робочою силою, водночас концентруючи в економічно розвинених країнах функції маркетингу, планування, бухгалтерського обліку, виконання наукових та дослідно-конструкторських розробок тощо.

Окрім того, функціонування ТНК послаблює вплив профспілок, колективно-договірного регулювання трудових відносин у суспільстві. Невеликий ефект може мати страйковий рух, тому що ТНК не зазнають тиску з боку клієнтів стосовно виконання умов постачання продукції через незначні обсяги загального світового її продажу, прибутку й руху готівки, коли йдеться про конкретну країну. Саме в цих умовах суттєвим засобом узгодження інтересів різних сторін є створення міжнародних профспілок, налагодження контактів між профспілковими об'єднаннями різних країн.

Ключові напрями модифікації світового ринку праці в умовах глобалізації такі:

1. Суттєва зміна масштабів і структури зайнятості населення у світі.
2. Значне відставання темпів зростання рівнів заробітної плати від темпів зростання продуктивності праці.
3. Наростання загального та структурного дефіциту робочої сили в розвинених країнах світу.
4. Підвищення мобільності робочої сили й інтенсифікація процесів

міжкраїнових переміщень людського ресурсу в межах світового господарства.

5. Поглиблення поляризації величини доходів працівників різних рівнів.

Серед негативних процесів, які можуть розвиватися в межах національного ринку праці під впливом глобалізації, можна виокремити такі:

– вплив найбільш кваліфікованої робочої сили за межі країни;

– зниження якості показника структури робочих місць унаслідок скорочення високотехнологічного виробництва;

– зниження попиту на робочу силу через надмірний імпорт товарів;

– зростання безробіття, недовикористання людського капіталу.

Нині, коли зростають загальні масштаби міграції населення, головну роль у такому процесі відіграє трудова міграція, або переміщення робочої сили.

Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення в межах міжнародного ринку працевдатного населення з однієї країни в іншу на термін понад один рік, що зумовлено характером розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, а також дією економічних законів.

Залежно від просторового горизонту переміщення можна виділити такі види міжнародної трудової міграції:

– зовнішня – це рух населення за межі певної країни;

– внутрішньоконтинентальна – це переміщення робочої сили між країнами в межах одного континенту;

– міжконтинентальна являє собою процес зміни місць перебування населення між країнами різних частин світу.

З огляду на термін руху робочої сили міжнародна трудова міграція поділяється на такі види:

– постійна – це виїзд з країни або в'їзд населення в іншу країну з метою постійного проживання;

– тимчасова – це робота за кордоном протягом певного обмеженого часу з подальшим поверненням на батьківщину або переїздом в іншу країну;

– сезонна – це щорічна міграція на період того чи іншого сезону (як правило, для збирання врожаю сільськогосподарських культур) з подальшим поверненням на батьківщину;

– маятникова передбачає постійну роботу особи в одній країні, а проживання в іншій, як правило, прикордонній країні, коли про таку можливість між обома країнами укладено угоду.

За юридичними статусом бувають такі види міграції:

– організована, тобто переміщення населення згідно з національним законодавством (наприклад, у візовому режимі);

– нелегальна – самовільний виїзд осіб за кордон країни всупереч законодавству.

Відповідно до професійних ознак працівників можна виділити такі види міграції:

– переміщення робітників (наприклад, електрозварювальників);

– міграція спеціалістів (приміром, програмістів);

– міграція представників гуманітарних професій (наприклад, співаків,

музикантів, режисерів).

З огляду на якісний рівень працівників розрізняють такі види їхнього руху:

- міграція робочої сили низької кваліфікації;
- міграція робочої сили високої кваліфікації;
- міграція вчених («відплив мізків»).

За напрямом руху існують такі види міжнародного трудового переміщення людей:

- еміграція – виїзд працездатного населення країни за її межі;
- імміграція – в'їзд працездатного населення до країни із-за її меж;
- рееміграція – повернення емігрантів на батьківщину.

У 2016 р. мігранти становили 3 % від населення світу. Це означає, що кожна 35-та людина у світі є мігрантом. Жінки становлять приблизно 50 % валової світової міграції, нерегульовані мігранти – 15 – 20 %, біженці – 5 %.

Кількість безробітних у світі сягнула 229 млн осіб у 2017 р., що саме по собі створює величезну глобальну соціально-економічну проблему, яка потребує для свого вирішення активних і невідкладних дій з боку міжнародного співтовариства.

Серед економічних чинників міжнародної трудової міграції на тлі глобалізаційних процесів можна виокремити такі:

- нерівномірність економічного розвитку країн;
- прискорення інтернаціоналізації виробництва;
- нерівномірний перебіг процесів нагромадження капіталу в різних країнах;
- зміни в розміщенні виробничих потужностей;
- кон'юнктура ринків праці й структура зайнятості населення;
- суттєва різниця в оплаті однакової за кількісними та якісними показниками праці в різних країнах.

Існують також соціальні чинники міжнародної трудової міграції, а саме:

- прагнення людей підвищити рівень матеріального добробуту й поліпшити умови праці та життя;
- етнічно-культурна близькість країни, у яку людина мігрує;
- тяжіння до реалізації потреб розвитку особистості тощо.

У регулюванні глобального ринку праці провідну роль відіграє *Міжнародна організація праці (МОП)*, яка створена в 1919 р., а з 1946 р. набула статусу спеціалізованого закладу ООН.

Діяльністю МОП керують такі структури:

- *Міжнародна конференція праці* – це вищий орган, зібрання якого відбувається раз на рік;
- *Адміністративна рада* – головний виконавчий орган, склад якого обирають делегати Міжнародної конференції праці на трирічний термін;
- *Міжнародне бюро праці* – постійно діючий секретаріат МОП зі штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія).

До функцій МОП належить узгодження трудових відносин на національних ринках праці. У своїх конвенціях і рекомендаціях МОП юридично закріплює норми трудових відносин як частину міжнародного права, тим самим реалізує регулювання заходів щодо світового ринку праці.

Після ратифікації парламентами країн конвенції та рекомендації МОП стають уніфікованими складовими національного трудового права.

Основними документами МОП у питаннях регулювання ринку праці можна назвати такі: *Конвенція № 2* «Про безробіття»; *Конвенція № 44* «Про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин»; *Конвенція № 102* «Про мінімальні норми соціального забезпечення»; *Конвенція № 111* «Про дискримінацію в галузі праці та зайнятості»; *Конвенція № 122* «Про політику в галузі зайнятості»; *Конвенція № 131* «Про встановлення мінімальної заробітної плати»; *Конвенція № 168* «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття».

Згідно з вимогами конвенцій МОП держави її члени зобов'язані зберігати за місцем проживання працівника-мігранта право отримувати соціальні виплати, зароблених на місці наймання (у тому числі й у зарубіжній країні). До таких видів допомоги належать оплата медичного обслуговування; грошова допомога під час хвороби, у випадку безробіття; виплати на утримання родини тощо.

Досить авторитетною міжнародною структурою, яка займається проблемами регулювання світового ринку праці, є Міжнародна організація з питань міграції (МОМ), створена в 1951 р. Керівним органом МОМ є рада, засновано також виконавчий комітет, а штаб-квартира МОМ розташована в Женеві.

Для розв'язання питань трудової міграції МОМ розроблено такі спеціальні програми:

- «Міграція в інтересах розвитку»;
- «Повернення кваліфікованих людських ресурсів»;
- «Вибіркова міграція»;
- «Об'єднані експерти»;
- «Горизонтальне співробітництво в галузі кваліфікованих людських ресурсів».

Міжнародне трудове право, визнане в багатьох країнах, і конвенції та програми міжнародних організацій відіграють суттєву роль у регулюванні світового ринку праці та в коригуванні його саморегуляції. З метою пом'якшення та подолання наслідків світових економічних криз, зокрема кризи 2007–2008 рр., Міжнародною організацією праці запропоновано низку рекомендацій, а саме:

- розширення кола осіб, охоплених програмами страхування на випадок безробіття;
- упровадження додаткових програм професійної перепідготовки звільнених працівників;
- спрямування державних капіталовкладень на підтримку внутрішнього

ринку, соціальної інфраструктури, житлового будівництва тощо;

– підтримка діяльності малих та середніх підприємств;

– посилення соціального діалогу між суб'єктами на рівні підприємств, галузей і держави.

ВИСНОВКИ

1. Глобальний ринок – це феномен товарного виробництва, яке переросло національні кордони. У найбільш загальному розумінні, глобальний ринок, як і ринок світовий, являє собою сукупність національних ринків окремих країн, що пов'язані між собою міжнародними економічними відносинами.

2. На думку вітчизняних науковців, зокрема Д. Г. Лук'яненка, глобальний ринок, з одного боку, є механізмом забезпечення всесвітньої факторної мобільності з вільним доступом до матеріальних і нематеріальних ресурсів розвитку, і цей механізм функціонує безперервно, а з другого – це самовідтворювальний механізм урівноваження глобального попиту і глобальної пропозиції.

3. Глобальний попит відображає бажання, потреби й можливості сукупного споживача у придбанні необхідних товарів і послуг за інтернаціоналізованою ціною без обмежень на їхній обсяг, номенклатуру й територію. Глобальна пропозиція являє собою спроможність суб'єктів всесвітньої економічної системи забезпечувати ринок товарами і послугами згідно з обсягами, номенклатурою та цінами, що відповідають глобальному попиту.

4. На глобальному ринку конкуренція залишається головним фактором розвитку, проте її форми, методи, механізми мотивації зазнають суттєвих перетворень. Глобальна конкуренція – це багатоаспектна економічна ринкова категорія, що відображає процес боротьби цивілізацій, регіонів, країн, всесвітніх комплексних і спеціалізованих галузей, глобальних і транснаціональних компаній, фінансових структур та інших суб'єктів планетарного простору за конкурентні переваги в умовах високого рівня монополізації, посилення сукупного впливу раніше ізольованих факторів, поглиблення суперництва учасників та підвищення складності в зміні парадигми їхнього розвитку. Нова парадигма боротьби за першість у бізнесі базується на створенні конкурентних переваг завдяки інтеграції всіх зусиль, властивих суперництву на локальному і глобальному рівнях.

5. Ступень глобалізації ринку оцінюється за такими показниками: обсяг інтернаціоналізованого (міжнародного) виробництва товарів та послуг і темпи його зростання в співставленні з тими самими показниками всього світового валового продукту; обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій порівняно з тими самими характеристиками всіх інвестицій (внутрішніх і міжнародних); обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу (у вигляді злиттів й поглинань компаній), якщо взяти до уваги загальні відомості про це явище, у тому числі про злиття й поглинання всередині країн; обсяг усієї міжнародної торгівлі товарами та послугами й темпи його зростання на тлі

порівняння з величиною світового валового продукту; дані про кількість міжнародних операцій з патентами, ліцензіями, ноу-хау; обсяг і динаміка міжнародних операцій банків та інших кредитних установ, зіставлену із загальною величиною цих показників стосовно всіх їхніх операцій; обсяг і динаміка міжнародних фондових ринків, якщо порівняти це з їхніми загальними розмірами і темпами зростання (у тому числі портфельних інвестицій, загальних і міжнародних), причому доцільно враховувати різні основні сегменти таких ринків – облігації та інші боргові зобов'язання (державні й приватні), акції, похідні цінні папери (ф'ючерси, опціони).

6. На сучасному етапі глобалізації економіки міжнародна торгівля товарами та послугами перетворилась у найрозвинутішу сферу світового господарства. Основою міжнародної торгівлі є однойменний глобальний ринок, який, реалізуючи свої ключові функції у формуванні інтернаціональної ціни, умов глобальної конкуренції та розвитку інфраструктури, задає параметри розвитку всесвітньої торговельної системи.

Враховуючи тип кінцевого використання товару, виділяють такі структури: глобальний ринок споживчих товарів; глобальний ринок засобів виробництва; глобальний ринок послуг.

7. За сучасних умов вільне переміщення фінансових ресурсів у світових масштабах перетворилось на один з провідних факторів розвитку глобальної економіки. Глобальний фінансовий ринок – це система однойменних ринків, які забезпечують акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків. Такій системі притаманна уніфікація операцій в торгівлі фінансовими активами, спільні умовами функціонування. До складу ринку входять: глобальний інвестиційний ринок (забезпечує переміщення інвестиційних ресурсів між країнами шляхом придбання за кордоном підприємств (об'єктів) виробничо-господарського призначення або вкладення капіталу в їх створення); глобальний ринок позичкових капіталів (здійснює акумуляцію і перерозподіл грошових ресурсів у світовому економічному просторі і пов'язаний із пропозицією для тимчасового використання за плату різноманітних платіжних засобів); глобальний грошовий (валютний) ринок (забезпечує обмін іноземних валют і платіжних документів в іноземній валюті за вільними ринковими цінами; глобальний ринок страхового капіталу (здійснює перерозподіл ризиків і керування ними).

8. Глобальний ринок капіталу – це сукупність економічних зв'язків між його власниками та споживачами у процесі використання останніх шляхом операцій обміну, а розвиток таких зв'язків йде за рахунок міграції капіталу.

Ринок капіталу розвивається під час його міжнародного руху. Останній, з функціонального погляду є механізмом акумуляції вільних фінансових ресурсів та їх перерозподілу в глобальному масштабі між видами економічної діяльності, країнами та регіонами заради прискорення кругообігу капіталу у світі та зростання світового валового продукту. Глобальний капітал реалізується у двох основних формах – підприємницькій та позичковій (кредитній).

9. Глобальний ринок праці – це система відносин, що виникають з метою узгодження попиту й пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту, що пояснюється нерівномірністю кількісного та якісного її розміщення в країнах світу та розбіжностями в національних підходах до відтворення цього ресурсу.

Глобальний ринок праці пов'язаний з міжнародним рухом робочої сили і стосується купівлі-продажу іноземної робочої сили. Структурно в нього входять світові ринки кваліфікованих робітників, некваліфікованих робітників і спеціалістів.

Питання для обговорення

1. Які ознаки має пряме іноземне інвестування?
2. Поясніть, чим відрізняються поняття «ввезення капіталу» й «іноземне інвестування»?
3. Якими можуть бути наслідки ПІІ для країни базування?
4. Охарактеризуйте структуру міжнародного інвестиційного ринку.
5. Яка існує класифікація форм міграції робочої сили, що склалася у світовій практиці на основі дослідження вчених?
6. Обґрунтуйте економічну доцільність імпорту технологій на глобальний ринок.
7. Охарактеризуйте інноваційні механізми на ринку похідних фінансових інструментів або деривативів.
8. У чому проявляються особливості механізму функціонування міжнародної торгівлі послугами?
9. Яких суб'єктів визначено у міжнародних кредитних відносинах?
10. З'ясуйте, які основні елементи входять у глобальну валютну систему?

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 3

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Сукупність національних ринків окремих країн, що пов'язані між собою міжнародними економічними відносинами.
2. Бажання, потреби й можливості сукупного споживача у придбанні необхідних товарів і послуг за інтернаціоналізованою ціною без обмежень на обсяг, номенклатуру територію.
3. Спроможність суб'єктів глобальної економічної системи забезпечувати ринок товарами і послугами згідно з обсягами, номенклатурою і цінами, що відповідають глобальному попиту.
4. Процес боротьби цивілізацій, регіонів, країн, глобальних комплексних і спеціалізованих галузей, світових і транснаціональних компаній, фінансових

структур та інших суб'єктів всесвітнього простору за конкурентні переваги в умовах високого рівня монополізації, посилення сукупного впливу раніше ізольованих факторів.

5. Сукупність ринку товарів і послуг, фінансового ринку, ринку праці в структурі глобального ринку.

6. Система фінансових ринків, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних потоків коштів і капіталу, де існує уніфікація операцій та спільні умови функціонування.

7. Система відносин, що виникають для узгодження попиту й пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту, що викликано нерівномірністю кількісного та якісного її розміщення в країнах світу, а також розбіжностями в національних підходах до її відтворення.

8. Складова системи обігу в національній, міжнародній, регіональній та глобальній сферах економіки, де відбувається торгівля національними та наднаціональними грошовими одиницями, що обслуговують міжнародні платіжні операції.

9. Переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу на термін понад один рік, що зумовлено характером розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, а також дією економічних законів.

Терміни і поняття:

а) Сегменти глобального ринку;	ж) міжнародна міграція робочої сили (міжнародна трудова міграція);
б) глобальна пропозиція;	и) глобальний ринок праці;
в) глобальний фінансовий ринок;	к) глобальний ринок;
г) глобальний попит;	л) глобальна конкуренція.
д) глобальний валютний ринок;	

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Яке визначення міжнародного поділу праці правильне?

а) Здатність країни виробити продукт нижчої альтернативної вартості, ніж у потенційного торговельного партнера;

б) здатність країни виробляти товари або надавати послуги, витративши менше ресурсів, порівняно з іншими іноземними торговельними партнерами;

в) спеціалізація окремих країн на виготовленні тих чи інших видів продукції з метою взаємного обміну ними;

г) міжнародний обмін товарами, що виключає торговельні бар'єри.

2. Сукупність яких економічних зв'язків між власниками капіталу та споживачами в процесі його обміну включає глобальний ринок капіталів?

- а) Глобальний кредитний ринок; ринок цінних паперів; ринок страхового капіталу;
- б) глобальний кредитний ринок; фінансовий ринок; ринок страхового капіталу;
- в) глобальні види кредитного, фінансового, валютного ринівк;
- г) ринок акцій; ринок страхового капіталу, глобальний кредитний ринок.

3. Яка із названих структур не входить до складу глобального товарного ринку, на якому відбувається оборот товарів і послуг?

- а) Глобальний світовий ринок споживчих товарів;
- б) ринки продовольчих і непродовольчих товарів;
- в) ринок споруд виробничого призначення, засобів праці, сировини;
- г) ринок страхового капіталу.

4. Який оцінний показник не відноситься до таких, що характеризують рівень глобалізації ринку?

- а) Обсяг міжнародного виробництва товарів і послуг порівняно з обсягом зростання всього світового валового продукту;
- б) темпи інтернаціоналізації виробництва товарів та послуг порівняно з темпами зростання всього світового валового продукту;
- в) індекс глобалізації КОФ;
- г) обсяг усієї міжнародної торгівлі товарами й послугами і темпи його зростання порівняно з величиною світового валового продукту.

5. Який компонент сучасної структури міжнародного руху капіталу домінує в глобальній економіці?

- а) Прямі іноземні інвестиції;
- б) портфельні іноземні інвестиції;
- в) міжбанківські кредити й банківські депозити;
- г) гранти й міжнародні трансферти.

6. Яке з перелічених понять означає перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами конкретної країни?

- а) Міграція підприємницького капіталу;
- б) міжнародний кредит;
- в) гуманітарна та фінансова допомога;
- г) прямі іноземні інвестиції.

7. Який з перелічених суб'єктів відіграє провідну роль у прямому іноземному інвестуванні?

- а) Фізичні особи;
- б) національні компанії;
- в) ТНК;
- г) міжнародні валютно-фінансові інститути.

8. Яка з форм економічного міжнародного співробітництва у суспільстві історично сформувалась першою?

- а) Міжнародний валютний обмін;
- б) міжнародна економічна інтеграція;
- в) світова торгівля;
- г) міжнародне підприємництво і співробітництво в науково-технічній сфері.

9. Яку назву має курс обміну валют, визначений на основі попиту й пропозиції іноземної грошової одиниці?

- а) Курс, визначений покупцем;
- б) курс, встановлений продавцем;
- в) гнучкий (плаваючий) валютний курс;
- г) жорстко фіксований валютний курс.

10. Який з перелічених ринків називають валютним?

- а) Торгівлі цінними паперами різних країн;
- б) торгівлі золотом та іншими коштовними металами;
- в) торгівлі валютою різних країн;
- г) торгівлі валютою і золотом.

11. Який з перелічених процесів відображає поняття «відпливу мізків»?

- а) Міграція робочої сили низької кваліфікації;
- б) міжнародна трудова міграція;
- в) маятникова міграція;
- г) еміграція з країни високоосвічених спеціалістів і висококваліфікованих робітників.

12. Яке з положень являє собою визначення ГАТТ?

- а) Продаж товарів на міжнародних ринках за цінами, нижчими від витрат виробництва;
- б) міжнародна угода, спрямована на зниження ставок мита й усунення різних немитних обмежень;

- в) відношення експортних цін до імпорتنих;
- г) припинення використання золота як платіжного засобу.

13. Який з перелічених аргументів щодо необхідності проведення політики протекціонізму підтверджує позитивний вплив на економіку країни?

- а) Продаж імпорتنих товарів на вітчизняних ринках збільшує доходи торговельних підприємств і держава отримує більше податків;
- б) зростає ВВП країни;
- в) зростають доходи держбюджету за рахунок сплати покупцями непрямих податків (ПДВ, акцизу, мита);
- г) зростає рівень життя населення через появу більш якісних імпорتنих товарів.

14. До якого типу кредиту можна віднести сучасні операції форфейтингу та факторингу?

- а) Товарного;
- б) ломбардного;
- в) депозитного;
- г) кредиту «Stand-by».

15. Яке з визначень відповідає поняттю «хеджер»?

- а) Орган регулювання і контролю на глобальному фінансовому ринку;
- б) спеціалізований фінансовий посередник (комерційний банк, інвестиційна компанія, трастовий або пенсійний фонд);
- в) страховик ризиків, пов'язаних з валютними кредитними операціями та операціями з цінними паперами;
- г) правильної відповіді немає.

16. Яка з країн виступає основним акціонером МВФ?

- а) США ;
- б) Японія;
- в) Китай;
- г) Великобританія.

16. Який з процесів відображає суть перенесення виробництва за кордон?

- а) Фінансова діяльність;
- б) економічна діяльність;
- в) інвестиційна діяльність;
- г) торговельна діяльність.

17. Який з ресурсів може надати країнам міжнародний ринок грошей?

- а) Гранти;
- б) короткострокові (терміном до одного року) кредити;
- в) середньострокові (на 3 – 5 років) кредити;
- г) довгострокові кредити.

18. Яке з міст – провідний фінансовий центр світу?

- а) Париж;
- б) Лондон;
- в) Нью-Йорк;
- г) Токіо;

19. Який з процесів відповідає наведеному визначенню: система відносин, що виникають для узгодження попиту й пропозиції світових трудових ресурсів?

- а) Глобалізація економіки;
- б) світовий ринок праці;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) регулювання ринку праці.

20. У якому році МОП набула статусу спеціалізованої організації ООН?

- а) 1919 р.;
- б) 1946 р.;
- в) 1951 р.;
- г) 1930 р.

21. Яка із структур являє собою вищий керівний орган МОП?

- а) Виконавчий комітет;
- б) рада;
- в) конференція;
- г) бюро.

22. Яку назву має Конвенція № 131 МОП?

- а) «Про безробіття»;
- б) «Про політику в галузі зайнятості»;
- в) «Про організацію служби зайнятості»;
- г) «Про встановлення мінімальної заробітної плати».

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. Відмінність між цінами на експортні та імпорتنі товари являють собою причину міжнародної фінансової діяльності.
2. У міжнародній торговельній діяльності розрізняють такі види: торгівля готовою продукцією, машинами й обладнанням, сировиною, надання послуг.
4. Суб'єкти міжнародної інвестиційної діяльності – це ТНК, уряди держав, міжнародні валютні організації.
5. Для віртуального капіталу найбільш сприятлива та сфера діяльності, де об'єктами й результатами виступають гроші й цінні папери.
6. Регулювальна функція світового фінансового ринку полягає в тому, аби на підставі взаємодії попиту й пропозиції визначити ціну купівлі-продажу різноманітних фінансових активів і кредитних грошей.
7. Головною функцією світового ринку капіталу є забезпечення ліквідності міжнародних активів.
8. У короткому періоді фінансіалізація сприяє зростанню ВВП й примноженню національного багатства країн світу.
9. Портфельні іноземні інвестиції порівняно з прямими мають більш високу ліквідність і мобільність.
11. Ф'ючерси – це особливий вид цінних паперів, що випускаються разом з облігаціями чи привілейованими акціями і дають їх власнику право на придбання встановленої кількості звичайних акцій за обумовленою ціною протягом певного періоду.
12. Дочірню компанію реєструють як самостійну, що має статус юридичної особи і власний баланс.
13. Міжнародна позика і міжнародний кредит є тотожними поняттями.
14. Членство в МВФ – обов'язкова умова для вступу країни до Світового Банку.
15. Діяльність МВФ сконцентровано переважно на вирішенні питань короткострокової фінансової стабільності, тоді як Світовий банк зосереджується головно на реалізації середньо- та довгострокових проектів структурних і галузевих перетворень економік країн-членів.
16. ЄБРР працює виключно на комерційних засадах і надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки та екологічної безпеки.
17. Найбільш розвинений ринок праці сформувався у Західній Європі.
18. МКП – вищий орган Міжнародної організації з міграції.
19. Міжнародне бюро праці – постійно діючий секретаріат МОП.
20. Для регулювання трудової міграції спеціалістами МОМ розроблено програму «Вибіркова міграція».

ТЕМА 6. ПРОЦЕСИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У розвитку світових систем спостерігаються періодично повторювані трансформації в структурі та характері центрів світової влади, а саме: монополярність, поліполярність, біполярність. Це дозволяє говорити про циклічний характер змін міжнародного економічного порядку та формування на сучасному етапі поліполярної світової системи, що потребує інституціонального забезпечення глобальних трансформацій силами коаліції держав або регіональних інтеграційних угруповань.

При цьому самі ринкові механізми розвитку світового господарства демонструють функціональний дуалізм, а це закономірно викликає формування такої конструкції усієї світогосподарської системи, коли діють діалектично протилежні процеси переважної глобалізації та економічної регіоналізації. У цій темі розглядається процес формування нового міжнародного економічного порядку у вигляді трансформації системи міждержавних відносин під впливом глобальних викликів XXI ст. Це означає відмову від однополярного світоустрою, посилення позицій інтеграційних угруповань з виокремленням країн – регіональних лідерів, розширення ядра економічної системи світового господарства за рахунок нових регіональних «полюсів зростання».

6.1. Регіоналізація як вектор сучасної трансформації світового господарства

Феномен регіоналізації відображає таку структуру міжнародних відносин, у рамках якої основна взаємодія припадає на різні локалізовані угруповання геополітичного характеру, а не на окремі великі держави або коаліції географічно віддалених держав.

Регіоналізація – вкрай складне явище, що має безліч різних аспектів, тому універсального його визначення не існує. Для того, аби зрозуміти його суть необхідно, перш за все, усвідомити, що вкладають у поняття регіон.

Існує гео- або зовнішньополітичне розуміння регіону, коли цей термін відноситься до цілої геополітичної зони, тобто групи країн, які відповідно до низки параметрів більше пов'язані одна з одною, ніж з іншими країнами. Можливе також культурно-філософське трактування регіону, коли останній розуміють як особливий мікрокосм з нечіткими межами, жителі якого мають

особливий менталітет. Можна підходити до вищезазначеного поняття регіону географічно, визнавши основним однорідність фізичного середовища. Зрештою, існує адміністративно-юридичне визначення регіону; тоді він виступає як узагальнена назва адміністративно-територіальної одиниці. Кожне із згаданих визначень підкреслює якусь одну складову поняття «регіоналізація».

З огляду на зазначене, по-різному розуміється також поняття «регіоналізм». Очевидно, що необхідно розрізняти такі його аспекти:

- як політико-соціальний рух у регіонах (починаючи з 70-х рр. ХХ ст.), спрямований на розширення їхніх прав у сфері політики, економіки та культури зокрема на передання відповідних компетенцій з національного рівня на регіональний;

- як економіко-політичне співробітництво держав, з котрих власне утворено регіональні союзи або угруповання:

- як зовнішньополітичний курс або навіть сукупність політичних курсів;

- як ідеологія державного втручання, яка протиставляється централізму.

Регіоналізм за жодних обставин не слід ототожнювати з сепаратизмом, оскільки останній несе в собі деструктивний потенціал, тоді як регіоналізм сам по собі нейтральний і не допускає можливості втрати країною її територіальної цілісності. Так званий «новий регіоналізм» має на меті практичне використання тих можливостей і переваг, які випливають з територіального поділу сучасних суспільств, чи то на наднаціональному, чи то на субрегіональному рівні. До того ж, регіоналізм створює умови для більш раціонального перерозподілу владних компетенцій і виробничих ресурсів серед різних регіонів і груп населення.

У зв'язку з цим було виокремлено основні фактори сучасної регіоналізації, а саме:

- Глобальні процеси. Сьогодні змінюється співвідношення між глобальними та регіональними складовими світового розвитку. Якщо раніше регіональні проблеми перебували в тіні глобальних процесів, то сьогодні регіоналізм чинить все більш помітний вплив на стан системи міжнародних економічних і політичних відносин.

- Криза традиційного інституту суверенних національних держави. Нині саме цей інститут має поступатись місцем, з одного боку, регіонам, а з іншого – наднаціональним інститутам.

- Геополітичні чинники. Вони включають, перш за все, географічне положення, спектр наявних природних і кліматичних ресурсів, їх розміщення, інфраструктурні системи, історію тощо геополітичного регіону;

- Економічні фактори. Прикордонне економічне співробітництво відіграє важливу роль у зближенні як країн, так і регіонів, що розташовані по обидва боки кордону;

- Культурно-релігійні чинники. У цьому сенсі особливе значення має або культурно-релігійна спільність населення великого регіону, яка виявляється додатковим засобом його консолідації, або близькість окремих регіонів країни

до релігійного світу, який лежить за її межами.

Очевидно, що до найбільш характерних рис сучасного світу зокрема відносяться інтернаціоналізація, інтеграція, регіоналізація і глобалізація, їх взаємозв'язок та взаємозалежність у часі й просторі.

Глобалізація несе потужний інтеграційний заряд, системоформувальний потенціал, а регіоналізація реалізує функцію економічної диференціації та соціальної стратифікації країн і територіально локалізованих структур. Базовою детермінантою такого процесу виступає конкуренція. І тут прикладом може бути діяльність численних інтеграційних об'єднань (зокрема ЄС, АСЕАН, МЕРКОСУР), бо їхнім членам першою чергою надається національний режим, а решті – в кращому випадку преференційний, або також національний, але не одразу, а через певний проміжок часу. Такий порядок можна пояснити усвідомленням загроз глобалізації та намаганням створити захисні механізми для діяльності учасників інтеграційних угруповань.

Регіональні структури пройшли складні еволюційні перетворення, а тому вони відіграють одну з визначальних ролей у сучасному світі. Історичний досвід свідчить, що держави йшли на створення регіональних інститутів в процесі трансграничної взаємодії, зокрема з міжнародними організаціями, в основному з двох причин, до яких належать такі:

- зміцнення власної безпеки (таким було зокрема НАТО), подолання дестабілізаційного впливу наддержав (як це було у випадку виникнення АСЕАН);

- забезпечення регіонального економічного розвитку (до таких належали Союз вугілля й сталі, Спільний ринок, НАФТА тощо).

Процеси глобалізації та регіоналізації стали детермінантними у світовому економічному розвитку. Нове тисячоріччя започаткувало динамічну зміну парадигми регіонального економічного розвитку. І тут дедалі частіше починають виникати нові, відмінні від традиційних, концепції розвитку, що базуються на врахуванні регіональної конкуренції, інноваційної мотивації, транснаціональної інтеграції й глобально орієнтованої регіональної політики. Про це свідчать успіхи в розвитку країн Східної й Південної Азії, Латинської Америки, Африки, що входять до складу різних економічних регіональних блоків. Число подібних країн у світі дедалі зростає.

Транснаціональна інтеграція посилена інноваційною мотивацією до переоснащення матеріального базису економік країн-імпортерів названих регіонів, давала їм можливість брати участь у міжгалузевому поділі праці, одержувати додатковий дохід без об'єднання внутрішніх ринків у цілісний економічний простір. Однак через глобально орієнтовану регіональну політику традиційний між- та внутрішньогалузевий поділ праці всередині країн переростає в такий, що стосується виробничого процесу багатьох країн, а це сприяє істотному збільшенню випуску товарів, пов'язуючи національні господарства між собою, формуючи єдине світове ринкове господарство. Отже, ці країни змогли заповнити власну нішу на світовому ринку тільки тому, що освоїли виробництво продукції на основі нових технологій з оновленою

матеріальною базою національної економіки в поєднаній зі структурними зрушеннями, які забезпечують неухильний розвиток і перехід до іншого, більш досконалого, техніко-економічного укладу.

У час глобалізму, коли розвиток залежить від дії механізму міжнародного ринку, регіоналізм також став глобальним явищем. В останній чверті ХХ ст. чітко позначилася тенденція створення регіональних блоків й угруповань, у яких беруть участь промислово розвинені й країни, що розвиваються. Так було поглиблено західноєвропейську інтеграцію в рамках ЄС, створено Північноамериканську зону вільної торгівлі НАФТА (трансформовану в Угоду СМК), активізувалися процеси формування регіональних блоків латиноамериканських країн – серед них МЕРКОСУР, Андське угруповання. Не залишаються осторонь від таких тенденцій також країни Азії, серед найбільш впливових регіональних угруповань яких – Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Планується об'єднання в спільний ринок КНР, Тайваню і Південної Кореї.

Взаємодія процесів регіоналізації й глобалізму може відбуватись за такими трьома сценаріями:

1. Регіоналізація стає компонентом процесу глобалізації. У такому випадку її можна розглядати як певну стадію процесу глобалізації, завдяки якій суттєво спрощується інтеграція національних економік у світовий ринок.

2. Регіоналізація являє собою реакцію на глобалізм. Це означає, що це явище виступає як противага процесу глобалізації, що зумовлено національними, меркантильними й культурними інтересами групи країн.

3. Регіоналізація й глобалізація – це паралельні тенденції або такі, що перетинаються. Саме у сфері економіки й безпеки обидва процеси часто йдуть паралельно, взаємодіючи між собою.

Отже, регіоналізацію слід розглядати як тенденцію, що розгортається одночасно з тенденціями глобалізації. Однак настільки просте тлумачення цього явища не є достатнім. Співвідношення між описаними тенденціями у світовій економіці можна визначити як поєднання, суперечливу взаємодію, зумовлену нелінійністю обох процесів. Тоді глобалізацію та регіоналізацію можна інтерпретувати як діалектичну взаємодію різноспрямованих процесів. Процеси глобалізації прямують до єдності світової економіки, регіоналізація – до її фрагментації. Так процеси останньої стоять на перешкоді вільної торгівлі, під впливом діяльності власних угруповань, створюючи протекціоністські бар'єри для третіх країн, що опинилися за межами регіональних угод і союзів. Крім того, регіональні об'єднання формують інституціональні альтернативи тим міжнародним економічним організаціям, які охоплюють країни світу незалежно від їхнього територіального розташування, тобто СОТ, МВФ, Світовому Банку, економічним структурам ООН. Саме з цих обставин випливає суперечливість процесів глобалізації й регіоналізації.

Одночасне зміцнення позицій регіональних угруповань, розширення їхнього кількісного складу, усе це сприяє збільшенню економічного й

політичного впливу згаданих об'єднань, відображаючи тим самим агрегування факторів глобального ринку. Своєю чергою, таке укрупнення дозволяє більш легко узгоджувати інтереси суб'єктів у планетарному масштабі. Без сумніву, в таких умовах відбувається поглиблення глобалізаційних процесів.

З огляду на такі обставини, суттєве значення має вплив глобальних процесів на розвиток територіально-адміністративних одиниць, а також розкриття значущості локальних процесів (на рівні регіонів, міст тощо) у ході світового розвитку. Співвідношення процесів глобалізації й локалізації набуло назви «глокалізації». Протягом кількох останніх десятиріч глобалізація залишалась домінантною тенденцією сучасного розвитку світової економіки, що суттєво відобразилось на формуванні економічної стратегії будь-якої країни. Проте глобалізація виявилася дуалістичною, багатовимірною та складнішою порівняно з більшістю її теоретично інтерпретованих моделей, а економічні та політичні події останніх років ознаменували певний реванш дезінтеграційних процесів у глобальному суспільстві. Вже сьогодні можна констатувати, що глобалізація не підпорядковується законам елементарної лінійної еволюційної логіки, адже паралельно до загальних інтеграційних процесів розгортаються протилежні за своєю суттю тенденції до фрагментації та локалізації суспільних утворень. Фактично відбувся перегляд традиційних міжнародних економічних відносин – від підвищення актуальності глокалізаційних та фрагментаційних дискурсів у теоретичних дослідженнях до застосування інструментарію світової економіки. Замість уніфікації економічних процесів та злиття національних господарських систем виникають і набирають обертів явища іншої спрямованості, а саме: глобальні транскордонні потоки товарів, послуг і капіталу помітно уповільнились після світової фінансової кризи, зупинивши процес багаторічного зростання, котрий розпочався в середині ХХ століття. Така ситуація виникла на тлі зростання напруження в торговельних відносинах між США та Китаєм, а в більш загальному плані її пов'язують із явищами політичного популізму та скептицизму по відношенню до переваг глобалізації.

Хоча на перший погляд це може здатися парадоксальним, але саме глобалізація веде до підвищення ролі в суспільстві місцевого, субнаціонального рівня економічного розвитку. Інтенсифікація глобалізаційних процесів значною мірою розширює спектр суб'єктів міжнародної конкуренції, перетворюючи окремі території – регіони, міста, локальні утворення – на стратегічних гравців світового ринку. У процесах глобальної конкуренції зміцнюють свої позиції окремі регіони певних держав, які володіючи потужною ресурсною базою та ефективною системою управління локальною економікою, можуть представити власні країни вже на міжнародному рівні, а фактично проводять самостійну політику (Силіконова долина в штаті Каліфорнія в США, Іль-де-Франс у Парижі тощо). Досить сказати, що за таких умов інвестиції спрямовуються в конкретний регіон, місто. Окрім того, ТНК розміщують там свої виробництва, привносячи на ці території сучасні технології, організацію, менеджмент, спираючись на локальні умови кожного з регіонів. Такий підхід

перетворює господарство на мережу своєрідних полюсів розвитку, на мультиполярні утворення.

З іншого боку, має місце намагання локальних територіальних спільнот вийти на арену світового економічного простору, адаптуватись до глобальних процесів. Виникає міжнародна конкуренція між територіальними методами господарювання в прагненні створити преференційні умови для залучення іноземного капіталу, аби вкласти його у розвиток певної території.

В економічній теорії концепція конкурентних територіально-господарських переваг держави в цілому дедалі більше дезагрегується й переноситься на регіони. Окремі аспекти локального розвитку дістали своє відображення ще в класичній економічній теорії (теорія абсолютних переваг А. Сміта та порівняльних переваг Д. Рікардо), в агломераційній економіці (теорії індустріальних дистриктів А. Маршалла, полюсів зростання Ф. Перру, промислових штандортів А. Вебера тощо), а також у теоріях інноваційного розвитку Й. Шумпетера¹⁹, внутрішнього економічного зростання (кластерної теорії М. Портера)²⁰. Дж. Нейсбіт, один із засновників теорії «інформаційного суспільства» у 80-х рр. ХХ ст. таким чином описав тенденцію автономізації та підвищення ролі окремих регіонів у розвитку національних економік, яка в науці відома під назвою «парадокса Нейсбіта»: «чим вищим є рівень глобалізації, тим потужнішими стають її найдрібніші учасники»²¹. Парадокс полягає в тому, що зростання ступеня різноманітності і стійкості внутрішніх зв'язків у суспільстві зумовлює підвищення рівня його економічної та соціальної консолідації, створює більш сприятливі умови для реалізації внутрішніх ресурсів, що у подальшому позначається на підвищенні ефективності використання переваг інтеграційних зв'язків та зростанні рівня адаптивності до умов глобального ринку. Отже, використання нових можливостей глобалізації та створення локальних конкурентних переваг дозволяє регіонам не тільки зміцнювати власний статус у міжнародній конкуренції, а й сприяти його зміцненню для національної економіки в цілому. У таких умовах зароджується нове явище: виникають своєрідні «регіони-підприємства»²², які активно розпоряджаються власними ресурсами для підвищення рівня конкурентноспроможності в економічній, соціальній, екологічній сферах з метою залучення інвестицій.

Як бачимо, в умовах розвитку глобалізаційних тенденцій зміна функцій держави, частина з яких переходить до наднаціональних органів, з одного боку, і підвищення повноважень територіально-адміністративних одиниць на основі принципу субсидіарності – з іншого, відображає процес адаптації держави до якісно нового стану світової економіки. Ці зміни сприяють підвищенню конкурентних переваг держави, якщо йдеться про розміщення на її території виробництва, про залучення в її економіку міжнародних інвестицій з боку

¹⁹ Schumpeter, J. The Theory of Economic Development // Harvard University Press, Cambridge, 1934.

²⁰ Porter, M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990.

²¹ Naisbitt, J. H. Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives, New York : Warner Books, 1982.

²² Kothler Ph., Heiner D.H. Rein I., Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations, New York : Free Press, 1993 – 388 p.

головних суб'єктів глобальної економіки – транснаціональних корпорацій Це стосується також всього того комплексу змін, які несе із собою глобальний бізнес.

Якщо розглядати локальні спільноти (регіони, міста і т. д.) в рамках національних державних кордонів, то, як показує світова практика, відбувається зростання їхньої ролі й значення. Саме така тенденція, особливо у федеративних державах, сприяє встановленню й розвитку реального федералізму й громадянського суспільства. Крім того, активізація регіонів у зовнішньоекономічній діяльності не тільки робить більш повноцінною міжнародну економічну політику держави, але й трансформує механізм її включення у світовий економічний простір. Одночасне підвищення самостійності й відповідальності регіонів виступає як фактор здатності міжнародної конкуренції територіальних умов господарювання. Завдяки глобалізації з її прозорими для переміщення капіталу й праці державними кордонами з'являється можливість вибору територій для вкладення мобільних факторів виробництва, що зосереджені в міжнародних компаніях.

Отже, сучасна динаміка міжнародних відносин свідчить про те, що зворотним боком світового доцентрового руху, котрий ще не так давно вважався багатьма дослідниками магістральною тенденцією розвитку, стали відцентрові тенденції як причина зародження великої кількості локальних явищ, до того ж глобальні процеси набули різних регіональних ознак. Поєднання розглянутих тенденцій позначено терміном «фрагмегративність» (framegrative) авторства Дж. Розенау²³. Тут відображено поняття фрагментації (fragmentation) й інтеграції (integration). Крім того, під час трансформації світової системи відбувається активне піднесення регіонів як її самостійних елементів. Частина сучасних дослідників також відзначають утворення своєрідних світових «регіональних кластерів»²⁴, стосовно яких ще не існує чіткого розуміння, чи зможуть вони в майбутньому стати полюсами нового світопорядку.

На відміну від регіоналізму, що, як і глобалізм, віднесено до нормативних концепцій, регіоналізація являє собою сукупність емпіричних процесів, котрі виникають, зазвичай, як наслідок тенденцій економічної інтеграції та моделей, що зумовлюють формування співробітництва в рамках транснаціонального географічного простору. Рушійними силами регіоналізації можуть бути окрім внутрішньорегіональних процесів, ще й зовнішні впливи.

У сучасних теоретичних дослідженнях можна виділити два основних типи регіоналізації, а саме:

– Перший пов'язаний з появою й активним піднесенням регіональних держав, і, як наслідок, їх намагання організувати сформоване у власних інтересах регіональне середовище, тобто побудувати на основі укладання угод

²³ Rosenau J.N. New Dimension of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics // Security Dialogue. – 1994 (September). – Vol. 25. – P. 257

²⁴ Simon Sh. ASEAN and Its Security Offspring: Facing New Challenges / Sh. Simon. – Carlisle : Strategic Studies Institute, 2007. – P.5.

або неформальної практики таких відносин з меншими регіональними державами, котрі відповідали б політичним та економічним завданням регіональної держави.

– Відповідно, другий тип регіоналізації у такому поділі припускає виникнення регіональних інтеграційних угруповань, які за умов успішного розвитку створюють певний відособлений регіональний економічний простір у рамках світової економіки.

Наприклад, відомо, що в найбільш загальному вигляді створення та діяльність Асоціації країн Південно-Східної Азії належить до процесів регіоналізації другого типу, бо виходить за рамки суто економічних аспектів діяльності. Специфічні історичні й політичні умови еволюції Південно-Східноазійського регіону в другій половині ХХ століття зумовили виникнення, інституціоналізацію й розвиток унікальної регіональної організації, існування якої можна розглядати як приклад створення одного з найбільш успішних регіонального інтеграційного угруповання в незахідному світі. Сучасна динаміка розвитку АСЕАН відображає тенденції «нового регіоналізму», тобто, по-перше, охоплює спільною політикою набагато більшу кількість видів життєдіяльності (торгівлю, економічний розвиток, нові процеси у сфері безпеки й захисту навколишнього середовища і т. д.); по-друге, практикує взаємодію не тільки держав, але й недержавних суб'єктів та організацій; по-третє, вона є повноважним суб'єктом глобального середовища, корелює при цьому з процесами глобалізації, враховуючи транснаціональні й міжрегіональні процеси.

Про сказане свідчить той факт, що з кінця 1990-х рр. Асоціація планомірно утверджувала та зміцнювала власну провідну роль у макрорегіональних масштабах. За чотири десятиліття з моменту створення АСЕАН вдалося об'єднати всі держави регіону, запровадивши значну кількість відповідних форматів співробітництва, наприклад, АСЕАН+ (з партнерами по діалогу), АСЕАН +3, АСЕАН +8. Асоціація також була ініціатором або активним учасником великих макрорегіональних і міжрегіональних проектів, зокрема Регіонального форуму АСЕАН з безпеки, Східноазійського саміту, АСЕМ і т. д. Вагомим результатом діяльності угруповання стала розробка й прийняття Статуту АСЕАН (The ASEAN Charter) у 2007 р. Особливої уваги заслуговує також сформована спільна платформа ідей і правил, які регулюють відносини між державами - членами організації, відомої під назвою «Шлях АСЕАН» (ASEAN Way). Ця платформа є набором правил та практик, якими держави-члени керуються у своїх взаємовідносинах, що підкреслює певну ексклюзивність АСЕАН як інтеграційного угруповання на фоні інших міждержавних об'єднань.

Необхідно також приділити увагу розгляду феномена *транскордонного регіоналізму*. У політичному аспекті про це явище можна говорити тоді, коли вже усвідомлено взаємозалежність інтересів сусідніх держав по обидва боки кордону й досягнуто високого рівня взаємодії між їхніми органами влади. За таких умов транскордонний регіоналізм виникає у вигляді просторово

інтегрованої форми політичного й економічного співробітництва. Виникнення транскордонного регіоналізму багато в чому детерміновано процесами економічної глобалізації, що потребує укрупнення ринків і заснування нових підходів до просторової організації економіки. Тим часом багато в чому транскордонний регіоналізм – це реакція на недостатню здатність держав і міжнародних організацій вирішувати глобальні питання. Тоді стають потрібними нові форми й додаткові учасники (регіони) для організації колективних дій з метою підтримки мирного співіснування й успішного економічного розвитку. Разом з тим, незважаючи на можливі значні для обох сторін вигоди від розширення й поглиблення співробітництва, суттєвою перешкодою нарощуванню інтеграційних процесів стають саме політичні фактори.

Повертаючись до тези про посилення регіоналізації в умовах перебігу глобалізаційних процесів, додамо, що вона може бути доповнена кількома положеннями. Перше відображає посилення процесу формування не гомогенних (однорідних), а когерентних (взаємопов'язаних) регіонів, поєднаних усе більш тісними внутрішніми зв'язками. Друге говорить про інтенсивне формування транскордонних регіонів, які раніше зазвичай перебували на початкових етапах свого розвитку. Здебільшого вони були гомогенними і виділялися за критеріями однорідності деяких показників. Сьогодні активно розвиваються зв'язки між національними регіонами країн, розташованих по різні боки кордонів, які з гомогенних перетворюються на когерентні транскордонні регіони. Третє положення пояснює, яким чином у процес формування транскордонних регіонів включаються владні структури сусідніх держав, їхніх адміністративно-територіальних одиниць і муніципалітетів. Тоді відбувається укладання міжнародних угод про розвиток співробітництва та формування транскордонних регіонів. При цьому має місце створення міжнародних асоціацій, що координують їхній розвиток.

Отже, процеси глобалізації й регіоналізації невіддільні один від одного. Глобалізація реалізує свій потенціал завдяки регіоналізації, тобто світовий простір децентралізується задля подальшого підвищення життєздатності тих територіальних (економічних, політичних) утворень, що в нього входять. Взаємозв'язок між процесами глобалізації економіки та регіоналізації національних господарств можна вважати взаємозумовленим в аспекті застосування регулювальних методів макро- і мікроекономіки. Починаючи з середини ХХ ст., частину прав у сфері монетарної й торговельної політики (як методів регулювання мікроекономіки) уряди країн почали добровільно передавати наддержавним організаціям, створюючи таким чином умови для формування єдиного економічного простору в межах співтовариства держав. Ступінь зв'язку між економіками при цьому може бути різним: від єдиної митної зони, митного союзу до формування спільної економічної, валютної, фінансової політики. Поглиблення процесу інтернаціоналізації економік приводить до нового якісного стану – глобалізації економічної системи. При цьому в діяльності національних держав основними засобами впливу на

економіку залишаються фіскальна політика (тобто традиційний набір засобів влади федеративних держав регіонального рівня).

Тенденції регіоналізації та глобалізації не суперечать одна одній, позаяк відображають об'єктивні процеси розвитку сучасної економіки й науково-технічного прогресу. Світове господарство перетворюється на комплекс все більш взаємозалежних структур за рахунок якісно нового взаємозв'язку регіональних інтеграційних блоків. Мотивацією економічної інтеграції країн, що розвиваються, стає об'єднання власних ринків, ресурсів і виробничих потенціалів для подолання господарської відсталості, а низький рівень соціально-економічного розвитку детермінує сильнішу порівняно з розвиненими країнами роль держави в такому процесі.

Стосовно регіоналізації, то з огляду на перебіг глобальних процесів, вітчизняний дослідник О. Гаврилюк сформулював три такі положення:

- 1) глобалізація посилює процес регіоналізації;
- 2) регіоналізація веде до поляризації суспільства;
- 3) унаслідок цього глобалізація теж посилює поляризацію суспільства.

Поглиблення поляризації в суспільстві зовсім не означає неможливості появи нових полюсів зростання економіки (відповідно до гіпотези Кондратьєва – Валлерстайна про циклічність розвитку та неминучість зміни світового лідерства). Це положення може бути застосоване також для оцінювання розвитку й конкуренції регіонів. Принципове питання полягає в тому, яким чином зазначені вище положення мають бути використаними органами влади країн, регіонів, муніципалітетів у плануванні соціально-економічного розвитку (таке планування має місце у багатьох країнах, зокрема країнах – членах ЄС)²⁵.

Пов'язані між собою процеси глобалізації та регіоналізації формують поліцентризм у світовому економічному просторі, їх можна позначити як дихотомію світового економічного процесу. При цьому регіональні утворення, з одного боку, були, є і будуть втіленням глобалізації, її активними суб'єктами. З іншого боку, вони претендують на роль опонентів міжнародних економічних організацій і на формування особливих полюсів глобалізації.

Розкриття суперечливої взаємодії процесів глобалізації та регіоналізації потребує поглибленого розгляду теоретичних аспектів процесу регіоналізації міжнародних економічних відносин.

Досвід формування регіональних торговельних блоків та об'єднань у різних регіонах світу показує, що їх утворення детерміноване наявністю комплексу факторів економічного, геополітичного, територіального, національного й культурного характеру. Суперечлива взаємодія цих факторів впливає не тільки на долю подібних угруповань, але й зумовлює так само неоднозначний вплив регіоналізму на розвиток світової економіки й торгівлі.

Разом з тим, у діяльності регіональних економічних організацій можна виділити такі спільні основні напрями:

- узгодженість розвитку економік країн-учасниць задля забезпечення

²⁵ Гаврилюк О.В. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення сучасних глобальних регіональних тенденцій // Регіональна економіка. – 2012, № 3 – С. 8.

стійких темпів зростання, вільного руху факторів виробництва;

- координація планів і перспектив розвитку найважливіших галузей економіки;

- сприяння інвестиційній та інноваційній діяльності в окремих країнах, а також в економічних угрупованнях;

- стимулювання розвитку підприємництва на рівні окремих фірм;

- забезпечення вільного переміщення капіталів, товарів і робочої сили;

- захист прав власності й свободи ведення бізнесу.

При цьому, розглядаючи територіальні співтовариства, можна виділити такі рівні регіоналізації світової економіки:

- глобальні наднаціональні інститути;

- регіональні інтеграційні об'єднання;

- національні держави;

- автономні утворення в середині держави.

Глобальні наднаціональні інститути світової економіки поєднують держави в планетарному форматі. До них належать економічні органи ООН, Міжнародний валютний фонд, група Світового банку, СОТ, ОЕСР, ОПЕК та ін.

До організацій другого рівня належать регіональні угруповання. Серед таких успішно функціонують такі інтеграційні структури як Європейський Союз, НАФТА, АТЕС, МЕРКОСУР.

Співвідношення між цими двома рівнями світової економіки відображає поєднання процесів глобалізації та регіоналізації. Як саме це відбувається та які існують тенденції зміни взаємозв'язку між рівнями в глобалізованому світі, являє собою значний теоретичний і методологічний інтерес.

Наразі в сучасному світовому господарстві можна спостерігати зміцнення регіональних угруповань. Причини й фактори цього явища можна оцінювати по-різному, наприклад, вважаючи регіональні блоки важливим інструментом світової торгівлі, завдяки якому розвивається міжнародний обмін в умовах, коли ефективність багатосторонніх торговельних переговорів у рамках СОТ різко знизилася. Тож завдяки функціонуванню регіональних блоків вдається компенсувати втрату потенціалу в роботі зазначеної наднаціональної структури. Ще однією з причин посилення ролі регіональних угруповань виступає більш активне використання ринкового потенціалу та можливість захисту національних економічних інтересів країн-учасниць. До прикладу згадаємо, що Європейський Союз є членом СОТ, представляючи спільні інтереси країн, які є його членами. Суттєва мотивація для приєднання країн до регіональних блоків полягає також в наданні їм торговельних преференцій і створенні умов вільної торгівлі між членами таких організацій. До того ж, успіх регіональних угруповань багато в чому зумовлюється тимтим, що між сусідніми країнами (природними союзниками й партнерами) існує більша довіра, а тому їм легше домовитися між собою, ніж вести переговори у світовому масштабі.

6.2. Регіональні угруповання в глобальній системі міжнародних економічних відносин

Тенденція до регіоналізму слугує відображенням поглиблення складності міжнародних відносин, пов'язану з посиленням взаємозалежності суверенних держав. У такій ситуації держави намагаються мати абсолютний вииграш від участі у світовій економіці й набути відносних переваг, виконуючи регіональні угоди. З огляду на таку позицію держав можна виділити низку важливих особливостей нинішнього регіоналізму:

1. Регіональні угоди охоплюють надзвичайно велику кількість країн, яка постійно зростає. Про це свідчать розширення ЄС, а організація АТЕС уже включає 21 країну й тимчасово припинила процес прийняття нових членів. Зростає також число охочих приєднатися до структури БРІКС (на 2020 р. з офіційним зверненням щодо членства звернулось 17 країн), а декілька країн мають статус спостерігача в АСЕАН. Отже, можна говорити про настання епохи «мегарегіоналізму».

2. Важливу роль у регіональних угодах на сьогодні відіграють наддержави (США, Японія, Китай), які раніше не були їх учасниками, а сьогодні у своїй зовнішній політиці надають перевагу глобалізму.

3. Регіональні об'єднання включають не тільки індустріальні країни, а й ті, що розвиваються. Наприклад, НАФТА об'єднує США, Канаду й Мексику, АТЕС – індустріальні, нові індустріальні й країни, що розвиваються, при чому економічна, політична, соціальна й культурна різноманітність цих структур суттєво ідрізняє їх від традиційних регіональних об'єднань. Склад ЄС більш однорідний, ніж у НАФТА й АТЕС, але й у ньому в міру розширення кола країн-учасниць, така однорідність поступово порушується.

4. Як і раніше, метою багатьох регіональних угод є заохочення до торгівлі між їх учасниками, однак нині в таких угодах все більшої ваги набувають зв'язки з іншими регіонами. Причому характерно, що дотепер зміцнення зв'язків із зовнішнім світом не послабляло, а посилювало регіональну солідарність.

5. У минулому регіоналізм ґрунтувався переважно на відносинах між державами й стосувався всієї економіки кожної країни – учасниці угоди. Сьогодні відбувається формування спільнот, які можна назвати «природними економічними зонами» (ПЕЗ). Прикладом такої спільноти може слугувати так званий Трикутник зростання, що включає Південну Малайзію, Сінгапур та індонезійську провінцію Ріау. Хоча ПЕЗ утворюються на суміжних територіях країн, вони не розраховані на інтеграцію економік цілих держав. Країни, що запроваджують створення таких зон, перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Мета, яку вони при цьому ставлять перед собою, полягає в забезпеченні експорту продукції за межі регіону, а єдиним критерієм для участі країн у такій економічній зоні виступає ефективно поєднання факторів виробництва.

Регіональні утворення мають забезпечити цілісність, здатність

витримувати випробування на міцність відносин завдяки спільності корінних економічних інтересів, наявності стратегічної політичної мети, захисту своїх ідеологічних імперативів. Інтеграційні процеси в середині блоків дозволяють об'єднати інтелектуальні й матеріальні ресурси країн регіону й створити більш сприятливі умови для їхнього економічного розвитку й конкурентних переваг на світовому ринку. Крім того, формування блоків – це своєрідна захисна реакція на дестабілізацію економічної ситуації під впливом світових фінансових криз. Досить згадати, що світова фінансова криза 1997 р. не зачепила країни Євросоюзу завдяки тому, що вони надавали перевагу торговельним і фінансовим відносинам між собою. А регіон АСЕАН вже наприкінці 1998 р. майже повністю подолав наслідки кризи.

Поєднання глобалізму (носієм якого, зокрема, є СОТ) з регіоналізмом, стало загальносвітовою тенденцією, чи не найважливішою політичною та економічною тенденцією сучасності. Шляхи подолання суперечності між двома явищами, зокрема, уникнення замкненого регіоналізму, полягають у пошуках компромісних рішень. У сучасній міжнародній торговельній системі можна виявити такі описані нижче реальні механізми, що перешкоджають впливу описаної тенденції.

1. Вертикальний механізм проявляється в тому, що в середині великих регіональних структур існують інші, дещо менші об'єднання. Серед таких, зокрема, можна назвати заходи, реалізовані в рамках АСЕАН: Угоду про створення Зони вільної торгівлі (АФТА) та АСЕАН-Австрало-Новозеландську угоду про створення зони вільної торгівлі (ААНЗФ). Доцільність таких об'єднань має сприяти прискореній лібералізації економічних процесів порівняно з тим, як це має місце в організаціях, до складу яких вони входять. Крім того, деякі країни одночасно беруть участь у різних регіональних об'єднаннях (Китай та Індія, наприклад, є членами ШОС і БРІКС).

2. Горизонтальний механізм подолання суперечностей передбачає взаємодію між регіональними угрупованнями. Кожне з них виникає не тільки задля лібералізації економічних відносин між його членами, а й з метою забезпечення доступу до ринків інших регіональних груп та залучення їхніх капіталів. У сучасному світі жодна регіональна група, якою б великою вона не була, не може домогтися повної самодостатності у сфері торгівлі. Реалізуючи внутрішньорегіональну лібералізацію, та чи інша група країн підвищує свою конкурентноспроможність серед інших регіональних груп. Своєю чергою останні також пришвидшують процеси лібералізації, а тому, відповідно підвищують власну конкурентноспроможність.

3. Ведення міжрегіонального діалогу і переговорів. Регіональні об'єднання, до яких входять індустріальні держави та країни, що розвиваються (наприклад участь Мексики в НАФТА), вигідні останнім, оскільки полегшують їм доступ до ринків перших і забезпечують приплив капіталу, економічну допомогу. При цьому, беручи до уваги глобалізацію та загострення конкуренції на зовнішніх ринках, вони повинні прагнути до багатосторонніх зв'язків, завдяки чому мати можливість використовувати ринки і капітали

індустріальних країн, що перебувають за межами регіону. З іншого боку, індустріальним країнам також важливо мати доступ до розвинених країн з інших регіональних об'єднань як ринків збуту та об'єктів вкладання капіталу.

Отже, переговори ведуться, як правило, між індустріальними країнами з однієї регіональної групи та країнами, що розвиваються, з іншої. Подібний формат взаємодії дозволяє уникнути формування властивого для регіоналізму замкненого блоку. Завдяки цьому вдається скоригувати дискримінацію між членами й не членами окремих регіональних груп, що виникає в ході регіональної лібералізації. Але якщо регіоналізм не виступає засобом підвищення динаміки економічного розвитку країн одного угруповання, а тільки слугує захисним механізмом проти економічної експансії іншого регіону, то це може підштовхнути до ізоляціонізму й утворення ворожих блоків. Однак, враховуючи, що нинішній регіоналізм виникає як реакція на глобалізацію економічної діяльності, то виникнення такого роду протистояння між регіональними групами досить малоімовірне.

До негативних наслідків функціонування регіональних угруповань належить дискримінаційна політика стосовно країн, які не є їхніми членами; обмеження вільної торгівлі рамками згаданих структур. Це може завдати чималої шкоди розвитку світової економіки, адже турбота про економічне зростання та забезпечення добробуту населення країн – учасниць блоку навряд чи викличе там занепокоєння із приводу становища людей у третіх країнах.

Еволюція регіональних інтеграційних процесів дедалі сильніше залежить не тільки від внутрішніх факторів, адже вони перебувають під впливом глобалізації, коли зростають вимоги зовнішнього середовища і посилюється міжнародна конкуренція. Відомо, що створення єдиного економічного простору супроводжується формуванням окремих інтеграційних угруповань. Як правило, їхні учасники розвиваються ефективніше порівняно з тими, які тримаються одноосібно. Відтак має місце розмиванням кордонів ведення бізнесу, а також посилюється економічна взаємозалежність держав. В цих умовах можна констатувати зміну ідеології міжнародної економічної інтеграції, коли регіональні організації, які раніше концентрували діяльність насамперед на зближенні національних господарств країн-учасниць, самі перетворюються на активних дійових осіб глобального економічного простору, а інтеграція дедалі сильніше сприяє включенню регіону у світове господарство. Водночас глобалізація настільки активізує міжнародну конкуренцію, що держави мусять докласти максимум зусиль аби посісти гідне місце у світовому господарстві.

У вищезазначеному контексті показовим може бути приклад модифікації регіональних процесів під впливом політики Китаю. Процес піднесення й нарощування міжнародного впливу цієї держави, перетворення її в нову наддержаву збігається із процесом переміщення центру сили у світовій системі з Атлантики в Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Тепер вже стало зрозумілим те, що транснаціональні виклики досить чітко набувають вираження в китайському регіоні, який формується експансивно і в якому сконцентровано не тільки значний економічний потенціал XXI ст., але й відбуваються

інтеграційні процеси, значення яких виходить далеко за межі регіону.

У результаті комплексного розгляду проблем і суперечностей розвитку КНР, а також тенденцій виникнення нової китайської форми «глобальної регіоналізації», тобто східноазійської підсистеми міжнародних відносин, що пов'язані з енергетичними параметрами, важливим вбачається піднесення Китаю, зростання його ресурсних потреб та глобальні наслідки регіональної трансформації Східної Азії під впливом «китайського фактора». Описані тенденції відображають усю складність і багатогранність процесів, що при цьому відбуваються, бо це залежить не тільки від економічного розвитку Китаю, а й від багатьох супутніх проблем, що перебувають у сфері міжнародних відносин.

У загальному вигляді дослідниками було сформульовано концепції «мирного піднесення» і «гармонійного світу» в сенсі більш активного позиціонування КНР як держави, що ненасильницькими методами (завдяки ефективному економічному розвитку й енергійній миролюбній зовнішній політиці) домагається глобального статусу. «Мирне піднесення» КНР, будучи компонентом «китайського регіоналізму, який глобалізується», також означає реалізацію стратегії енергетичної безпеки країни, диверсифікованість її енергетичної політики, формування оптимального глобального середовища з метою планомірного здійснення внутрішньої регіоналізації.

Концепція «китайського глобального регіоналізму», у якій згенеровано нове позиціонування КНР на міжнародній арені у вигляді «держави, яка глобально регіоналізується», передбачає створення у світовій спільноті глобальної зони стратегічної взаємодії з Китаєм, за умови його безпечного розвитку, у т. ч. в енергетичній сфері. На думку аналітиків, це не просто регіональна стратегія, вона набагато ширша, її фактично можна вважати новою китайською світовою стратегією.

Швидкі темпи розвитку економіки Китаю потребують активного використання нових енергетичних ресурсів, отже, простежується прямий зв'язок цього явища з енергетичними параметрами «китайського регіоналізму, який глобалізується». Амбітні цілі, які поставив перед собою Китай, зокрема досягти рівня розвинених країн до середини поточного сторіччя, збільшити вчетверо ВВП і побудувати суспільства «сяокан» до 2020 р., неможливі без нарощування та серйозної модернізації національного енергетичного комплексу. Як бачимо, перед країною в короткостроковій перспективі постає проблема забезпечення стабільного імпорту енергоресурсів, яка вже стала фактором зовнішньої політики та нової концепції національної безпеки КНР. Виходячи з концептуального розуміння китайськими фахівцями системи національної безпеки, очевидним стає зростання взаємозалежності китайської та світової енергетики, міжнародна орієнтація її енергоресурсної стратегії й політики безпеки.

Отже, суперечності розвитку, які постають під впливом глобалізації, КНР спроможна вирішувати тільки, залучаючи у власний регіон нові країни та їхні потенціали, формуючи просторово поділену мережеву систему регіонального

відтворення й обміну. У цьому контексті важливою передумовою стабільності китайської економіки вважається освоєння Сибіру й Далекого Сходу, а також співробітництво з Росією у сферах енерго- та інших ресурсів, а також у наукомістких галузях економіки.

Гнучка й продумана політика керівництва КНР у здійсненні «глобальної регіоналізації» детермінує співробітництво з усіма країнами та регіонами на принципах взаємозалежності й взаємодоповнення, що створює сприятливі можливості для вирішення національних проблем цієї країни. Основний вектор китайської політики «глобальної регіоналізації» спрямовано на розширення її впливу і систем колективної взаємодії в «китайському регіоні», надання їм багаторівневого характеру, а потім і формування на їхній основі єдиної системи колективної взаємодії в Східній Азії, коли в її центрі буде Пекін. Цей напрям політики керівництва КНР пов'язаний з осмисленням нових підходів до вирішення проблем енергетичної безпеки, що припускають взаємопроникнення між раніше створеними регіональними групами та найбільшими країнами, що входять до їхнього складу.

Саме описана тенденція зумовлена активізацією міжнародної експансії китайського капіталу в енергетичній сфері. Отже, як бачимо, визначальну роль в реалізації енергетичної безпеки КНР відіграють не економічні, а геополітичні, політичні та інші ризики й фактори, тобто в сучасних умовах посилюється важливість аналізу насамперед енергетичних параметрів і факторів міжнародних відносин. Підбиваючи підсумок, закономірно припустити, що вся багатофакторна проблематика розвитку нині набуває для КНР особливої ваги.

ВИСНОВКИ

1. У розвитку світових систем (невід'ємною частиною яких є світова економіка) спостерігаються періодичні трансформації в структурі та характері центрів світової влади, які постійно повторювались: монополярність, поліполярність, біполярність. Є всі підстави визначити циклічний характер змін міжнародного економічного порядку та формування на сучасному етапі біполярної світової системи, яка передбачає інституціональне забезпечення глобальних трансформацій за допомогою коаліції держав або регіональних інтеграційних угруповань.

2. Ринкові механізми розвитку світового господарства також характеризуються функціональним дуалізмом, що закономірно зумовлює формування біполярної конструкції всієї світогосподарської системи, у якій спостерігається переважний розвиток глобалізації з одного боку та перебіг діалектично протилежного процесу економічної регіоналізації, з іншого. Феномен регіоналізації відображає таку структуру міжнародних відносин, у рамках якої основна взаємодія припадає на різні регіональні угруповання, а не на окремі великі держави або коаліції географічно віддалених країн.

3. Глобалізація несе потужний інтеграційний заряд, системоформувальний потенціал, а регіоналізація реалізує функцію

економічної диференціації та соціальної стратифікації країн і територіально локалізованих структур. Базовою детермінантою такого процесу виступає конкуренція. І тут прикладом може бути діяльність численних інтеграційних об'єднань (зокрема ЄС, АСЕАН, МЕРКОСУР), бо їхнім членам у першу чергу надається першочерговий національний режим, а решті – в кращому випадку преференційний, або також національний не одразу, а через певний проміжок часу. Такий порядок можна пояснити усвідомленням загроз глобалізації та намаганням створити захисні механізми для діяльності учасників інтеграційних угруповань.

4. Процеси глобалізації та регіоналізації стали детермінантними у світовому економічному розвитку. Нове тисячоріччя започаткувало динамічну зміну парадигми регіонального економічного розвитку. У зв'язку з цим дедалі частіше починають діяти нові, відмінні від традиційних, концепції розвитку, що базується на регіональній конкуренції, інноваційній мотивації транснаціональній інтеграції й глобально орієнтованій регіональній політиці. Про це свідчать успіхи в розвитку країн Східної й Південної Азії, Латинської Америки, Африки, що входять до складу різних економічних регіональних блоків.

5. Взаємодія процесів регіоналізації й глобалізму може мати три наслідки: регіоналізація стає компонентом процесу глобалізації; регіоналізація являє собою реакцію на глобалізм; регіоналізація й глобалізація – це паралельні тенденції або такі, що перетинаються. У першому випадку регіоналізацію можна розглядати як певну стадію процесу глобалізації, завдяки якій значно спрощується інтеграція національних економік у світовий ринок. У другому варіанті регіоналізація виступає як протиположна процесу глобалізації, зумовлена націоналістичними, меркантильними й культурними інтересами групи країн. Проте, у сфері економіки й безпеки процеси регіоналізації та глобалізації часто йдуть паралельно, взаємодіючи між собою.

6. До важливих особливостей розвитку сучасного регіоналізму було віднесено такі: дія регіональних угод охоплює надзвичайно велику кількість країн, яка постійно зростає; важливу роль в реалізації регіональних угод на сьогодні відіграють наддержави (США, Японія, Китай), які раніше не були їхніми учасниками, а сьогодні обрали глобалізм; регіональні об'єднання включають не тільки індустріальні країни, а й ті, що розвиваються; метою багатьох регіональних угод є заохочення торгівлі між їхніми учасниками, однак нині в таких взаємодіях все більшої ваги набувають зв'язки з іншими регіонами; формування спільнот, які можна назвати «природними економічними зонами».

7. Глобалізацію та регіоналізацію можна інтерпретувати як діалектичну взаємодію різноспрямованих процесів. Так, явища глобалізації прямують до єдності світової економіки, а регіоналізація – до її фрагментації. До того ж, процеси останньої стоять на перешкоді вільної торгівлі під впливом діяльності власних угруповань, створюючи протекціоністські бар'єри для третіх країн, що опинилися за межами регіональних угод і союзів.

8. Регіональні об'єднання формують інституціональні альтернативи

тим міжнародним економічним організаціям, до яких входять країни світу незалежно від їхнього територіального розташування, тобто СОТ, МВФ, Світовому Банку, економічним структурам ООН. Саме з цих обставин випливає суперечливість процесів глобалізації й регіоналізації.

9. Одночасне зміцнення позицій регіональних угруповань, розширення їхнього кількісного складу, усе це сприяє збільшенню економічного й політичного впливу згаданих об'єднань, відображаючи тим самим агрегування факторів глобального ринку. Своєю чергою, таке укрупнення дозволяє більш легко узгоджувати інтереси суб'єктів у планетарному масштабі. Без сумніву, наслідком цього стає поглиблення глобалізаційних процесів.

Питання для обговорення

1. Як можна охарактеризувати трансформації суспільних процесів в сучасній світовій системі?

2. У чому проявляється визначальна роль процесів глобалізації та регіоналізації у світовому економічному розвитку?

3. Які спільні основні напрями можна виділити в діяльності регіональних економічних організацій?

4. Які типи регіоналізації було виділено в сучасних теоретичних дослідженнях?

5. Як можна описати феномен «глобального регіоналізму» Китаю в контексті розвитку центрів економічного впливу країн в Південно-Східній Азії?

6. Які важливі особливості нинішнього регіоналізму створюють відносні переваги учасникам регіональних угод?

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 6

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Формування, розвиток та поглиблення економічних взаємозв'язків між країнами завдяки відкритості національних економік.

2. Економічна категорія, яка відображає об'єктивну закономірність розширення взаємодії країн у глобальному масштабі на основі єдності цілей та інтересів у наслідок інтернаціоналізації господарського життя, розвитку системи міжнародного поділу праці й політичної взаємодії.

3. Регіональні блоки латиноамериканських країн.

4. Найбільш впливові регіональні угруповання азійських країн.

5. Відкрите екстравертне співробітництво, що має на меті вирішення економічних, політичних, культурних, екологічних та інших проблем і завдань; інтеграційний феномен, пов'язаний із переходом співробітництва від міжнаціонального до наднаціонального рівня, що супроводжується інституціоналізацією міжнародної економічної інтеграції, пошуком оптимальних

шляхів включення країн – учасниць регіонального угруповання в загальносвітові процеси.

6. Високий рівень міжнародних економічних відносин, за якого процес господарсько-політичного об'єднання країн відбувається на основі міжнародного поділу праці та здійсненні узгодженої міжнародної торговельно-економічної політики.

7. Всеосяжний, багаторівневий процес набуття регіональним простором однорідності в різних сферах суспільного життя, серед яких особливе значення набуває культура, безпека, економіка та політика.

8. Північноамериканська зона вільної торгівлі.

9. Співробітництво між країнами, що характеризується інтравертністю, тобто протекціоністською спрямованістю, домінуванням політичних чинників.

Терміни і поняття:

- а) МЕРКОСУР, Андське угруповання;
- б) НАФТА;
- в) міжнародна економічна інтеграція;
- г) новий регіоналізм;
- д) інтернаціоналізація економіки;
- ж) АСЕАН, АТЕС
- и) регіоналізація;
- к) трансрегіоналізація;
- н) старий регіоналізм.

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Які можливі сценарії взаємодії процесу регіоналізації й глобалізму в суспільстві?

- а) Регіоналізація являє собою компонент глобалізації;
- б) регіоналізація виникає як реакція на глобалізм;
- в) регіоналізація й глобалізм – паралельні або такі, що перетинаються тенденції;
- г) усі варіанти правильні.

2. Які регіональні угруповання азійських країн найбільш впливові?

- а) АСЕАН;
- б) АТЕС;
- в) МЕРКОСУР;
- г) правильні відповіді в п. а, б.

3. Яка з названих структур є виконавчим органом ЄС?

- а) Європейський парламент;
- б) Європейська рада;
- в) Рада ЄС;
- г) правильної відповіді немає.

4. Яке з названих інтеграційних об'єднань являє собою політичний та економічний союз?

- а) НАФТА;
- б) ЕКОВАС;
- в) ЄС;
- г) Бенілюкс.

5. Скільки країн стали членами ЄС на момент його створення?

- а) 12 країн;
- б) 6 країн;
- в) 11 країн;
- г) 9 країн.

6. Які країни входять до регіонального угруповання НАФТА?

- а) Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія;
- б) Китай, В'єтнам, Республіка Корея;
- в) Єгипет, Ангола, Лівія;
- г) США, Канада, Мексика.

7. Який рівень регіональної інтеграції відображає система взаємозв'язків, сформованих у межах міждержавного внутрішньофірмового простору?

- а) Макрорівень;
- б) мезорівень;
- в) мікрорівень;
- г) усі відповіді неправильні.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. Прикордонне економічне співробітництво відіграє важливу роль у зближенні країн і регіонів, розташованих по обидві боки кордону.

2. У зоні вільної торгівлі здійснюється загальна економічна і валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.

3. Регіоналізм – це виключно ідеологія державного втручання в економічні процеси.
4. Криза інституту суверенної національної держави виступає фактором перебігу процесів сучасної регіоналізації.
5. Регіоналізація й глобалізм – повністю незалежні одна від одної тенденції.
6. Проблеми регіоналізації обмежують ведення вільної торгівлі форматом своїх угруповань, створюючи протекціоністські бар'єри для третіх країн.
7. У митному союзі забезпечується взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці.
8. МЕРКОСУР – це інтеграційне об'єднання країн азіатсько-тихоокеанського регіону.
9. Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є Європейський союз.
10. АТЕС створено в 1957 р. з ініціативи Австралії.
11. Об'єктивною основою інтеграції виступає високий рівень міжнародного поділу праці й інтернаціоналізації виробництва.
12. Процес регіоналізації відбувається тільки на макроекономічному рівні.

ТЕМА 7. РЕГУЛЯТОРНА СИСТЕМА ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Зростання обсягів транскордонного руху товарів і факторів виробництва, збільшення кількості суб'єктів господарювання та форм взаємодії між ними за умов глобалізації призводить до ускладнення системи міжнародних економічних відносин та зумовлює посилення координації господарської діяльності. Отже, глобальна економіка потребує відповідної цим змінам системи інститутів її регулювання.

Наявні міжнародні регулятивні інститути, які були покликані обслуговувати переважно інтереси розвинених країн, сьогодні потребують якісних функціонально-організаційних змін з огляду на інтереси всіх суб'єктів глобального ринку та задля забезпечення світової економічної рівноваги. У цій темі розглянуто процеси становлення, еволюції, а також основні напрями змін і ключових принципів побудови сучасної моделі інституалізації глобального економічного розвитку.

7.1. Глобальна система регулювання світової економіки: етапи формування та механізми функціонування

У широкому розумінні поняття глобального регулювання пов'язано з процесом управління на міжнародному рівні міждержавного керування політичних дій, реалізацію владних повноважень інституціями та контролем за фінансовими потоками у глобальному економічному просторі.

Ані концепція, ані складність глобального регулювання не є чимось новим. Витоки міжнародного регулювання було закладено Вестфальською системою міжнародних відносин (сформованою на основі однойменного договору 1648 р), яка на своїх початках передбачала забезпечення стабільності міжнародних взаємин у Європі. Засадничими принципами цієї системи виступали суверенітет та рівність прав держав-націй з пріоритетом їх інтересу, відмова від зовнішнього втручання у внутрішні справи та взаємодія країн на основі договорів і міжнародного права, які забезпечувалися підтриманням балансу сил усіх країн-учасниць. З визначальним впливом європейських країн на формування традицій і правил міжнародної відносин, дія цих принципів Вестфальської системи поширилася в глобальному масштабі. Спираючись на вихідні засади міжнародного регулювання, закладені цією системою, вітчизняний вчений В. Липов виділяє кілька наступних етапів розвитку та

формування глобального регулювання, серед яких виокремлює такі²⁶:

– *Епоха «Золотого стандарту» та вільної торгівлі*, яка характеризується парадоксальністю ролі її керівного принципу у глобалізації, коли держава, суверенітет якої вважався у рамках Вестфальської системи беззаперечним, відмовляється від використання можливості впливу на коливання курсу національної валюти, а ключову роль у забезпеченні стабільності курсу грошей відіграють незалежні від національних урядів центральні банки – емітенти. Функції монетарної політики обмежуються забезпеченням емісії товарних і символічних грошей у співвідношенні, яке забезпечує підтримку купівельної спроможності останніх через гарантовану можливість їх вільного обміну на золото. Механізм «Золотого стандарту» обумовлював специфіку режиму вільної торгівлі, коли свобода міжнародних розрахунків пов'язується зі стабільністю курсів валют, а основні потоки товарів спрямовуються всередині колоніальних імперій та між метрополіями, близько розташованими одна від іншої та зосередженими в Європі.

– *період дії Бреттон-Вудської системи*, характерною ознакою якого було надання переваги принципу мультилатералізму в міжнародних відносинах, що передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення рішень, затвердження міжнародних норм у рамках міжнародних організацій, але на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним. Така система стала результатом втілення в життя рішень конференції країни – учасниць антигітлерівської коаліції (м. Бреттон-Вудс, 1944 р.), на якій було погоджено засади післявоєнного устрою світу та прийнято рішення про створення ООН, МВФ, ВБ, угоду ГАТТ.

– *вісімдесяти роки ХХ ст. – початок першого десятиліття ХХІ ст.*, пов'язані зі змінами у міжнародному економічному середовищі, що призвели до відмови США від своїх зобов'язань з підтримки золотого вмісту долара як валюти міжнародних розрахунків та переходом до Ямайської системи валютного регулювання, створення СОТ (за підсумками Уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ в 1995 р.). Ключові зміни в міжнародній торговій політиці, що полягали в перегляді співвідношення пріоритетності внутрішніх і міжнародних правил торгівлі на користь останніх, своєю чергою, продукували поступову зміну підходів до системи глобального економічного регулювання, перехід до нової її моделі. Особливу роль у визначенні орієнтирів глобальної взаємодії в цей період відіграли принципи, задекларовані у Вашингтонському консенсусі: дерегулювання економіки; переважання в міжнародних відносинах неолібералізму і гіперглобалізація, лібералізація зовнішньої торгівлі та фінансових ринків; вільні обмінні курси валют; захист прав власності та приватизація.

Після Другої світової війни процес макроекономічного регулювання світової системи господарювання мав такі основні напрями:

– Комплексна лібералізація міжнародної торгівлі товарами і послугами

²⁶ Липов В.В. Глобальна економіка : навч. посібн. : у 2-х частинах. Частина 1. Теоретичні засади глобальних досліджень [Електронний ресурс] / В. В. Липов. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 228 с.

спочатку шляхом затвердження відповідних Правил міжнародної торгівлі товарами ГАТТ, а надалі через створення міждержавних організацій МТЦ, СОТ, МТЦ, ЮНКТАД (у рамках ООН).

– Регулювання міжнародних валютних відносин, платіжних балансів країн та заборгованості між ними через діяльність організацій групи СБ, ЄБРР, МВФ, Паризького та Лондонського клубів кредиторів.

– Здійснення структурних реформ та сприяння промислового розвитку національних економік, насамперед в країнах, що розвиваються, за участю спеціалізованих установ і програм ООН (ЮНІДО, ПРООН), МБРР, ЄБРР, а також міжнародних фінансових інституцій.

– Стабілізація кон'юнктури на світових ринках сировини і продовольства шляхом укладання міжнародних торговельних угод, створення міждержавних організацій країн–виробників і експортерів (ОПЕК, ОАПЕК та ін.) та міжнародних рад з врегулювання світових товарних ринків (МРОЛ, МРЗ та ін.).

– Регіональна міжнародна економічна інтеграція у формі створення комплексних міжнаціональних (або наднаціональних) структур регулювання та єдиної економічної політики (серед таких ЕС, НАФТА, МЕРКАСОР тощо).

– Координація та узгодження єдиних правил функціонування міжнародної інфраструктури (зокрема в галузях транспорту, зв'язку, фінансових розрахунків, охорони прав інтелектуальної власності та ін.).

Регулювання на мікроекономічному рівні здійснюється, насамперед через механізми корпоративного управління ТНК, які сьогодні перетворились на основний механізм технологічного вдосконалення сучасної світової економіки, нарощування конкурентноспроможності, динамізації економічного зростання в цілому та міжнародної торгівлі, зокрема.

Сучасний період ознаменований пошуком шляхів поєднання суперечливих тенденцій наднаціонального регулювання та поверненням до принципів мультилатералізму.

Необхідність у новому, сучасному багатосторонньому механізмі регулювання обумовлено наступними факторами:

- розвитком взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік;
- посиленням міжнародної інтеграції та кооперації праці, що викликали транснаціоналізацію виробничої діяльності;
- зростанням міжнародного товарообміну (за останні 50 років світовий товарообіг збільшився більш ніж у 15 разів);
- досягненням валютно-фінансової стабільності у межах спеціальних систем (спочатку Бреттон-Вудської, потім Ямайкської);
- неузгодженістю національних законодавств, що викликало потребу у створенні єдиного універсального механізму організаційно-правового регулювання міжнародних економічних відносин, тому, що правова основа та методи вироблення та прийняття управлінських рішень на рівні державного та приватного секторів вимагали їх уніфікації з погляду способів вироблення рішень, методів контролю, санкцій задля уникнення численних міжнародних суперечок;

- розвитком регіональної економічної інтеграції;
- еволюцією міжгалузевого економічного співробітництва на багатосторонній основі;
- пов'язаною з економічною глобалізацією та інтеграцією соціально-економічною диференціацією умов життя людей у різних країнах, яка об'єктивно поставила питання про надання допомоги та сприяння з сторони розвинених країн країнам, що розвиваються, і серед них найменш розвиненим і бідним країнам; такі зусилля вимагали координації дій та розробки єдиної стратегії соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються, розробки коштів та інструментів, надання їм економічної, фінансової та технічної допомоги.

Причинами переходу до колективних, багатосторонніх дій розвинених країн з середини ХХ ст. стало усвідомлення реальної небезпеки глобальної фінансово-економічної кризи, розуміння того, що в умовах швидкого розвитку процесів транснаціоналізації та світової інтеграції виробництва недостатніми є зусилля однієї чи навіть низки країн щодо стабілізації економіки та зниження ризику кризових ситуацій.

Регулювання здійснюється за такими основними сферами міжнародних економічних відносин:

- промислове співробітництво;
- співробітництво у галузі транспорту;
- співпраця у валютно-фінансовій сфері;
- співробітництво у галузі світової торгівлі;
- співробітництво у галузі інтелектуальної власності;
- співробітництво у галузі стандартизації та сертифікації продукції;
- співробітництво у галузі інвестицій;
- науково-технічне співробітництво;
- співробітництво у галузі міжнародної комерційної практики.

Дуже важливо вказати всі об'єкти, що регулюються, так як економічні методи регулювання визначаються специфікою кожного об'єкта регулювання.

Суб'єктами регулювання міжнародних економічних інтересів є:

- 1) держави (уряди та управлінський апарат);
- 2) міжнародні організації та неформальні групи інтересів;
- 3) транснаціональні компанії та банки (ТНК та ТНБ).

Розглянемо характер участі та взаємодії зазначених суб'єктів. Щодо держав з їхніми урядами та чиновницьким апаратом, то загальна схема участі в регулюванні економіки тут зрозуміла і розглядається в курсі макроекономіки. Головна особливість – розподіл країн на розвинені та розвиваються. Тобто фактично повноправними суб'єктами міжнародного регулювання виступають розвинуті країни, де сконцентровані фінанси, науково-виробничий потенціал. Країни, що розвиваються, виступають швидше зобов'язаними суб'єктами світової економіки.

Необхідно також зазначити, що в кожній державі (залежно від політичного режиму) механізм участі у регулюванні економіки значно

відрізняється. Наприклад, у Японії діє інститут прямого державного впливу на чолі з Агентством економічного планування, яке затверджує п'ятирічні плани. Тоді як у США внутрішньоекономічне регулювання здійснюється через Федеральну резервну систему з її 12 банками.

Питання держав як суб'єктів міжнародних економічних відносин, залишається у центрі уваги, але айважливіше зрозуміти дедалі важливішу і зростаючу роль досить «нових» суб'єктів – міжнародних економічних організацій та ТНК/ТНБ, мережних структур.

Міжнародні організації поділяються на урядові та неурядовими. Можна виділити три типи міжнародних міжурядових організацій за співвідношенням обсягу компетенцій, що перерозподіляються між державою та міжнародною організацією:

1) міжурядові організації, які здійснюють координаційні функції. У них перерозподілена компетенція залишається спільною для держави та організації. Зазвичай організація наділяється правом зобов'язувати своїх членів без їхньої згоди та проти їхньої згоди шляхом прийняття обов'язкових рішень більшістю голосів;

2) міжнародні організації, що виконують окремі наднаціональні функції, коли конкретні питання регулювання світової економіки передаються виключно у ведення міжнародної організації. У таких організаціях обмеженого наднаціонального типу в установчих документах встановлено гранично широку та об'ємну компетенцію, що стосується основних компонентів державної влади та обмежує функції держави стосовно цих компонентів. Така організація також має право зобов'язувати своїх членів підкорятися її рішенням без їхньої згоди та проти їхньої згоди, якщо рішення прийнято більшістю голосів. До організацій, які виконують наднаціональні економічні регулюючі функції, належать група Світового банку, і навіть МВФ, МБРР. Так, у Статуті МВФ, затвердженому 1945 р., жорстко обмежувалася компетенція держав-членів у сфері валютно-фінансової політики, зокрема держава-член позбавлялася права самостійно вводити валютні обмеження, змінювати паритет валют, проводити девальвацію та ревальвацію (грошову реформу) валюти. Останнє ставало можливим лише за згодою Фонду. Аналогічні статті містилися й у Статуті МБРР. У перші десятиліття діяльності МВФ та МБРР суворо контролювали дотримання цих повноважень;

3) наднаціональні організації мають такі відмінності: право міжнародної організації на втручання у питання, що належать до внутрішньої компетенції держави відповідно до її конституції; мають повноваження на створення з метою регулювання цих питань правил, обов'язкових для держав-членів та механізмів контролю та примусу до дотримання цих правил; покладають широкі повноваження щодо створення правил та контролю за їх дотриманням на непередставницькі органи; мають право своїми рішеннями зобов'язувати та наділяти правами фізичних та юридичних осіб держав. Типова організація наднаціонального типу – Європейський Союз (ЄС), який в особі своїх головних органів – Європейської Ради, Європейського Парламенту, Ради Європейського

Союзу та Європейської комісії уповноважений створювати правила-регламенти та директиви, обов'язкові для країн-членів. Також у складі ЄС діє Європейський суд, який контролює дотримання регламентів та директив та має повноваження на примус держав-членів до їх виконання.

Таким чином, взаємодія держав та міжнародних організацій призводить до зміни їх правового статусу. При створенні міжнародної організації держави виступають суверенними і рівноправними утворень як сторони міжнародного договору про заснування міжнародної організації. Процес взаємодії країн має узгоджений і координуючий характер.

З прийняттям статуту міжнародна організація стає суб'єктом міжнародного економічного права, що має свої повноваження, свої цілі та принципи. Міжнародні економічні організації зазвичай дотримуються принципу суверенної рівності держав-членів, про що свідчать положення про представництво одна держава – один голос, а також право добровільного виходу з організації. Держави передають міжнародним організаціям повноваження щодо прийняття обов'язкових рішень діяти у певних сферах, добровільно обмежуючи свій суверенітет. Разом з тим вони втрачають право робити дії, що входять до компетенції міжнародної організації, та зобов'язані підпорядковуватись її рішенням відповідно до повноважень організації.

Прикладом взаємодії міжнародної економічної організації та урядів країн-членів є СОТ: з одного боку, уряди беруть на себе певні зобов'язання щодо дотримання встановлених СОТ принципів міжнародної торгівлі та одночасно створюють для експортерів та імпортерів, підприємців та споживачів конкретні умови та зобов'язання; з іншого боку, СОТ є багатостороннім. торговий договір, що визначає права та обов'язки урядів у сфері міжнародної торгівлі товарами та послугами – положення угод, що утворюють правову базу СОТ, кодифікують світову комерційну практику, що спирається на складну систему багатосторонніх відносин, конвенцій, рішень, вироблених на основі національних законодавств найбільших країн світу.

Міжнародні неурядові організації – це створені з ініціативи приватних – фізичних чи юридичних – осіб об'єднання членів різної державної приналежності, створені з метою здійснення міжнародної діяльності некомерційного характеру та мають статус юридичної особи за внутрішнім (а не за міжнародним) правом. Це можуть бути об'єднання підприємців, міжнародні спілки підприємців, міжнародні загальноекономічні регіональні та галузеві асоціації експортерів та виробників сировинних товарів, кооперативні спілки, міжнародні, регіональні та змішані торгові палати, фонди розвитку, створювані неурядовими організаціями для координації економічної політики, вироблення міжнародних інших проблем.

Участь неурядової організації у глобальному регулюванні може набувати різноманітних форм. Проте, міжнародна неурядова організація відіграє політичну та технічну роль. Ця роль проявляється переважно через механізм консультацій. Деякі міждержавні організації доручають неурядовим організаціям функції, які безпосередньо долучають неурядові організації до підготовки та

реалізації міжурядових рішень організацій. У особливу групу виділяють міжнародні конгреси та конференції. Існує подібність процедури організації роботи міжнародних конференцій та міжнародних організацій. Ця обставина дає підстави віднести їх до «тимчасових» міжнародних організацій., не доцільно ототожнення їх з міжнародними, що постійно функціонують. організаціями. У той же час необхідно зазначити, що міжнародні конференції та наради дозволяють оперативно і досить успішно вирішувати питання, що виникають у міжнародних відносинах. Їхня кількість має стійку тенденцію до зростання. Все ж таки найбільш значущими суб'єктами регулювання сучасних міжнародних економічних відносин є ТНК та ТНБ. Саме вони утворюють «скелет» економічної інтеграції та глобалізації.

Державні інтереси всіх країн, що беруть участь у глобальних господарських процесах, знаходять вираження в міжнародному праві. Одночасно державне управління економікою формулюється у економічному праві. Таким чином, міжнародне економічне право постає як засіб на міждержавні економічні відносини, як засіб вирішення завдань та проблем, існуючих у міждержавній сфері економічної взаємодії.

Загальне визначення механізму міжнародно-правового регулювання, безвідносно до економічної сфери: «Механізм міжнародно-правового регулювання – це сукупність міжнародно-правових засобів та методів впливу на міждержавні відносини». З урахуванням такого визначення, поняття механізму міжнародно-правового економічного регулювання складають також юридичні інструменти, за допомогою яких задовольняються державні, міждержавні, наддержавні інтереси суб'єктів світового господарства. До складу цього механізму залучені також міжнародно-правові норми/принципи; міжнародні правовідносини, і юридичні факти; заходи і методи правового регулювання. При цьому міжнародне економічне право є лише частиною міжнародної нормативної системи, що регулює міжнародні економічні відносини.

Предметом міжнародно-правового регулювання виступають:

– відносини між суб'єктами міжнародного права щодо транскордонного руху товарів, фінансів, капіталів, прав, робочої сили, тобто матеріальних, економічних благ (ресурсів у сенсі);

– відносини між суб'єктами міжнародного права щодо правового режиму діяльності та статусу приватних осіб в економічній взаємодії.

Першим елементом економічного міжнародно-правового механізму регулювання є міжнародно-правова норма. Юридична функція норм полягає в нормативному регламентуванні відносин між суб'єктами. Регулювання здійснюється шляхом визначення стандартів, моделей обов'язкової, можливої та неприпустимої поведінки, а також спонуканням суб'єктів дотримуватися цих стандартів (наприклад, ГАТТ/СОТ, промислові стандарти тощо). Досягається мета специфічним юридичним шляхом встановлення взаємозалежних прав й обов'язків, що визначають правовідносини.

Другий компонент – міжнародно-правове ставлення, яке є взаємозв'язок

правий і обов'язків, які з міжнародно-правової норми. Правовідносини можна розглядати як юридичний взаємозв'язок суб'єктів, де вони здійснюють взаємні правничий та обов'язки. Правовідносини автономні і не зливаються з регульованим міжнародним ставленням. Існують також правовідносини, які не опосередковують будь-які інші відносини, наприклад процесуальні, пов'язані з участю у Статуті Міжнародного Суду ООН.

Правовідносини тісно пов'язані з регульованими відносинами. Тому доцільним є також врахування поняття правовідносини у широкому значенні як суспільного відносини, врегульованого правом. Проте елементом механізму економічного міжнародно-правового регулювання є лише правовідносини, тобто. правовідносини у вузькому значенні.

У свою чергу елементом правовідносини виступає суб'єктивне право, яке можна визначити як міру дозволеної поведінки суб'єкта, забезпечену відповідним обов'язком іншого чи інших суб'єктів. Відповідно обов'язок – міра належної поведінки суб'єкта, що відповідає суб'єктивному праву та забезпечується системою міжнародно-правового регулювання. У взаємозв'язку суб'єктивні правничий та обов'язки утворюють юридичний зміст правовідносини. Матеріальним змістом правовідносини наповнюються у процесі функціонування. Юридичний зміст стабільний, матеріальний – динамічний. При тому самому юридичному змісті матеріальне зміст може змінюватися у межах.

Вагоме значення у реалізації економічного міжнародно-правового механізму регулювання мають юридичні факти, під якими розуміються події та дії суб'єктів, що породжують юридичні наслідки. Наприклад, рішення про прийняття до членів АСЕАН чи ЄС, ратифікацію договору чи приєднання до угоди СОТ. Юридичними фактами є неправомірні дії. Вони породжують охоронні правовідносини відповідальності.

Інший важливий елемент економічного міжнародно-правового механізму регулювання – міжнародно-правова свідомість, під якою розуміється сукупність поділюваних державами поглядів, уявлень, ідей щодо необхідного міжнародного правопорядку у сфері економічних відносин. Частиною міжнародної правосвідомості є правосвідомість окремої держави, яка виражає як загальне, а й специфічне світогляд даної держави.

Визнання правових норм спрямовує процеси як формування, і реалізації міжнародно-правових норм. Воно впливає поведінка країн як через норми, а й як частина юридичного світогляду.

Головна особливість механізму економічного міжнародно-правового регулювання – нерозривний зв'язок із суверенною владою держав, за допомогою якого цей механізм створюється та приводиться в дію. Міжнародно-правове регулювання економічних відносин побудовано на відносинах влади, джерелом якої є суверенна влада держав. Механізм регулювання пов'язаний з державним апаратом, у цьому процесі беруть участь усі гілки державної влади.

Міжнародний міждержавний механізм, на основі якого розвиваються сьгодні світогосподарські зв'язки, визначає в сучасних умовах торгово-

політичні режими переважної більшості країн світу. Економічний суверенітет націй дедалі більше стає абстрактною та фактично нереалізованою категорією. Ефект масштабу виробництва, що виражається у розвитку ТНК і ТНБ та створенні міжнародних економічних організацій, стає визначальним фактором розвитку світової економіки.

Зростаюча консолідація виробничої, торгової та інвестиційно-фінансової сфер веде до формування світового виробничо-господарського комплексу, який, незважаючи на суверенітети держав, що зберігаються, включає економіки останніх як складові глобальної, інтегрованої економічної системи. Взаємозалежна та взаємопов'язана економічна система сучасного світового господарства радикально змінює моделі регулювання міжнародного бізнесу. Основою інтеграції господарського життя виступає багаторівневе та багатостороннє функціонування всесвітньої економічної системи, що об'єднує окремі країни в єдиний світогосподарський комплекс, структуроутворюючою частиною якого виступає, з одного боку, система міжурядових та неурядових міжнародних економічних організацій, а з іншого – ТНК та ТНБ.

Новий економічний світовий правопорядок, що формується, виражає і закріплює організаційну структуру економіки спільноти держав, і водночас є результатом функціонування міжнародного економічного правничий та звичаїв ділового обігу.

Ще один важливий аспект нового механізму регулювання: у сучасних умовах в основі розвитку економічних відносин між країнами лежить розвиток виробничо-господарських зв'язків – міжфірмових та внутрішньофірмових. Перед внутрішньофірмового товарообігу ТНК припадає понад 40% міжнародної торгівлі (одночасно інтенсивно розвивається процес переходу від галузевих до міжгалузевих корпорацій). Навколо них концентрується велика кількість спеціалізованих дрібних та середніх фірм, пов'язаних із першими технологічно-виробничими зв'язками. Міжнародне регулювання економіки охоплює як багатосторонні відносини між урядами держав, здійснюване через міжнародні організації, а й регулювання та сприяння розвитку світогосподарських зв'язків лише на рівні економічних суб'єктів ринкових відносин, тобто. міжфірмове регулювання, здійснюване неурядовими організаціями – міжнародними об'єднаннями підприємців, і навіть регіональними організаціями, банками, фондами.

Міжнародне регулювання підприємницької виробничо-господарської діяльності є результатом посилення взаємодії між суб'єктами світогосподарських зв'язків, що здійснюються на макро- та мікрорівні, та появи нових суб'єктів від імені ТНК і ТНБ. Організаційними формами такої взаємодії виступають міжнародні економічні організації, неурядові організації та об'єднання, регіональні.

Складається певна система міжнародних організацій, метою якої є забезпечення стабільного економічного розвитку, надання сприяння приватним підприємцям шляхом надання фінансової, науково-технічної та інших видів допомоги в інвестиційній діяльності та реалізації господарських зв'язків. Не

можна припускати помилки та ототожнювати економічний розвиток із соціальним – фактично останнє реалізується як наслідок першого і не є самоціллю (хоча більшість вітчизняних дослідників дотримуються офіційної точки зору, що проголошує соціальний розвиток пріоритетом). І розвинені країни є доказом, оскільки високий рівень життя у яких викликаний, передусім, потребою технологічної цивілізації у висококваліфікованої робочої сили, а чи не філантропією урядів та еліти.

Серед проблем, що утрудняють вивчення механізму регулювання міжнародних економічних відносин, варто виділити такі:

– Перша – розпливчастість межі між міжнародним співробітництвом суверенних держав та самостійною, наднаціональною роллю міжнародних організацій. Трансформація ЄС підтверджує, що важко зафіксувати момент, починаючи з якого слід говорити про глобальне, наднаціональне регулювання у чистому вигляді.

– Друга проблема – існування «теорії змов», коли всі труднощі сучасного життя пояснюються діяльністю «світової закуліси» в найрізноманітніших її формах (чи то масонство, чи Сіонська громада), а це створює небезпеку спочатку привнести в дослідження велику частку ідеологізованості.

Таким чином, механізм регулювання міжнародних економічних відносин розвиватиметься у бік наднаціонального багатостороннього регулювання, що використовує національний суверенітет для ефективного місцевого контролю та реалізації глобальних економічних завдань.

7.2. Інституційна складова глобального регулювання

Сьогодні дуже швидко розвивається система різноманітних організацій, створених на міждержавній та недержавній основі, головна функція яких – розробка відповідних міжнародних регулювальних норм і правил. Серед них провідну роль відіграє Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), діяльність якої сприяла формуванню міжнародних норм у таких напрямках:

– визначення основних принципів міжнародних торговельних відносин і торговельної політики;

– встановлення режимів торгівлі сировинними товарами, готовими виробами та напівфабрикатами; запровадження регулювальних заходів щодо стабілізації міжнародних ринків сировини;

– вжиття заходів проти обмежувальної ділової практики;

– регулювання умов міжнародної передачі технологій;

– створення системи преференцій у торгівлі на користь країн, що розвиваються, надання найменш розвиненим країнам допомоги в питаннях експорту.

Досить впливовим органом визнано Комісію ООН з прав міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), роботу якої спрямовано на гармонізацію законодавства в частині міжнародної торгівлі, коли передбачено запровадження таких заходів:

– укладання договорів міжнародної купівлі-продажу товарів;

- ведення міжнародних платежів, передусім розробка їхніх основних інструментів та умов, зокрема використання міжнародних простих і переказних векселів, міжнародних кредитових переказів;
- організація міжнародного комерційного арбітражу та врегулювання спорів (включаючи прийняття типового закону про міжнародний торговий арбітраж, порядок визнання й виконання рішень іноземних арбітражних судів);
- створення правил міжнародних перевезень, насамперед, морського транспортування та встановлення відповідальності транспортних терміналів у міжнародній торгівлі;
- нормування міжнародної зустрічної торгівлі;
- створення системи автоматизованої обробки даних та електронного обміну ними;
- укладання міжнародних контрактів на будівництво та на міжнародне постачання матеріалів для цих потреб.

Важливу роль у глобальній системі регулювання міжнародної торгівлі посідає СОТ – міжнародна організація наднаціонального рівня, метою діяльності якої є розроблення й запровадження системи правових норм і правил міжнародного обміну товарами й послугами та контроль за їх дотриманням. У зв'язку з цим ця інституція має забезпечити тривале й стабільне функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків й прозорості торговельних процедур, сприяти посиленню лібералізації міжнародної торгівлі та поступовому скасуванню митних і торговельних обмежень. Ця організація виконує функцію організаційно-правової основи системи міжнародної торгівлі, котра формує міжнародні правила, яких країни-члени мають дотримуватися в торговельних відносинах, а також забезпечує умови для проведення багатосторонніх перемовин з питань глобальної лібералізації торгівлі.

СОТ було створено у 1995 р. (м. Маракеш, Марокко) після підписання відповідної багатосторонньої угоди. Роком раніше вона стала правонаступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) – організації, яка проіснувала з 1947 по 1994 рр. і нараховувала 128 країн-членів. Під час діяльності ГАТТ було проведено вісім раундів багатосторонніх переговорів з питань лібералізації торгівлі, скасування тарифних обмежень та зниження митних зборів. У ході цих переговорів було укладено 28 угод, які сьогодні є головною складовою нормативно-правової бази СОТ. Наведемо перелік основних документів, що регламентують міжнародну торгівлю:

- Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ);
- Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС);
- Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС);
- Угода про вирішення спорів;
- Угода про сільське господарство;
- Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів;
- Угода про технічні бар'єри в торгівлі;
- Угода про Правила визначення країни походження товарів;
- Угода про процедури імпортного ліцензування;

- Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи;
- Угода про субсидії та компенсаційні заходи;
- Угода про захисні заходи.

Сьогодні членами СОТ є 160 країн світу, 23 країни ведуть переговори щодо вступу до СОТ. Членство в СОТ передбачає обов'язкову участь країни у всіх багатосторонніх угодах, крім декількох, коло учасників яких обмежене. Країни-члени СОТ сплачують індивідуальні внески, розраховані на основі величини часток цих країн у загальному обсязі світової торгівлі.

Вищим органом СОТ є Міністерська конференція, яку скликають один раз на два роки і яка приймає найважливіші рішення у сфері торгівлі. Керівний орган – Генеральна Рада СОТ. Засідання цього органу відбувається кожні два місяці для здійснення нагляду за функціонуванням організації та виконанням відповідних угод. Генеральна Рада також виступає як вищий орган для розв'язання суперечок і проведення моніторингу торговельної політики країн-членів. Секретаріат СОТ розміщується в Женеві, його очолює Генеральний директор, якому допомагають чотири заступники. Офіційними мовами СОТ є англійська, французька та іспанська.

Процес вступу України до СОТ розпочався 30 листопада 1993 року, коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіційну заявку Уряду України про намір приєднатися до ГАТТ. 10 квітня 2008 року Верховна Рада України прийняла законопроект «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі». 16 квітня 2008 року Закон про ратифікацію був підписаний Президентом України. Відповідно до процедур СОТ з 16 травня 2008 року Україна набула повноправного членства в цій організації.

Серед функцій Міжнародної торгової палати – узагальнення практики міжнародних торговельних відносин між країнами, а також розрахунків, серед яких центральне місце посідає створення базових умов постачання товарів у зовнішньоекономічних операціях «Incoterms». Діяльність цієї регулювальної інстанції має вирішальне значення для створення уніфікованого режиму діяльності економічних агентів у рамках глобального економічного середовища.

Відомий своєю діяльністю у світовій економіці Міжнародний валютний фонд (МВФ) формує механізми валютного регулювання, зокрема курсу і платіжних балансів. Фонд має важливі повноваження як «кредитор останньої інстанції», що приходить на допомогу країнам у разі виникнення гострих порушень економічної рівноваги, які несуть загрозу поширення на світову економіку.

Серед впливових міжнародно-економічних інституцій – Група Світового банку, що діє в рамках системи глобального регулювання, це стосується, насамперед, процедур фінансування розвитку, встановлення багатосторонніх гарантій фінансової допомоги, а також заходів щодо зменшення інвестиційних некомерційних ризиків, поліпшення інвестиційного клімату. Крім того, робота цієї інституції сприяє наданню інформації про приплив капіталу та його поширення (цим займається Багатостороннє агентство з гарантування

інвестицій), регулює виконання процедур вирішення інвестиційних суперечок між державними органами та іноземними інвесторами (це коло функцій Міжнародного центру врегулювання інвестиційних спорів), при цьому виконується нагляд дотримання Конвенції з урегулювання спорів між державними органами країн та громадянами інших держав від 1965 року. Так само, як і МВФ, Світовий банк, а передусім його центральна ланка – Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) – фактично став одним з центрів вироблення стандартів макроекономічної і структурної політики для країн-реципієнтів, тож у цих питаннях МБРР координує свої дії з МВФ.

Ще одна впливова структура – Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) відіграє важливу роль у погодженні різних аспектів економічної політики та у виробленні узгоджених її параметрів і типових законів, зокрема стосовно іноземних інвестицій і регулювання діяльності ТНК, оподаткування, експортного кредитування, розрахунків тощо.

Важливою особливістю функціонування глобальної системи регулювання стало також утворення низки міждержавних інституцій, які координують економічну політику шляхом вироблення узгодженої позиції в тих чи інших питаннях глобального розвитку. Серед них можна назвати такі структури:

«Група семи» (G7) – міжнародний клуб урядів семи найбільш розвинених країн світу з потужною економікою: США, Канади, Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Японії. «Сімка» ще недавно частіше виступала як «Група восьми», коли було до неї приєднано Росію, хоча і частково, оскільки ця дія була мотивована, насамперед, політичними, а не економічними аспектами діяльності. У 2014 р. Росію відсторонили від участі у «Великій вісімці»

«Група 10» (G10) – об'єднання західних країни з розвиненими ринковими системами.

«Група двадцяти» (G20) – включає 19 країн, що являють собою найбільші економіки світу, а також 2 угруповування – Європейський Союз та Африканський Союз. Загалом, економіки країн-членів групи становлять 90 % світового ВВП, 80 % обсягу світової торгівлі (включаючи розміри внутрішньої торгівлі в ЄС) і дві третини населення світу.

«Група 24» (G24) – об'єднує найбільші країни, що розвиваються.

«Група 77» (G77) – це найбільша міждержавна організація країн, що розвиваються, у рамках ООН та її органів.

7.3. Головні суперечності глобального регулювання економіки та їхнього подолання

Процеси регулювання світової економіки викликають серйозні труднощі у створенні механізмів адаптації наслідків економічної глобалізації до явищ соціального розвитку людства. Це зумовлено значним впливом згаданих процесів на функціонування ринків праці та розподіл суспільних доходів. Розширення дії глобального регулювання економіки – це досить складний і неоднозначний процес, пов'язаний з необхідністю подолання багатьох

внутрішніх суперечностей, які при цьому виникають, серед останніх можна виокремити такі:

– По-перше, тенденції економічної глобалізації не означають, що всі країни мають рівне становище в системі світового господарювання, яка ще формується, тобто не всі з них будуть мати однакову вигоду від перебування в такій системі. Поки що процеси глобалізації супроводжуються збільшенням розриву в економічному розвитку найбагатших та найбідніших країн, і така обставина, можливо, є визначальною для згаданих явищ у тій формі, якої вони набувають сьогодні.

– По-друге, існує очевидний дисбаланс між різними рівнями глобального регулювання. Так, регулювальні механізми діяльності ТНК більш розвинені, ніж ті, що забезпечують макроекономічне балансування різноманітних потоків активів у межах світового господарства. Особливо це стосується можливості протидіяти стихійним переливам спекулятивного капіталу, який у процесі глобалізації займає помітно ширший економічний простір і виступає значним фактором дестабілізації.

– По-третє, існує протидія між різними сферами регулювання. Очевидним є перевага вузькоекономічних і суттєва недорозвиненість соціальних та екологічних критеріїв глобального управління, що потенційно створює негативні наслідки для сталого економічного розвитку національних і регіональних економік.

– По-четверте, у нинішній системі глобального регулювання надто слабкими виявилися ті її підсистеми, які забезпечують функції контролю, що призвело до значного поширення транснаціональної злочинності. Все це створює дуже комфортні умови для збільшення кількості великих міжнародних спекулятивних операцій, які здатні миттєво дестабілізувати навіть економіки цілих країн.

– По-п'яте, між різними структурами глобального регулювання має місце слабка узгодженість дій, що породжує безсистемність, внутрішню конфліктність, а, отже, суттєво знижує соціальну ефективність регулювальних механізмів. Цим можна пояснити поки що не зовсім адекватну роль у глобальному регулюванні світової економіки найбільш універсальної міжнародної організації ЕКОСОП (Економічна і соціальна рада ООН).

Усі розглянуті обмеження й недоліки мають бути ретельно враховані в процесі подальшої діяльності міжнародних структур та в розробці більш досконалих регулятивних механізмів глобальної економіки XXI ст.

Незважаючи на посилення тенденції інтернаціоналізації економічного регулювання, однойменні міжнародна система все ще залишається дезінтегрованою, а діяльність більшості її інституцій не завжди узгоджено, а інколи їхні дії прямо суперечать одна одній. На сьогодні велику проблему становить очевидний дисбаланс між двома сторонами системи економічної глобалізації, а саме, між процесами лібералізації основних факторів виробництва в світовому господарстві з одного боку, та змістом міжнародних норм регулювання – з іншого. Ліквідувати ці суперечності можна через

удосконалення найголовніших елементів глобального регулювання ХХІ ст., реалізувавши такі заходи:

– забезпечити більш потужний вплив і єдність дій Організації Об'єднаних Націй, що дасть право структурам глобального управління керуватися у своїй роботі принципами справедливості й турботи про добробут людини;

– розширити систему Організації Об'єднаних Націй, включаючи двопалатну Генеральну Асамблею, де будуть працювати представники інститутів громадянського суспільства;

– надати Світовому центральному банку право виконувати функції останнього кредитора в критичній для суб'єкта ситуації;

– у діяльності Світової організації торгівлі посилити дію принципів вільного та справедливого міжнародного обміну, а також формування глобальної політики з огляду на конкуренцію в поєднанні з включенням у нормативні документи вимог антимонопольних положень та кодексу поведінки багатонаціональних корпорацій;

– Створити й налагодити роботу таких структур: всесвітня екологічна установа; всесвітній інвестиційний фонд з функціями перерозподілу; міжнародний кримінальний суд, який має більш широкі повноваження щодо дотримання прав людини.

ВИСНОВКИ

1. Посилення процесу транснаціоналізації мікро- та макроекономічного регулювання свідчить про утворення якісно нової, більш складної структури механізмів впливу на суб'єктів господарювання, яка формує мегарівень регулювання світової економіки.

2. Організаційна структура мегарівня складається з кількох ключових компонентів, серед яких механізми управління в транснаціональних корпораціях та мультинаціональних підприємствах (МНП), міжнародні об'єднання, урядові та неурядові організації й регіональні інтеграційні угруповання, системи регулювальних норм і правил, якими вони оперують у своїй діяльності. Разом із тим, система глобального економічного регулювання досить диверсифікована і не може стосуватись тільки мегарівня, а в сучасних умовах вона демонструє своєрідну взаємодію національних, міжнаціональних та наднаціональних форм і методів.

3. Процеси глобалізації активізували формування в суспільстві системи різноманітних організацій, створених на міждержавній й недержавній основі, головна функція яких – розробка відповідних регулятивних норм.

4. Найбільш впливові інституції системи глобального регулювання – це ЮНКТАД, ЮНІСТРАЛ, МВФ, СБ.

5. Розширення дії регулювання світової економіки являє собою досить складний і неоднозначний процес, пов'язаний з необхідністю подолання багатьох внутрішніх суперечностей глобалізації світового господарства.

Питання для обговорення

1. Система міжнародних організацій в сучасному інституційному середовищі.
2. Чим пояснюється особливе місце ООН серед інших міжнародних організацій ?
3. Регіональні інтеграційні угруповання та об'єднання, їх роль у міжнародному інституційному середовищі.

ВПРАВИ ДО ТЕМИ 7

Вправа 1. До кожного із наведених положень знайдіть відповідний термін або поняття серед перелічених нижче.

1. Міжнародні організації, які здійснюють регулювання валютних відносин між країнами, платіжних балансів країн та міжнародної заборгованості.
2. Міжнародні організації, які сприяють здійсненню структурних реформ та промислового розвитку національних економік, насамперед у країнах, що розвиваються.
3. Міжнародна організація, мета діяльності якої є розробка системи правових норм торгівлі між країнами та контроль за їх дотриманням.
4. Створені з ініціативи приватних (фізичних чи юридичних) осіб об'єднання членів різної державної приналежності, створені з метою здійснення міжнародної діяльності некомерційного характеру та які мають статус юридичної особи за внутрішнім (а не за міжнародним) правом.
5. Міжнародний клуб урядів семи найбільш розвинених країн світу з потужною економікою.
6. Найбільші з країн, що розвиваються.
7. Найбільша міждержавна організація країн, що розвиваються в рамках ООН та її органів.
8. Сукупність міжнародно-правових засобів та методів впливу на міждержавні відносини.

Терміни і поняття:

- а) СБ, ЄБРР, МВФ, Паризького та Лондонського клубів кредиторів;
- б) ЮНІДО, ПРООН), МБРР, ЄБРР;
- в) СОТ;
- г) G7;
- д) G24;
- ж) G77;
- к) міжнародні неурядові організації;
- л) механізм міжнародно-правового регулювання.

Вправа 2. У наведених нижче завданнях знайдіть єдиний варіант правильної відповіді.

1. Які інституції вирішують питання комплексної лібералізації та розробки правил для міжнародної торгівлі товарами і послугами?

- а) ГАТТ, СОТ, ЮНКТАД, Міжнародна торгова палата;
- б) МВФ, Банк міжнародних розрахунків, Паризький та Лондонський клуби кредиторів;
- в) ЮНІДО, Світовий банк, МВФ;
- г) ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР.

2. Які інституції здійснюють моніторинг процесів регулювання міжнародних валютних відносин, платіжних балансів країн та міжнародної заборгованості?

- а) ГАТТ, СОТ, ЮНКТАД, Міжнародна торгова палата;
- б) МВФ, Банк міжнародних розрахунків, Паризький та Лондонський клуби кредиторів;
- в) ЮНІДО, Світовий банк, МВФ;
- г) ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР.

3. Які інституції проводять моніторинг запровадження структурних реформ у світовій економіці, насамперед у країнах, що розвиваються?

- а) ГАТТ, СОТ, ЮНКТАД, Міжнародна торгова палата;
- б) МВФ, Банк міжнародних розрахунків, Паризький та Лондонський клуби кредиторів;
- в) ЮНІДО, Світовий банк, МВФ;
- г) ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР.

4. Які інституції оцінюють рівень регіональної міжнародної економічної інтеграції, пов'язаної зі створенням комплексних міжнаціональних (або наднаціональних) структур регулювання та ведення єдиної економічної політики?

- а) ГАТТ, СОТ, ЮНКТАД, Міжнародна торгова палата;
- б) МВФ, Банк міжнародних розрахунків, Паризький та Лондонський клуби кредиторів;
- в) ЮНІДО, Світовий банк, МВФ;
- г) ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР.

5. Які елементи включені до сучасної структури міжнародних економічних організацій:

- а) мережу організацій і органів ООН та її спеціалізованих установ;
- б) неформальні консультаційні групи (наприклад, Паризький та Лондонський клуби кредиторів, Давоський форум тощо);
- в) регіональні інтеграційні угруповання та об'єднання (ЄС, НАФТА);
- г) усі відповіді є вірними.

6. Яка міжнародна організація сприяє розвитку торгівлі, рівноправної взаємовигідної співпраці між державами шляхом розробки відповідних рекомендацій.?

- а) ЮНКТАД;
- б) ЮНСІТРАЛ;
- в) МВФ;
- г) СБ.

7. Яка організація займається передусім розробкою та прийняттям конвенцій, що зосереджують у собі угоджені норми, принципи й стандарти міжнародного торговельного права?

- а) ЮНКТАД;
- б) ЮНСІТРАЛ;
- в) МВФ;
- г) СБ.

8. Якій організації доручено регулювання валютного курсу та платіжних балансів?

- а) ЮНКТАД;
- б) ЮНСІТРАЛ;
- в) МВФ;
- г) СБ.

9. Яка організація займається фінансуванням питань розвитку й багатосторонніх гарантій допомоги для країн, що розвиваються?

- а) ЮНКТАД;
- б) ЮНСІТРАЛ;
- в) МВФ;
- г) СБ.

10. Яка інституція являє собою один із центрів розроблення стандартів економічної політики для країн-реципієнтів?

- а) ЮНКТАД;
- б) ЮНСІТРАЛ;
- в) МВФ;
- г) МБРР.

11. Яка організація займається погодженням різних аспектів економічної політики, розробленням єдиних її параметрів і типових законів? зокрема, стосовно іноземних інвестицій і регулювання діяльності ТНК?

- а) ОЕСР;
- б) ЮНСІТРАЛ;
- в) МВФ;
- г) СБ.

12. Яка організація має формувати структуру глобального управління на основі принципів справедливості й турботи про добробут людини?

- а) ЮНКТАД;
- б) ООН;
- в) МВФ;
- г) СБ.

13. Яка організація створює умови для вільної торгівлі, поєднуючи принципи конкуренції з виконанням вимог антимонопольного права та кодексу поведінки багатонаціональних корпорацій?

- а) СОТ;
- б) МБРР;
- в) МВФ;
- г) СБ.

14. У яку групу входять найбільш розвинені країни з потужною економікою?

- а) Група 77;
- б) Група 10 (G10);
- в) Група 7 (G7);
- г) Група 20 (G20).

15. У яку групу входять західні країни з розвинутою економікою та окремі країни, де відбувається формування нових ринків?

- а) Група 24 (G24);
- б) Група 10 (G10);
- в) Група 7 (G7);
- г) Група 22 (G20).

16. У яку групу, найбільшу за чисельністю поміж інших об'єднань, входять країни, що розвиваються?

- а) Група 24 (G24);
- б) Група 10 (G77);
- в) Група 7 (G7);
- г) Група 22 (G20).

17. У яку групу входять країни, що розвиваються, а також окремі країни з перехідною економікою?

- а) Група 24 (G24);
- б) Група 10 (G10);
- в) Група 77 (G77);
- г) Група 22 (G20).

18. Яку назву має акт про створення СОТ?

- а) Маракешський;
- б) швейцарський;
- в) італійський;
- г) канадський.

19. Правонаступницею якої організації стала СОТ?

- а) ЮНКТАД;
- б) ГАТТ;
- в) МВФ;
- г) СБ.

20. Скільки країн сьогодні є членами СОТ?

а) 130;	б) 90;
в) 160;	г) 110.

21. Який керівний орган СОТ?

а) Міністерська конференція;	в) Генеральна асамблея;
б) Міжвідомчий комітет;	г) Генеральна рада.

22. Який вищий орган СОТ?

а) Міністерська конференція;	в) Генеральна асамблея;
б) Міжвідомчий комітет;	г) Генеральна рада.

23. В якому місті розташовано секретаріат СОТ?

а) Чикаго;	в) Женева;
б) Будапешт;	г) Сідней.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

1. У транснаціональній корпорації міжнародне виробництво побудовано на основі прямих іноземних інвестицій, вона має прямий контроль над діяльністю своїх зарубіжних філій.

2. Міжнародна торгова палата має важливі повноваження, виконуючи функції «кредитора останньої інстанції», тобто може приходити на допомогу країнам у разі виникнення гострих порушень економічної рівноваги, що несуть загрозу поширення на всю світову економіку.

3. Група Світового банку діє в рамках системи глобального регулювання економічних процесів, це стосується ведення процедур фінансування розвитку, багатосторонніх гарантій допомоги країнам, що розвиваються або сприяння їхньому прогресу у всіх сферах діяльності.

4. До групи 20 (G20) належать країни, які досягли найбільшого рівня економічного розвитку.

5. Діяльність Світової організації торгівлі спрямовано на забезпечення вільного та справедливого міжнародного обміну товарами, на формування глобальної політики з урахуванням конкуренції та виконання вимог антимонопольних положень і кодексу поведінки багатонаціональних корпорацій.

6. Міжнародний кримінальний суд має супроводжувати формування структури глобального управління на основі принципів справедливості й турботи про добробут людини.

7. Міжнародний валютний фонд відіграє важливу роль у погодженні різних аспектів економічної політики та розробленні спільних її параметрів і

типових законів, зокрема у питаннях іноземних інвестицій і регулювання діяльності ТНК, оподаткування, експортного кредитування, розрахунків тощо.

8. Конференція ООН з торгівлі та розвитку займається розробкою міжнародних норм в однойменній сфері, використовуючи такі засоби: укладання договорів про міжнародну купівлю-продаж товарів; ведення міжнародних платежів; організацію роботи міжнародного комерційного арбітражу та врегулювання спорів; організацію міжнародного транспортування товарів, насамперед морського.

9. Міжнародна організація ГАТТ / СОТ займається питаннями комплексної лібералізації та вироблення правил міжнародної торгівлі товарами й послугами.

10. Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) регулює процеси гармонізації законодавства в однойменній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія/ Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон.наук, проф. Д.Г. Лук'яненка та д-ра екон.наук, проф. А.М. Поручника.- К.:КНЕУ, 2010.- 334с.
2. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації / У. Бек. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 406 с.
3. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. – К. : КНЕУ, 2003. – 378 с.
4. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобальні трансформації та стратегії розвитку. – К. : ВІПОЛ, 1998.
5. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин. – Київ : Пульсари, 2009. – 248 с.
6. Гаврилюк О.В. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення сучасних глобальних регіональних тенденцій // Регіональна економіка. – 2012, №3 – С.7-15
7. Гальчинский А. Кризис и циклы мирового развития / А. Гальчинский. - К. :АДЕФ Украина, 2013. – 480 с.
8. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: Методологічні аспекти / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 367 с.
9. Глобальна корпоративна система : монографія / [О. Г. Білорус, В. А. Вергун, І. Ю. Гузенко та ін.], кер. авт.. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2011. – 408 с.
10. Глобальна економіка : навчальний посібник [Електронний ресурс] / О. В. Кот, О .А. Круглова, Л. Л. Носач, Л. О. Чернишова, К. Ю. Величко, О. І. Печенка. – Електрон. дані. – Х. : ХДУХТ, 2019. – 141 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/10418/1/Global_economy_NP_2019.pdf
11. Глобальна економіка : навч. посібник: у 2-х частинах. Частина 1. Теоретичні засади глобальних досліджень : [Електронне видання] / В. В. Липов. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 228 с.
12. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : Монографія / Д. Г.Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін. за заг. ред. д.е.н., проф. Д. Г. Лук'яненка та д.е.н., проф. А. М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2008. – 420 с.
13. Глобальна економіка : навч. посібник / Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л, Гераймович, К. С. Кваша, М. М. Павленко. – К.: НУБіП України, 2017. – 319 с.
14. . Глобальна економіка : навч. посібник / О. Є. Кузьмін, О.В. Пирог, І.В. Литвин. – Львів: Вид-во Львів. Політехніки, 2016. – 300 с.
15. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія/ П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів: Видавництво ЛКА, 2015. – 594 с.

16. Глобальна економіка : навч. посібник /Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична. – Харків: Вид-во «Форт», 2016. – 358 с.
17. Глобальні асиметрії економічного розвитку : монографія / Я. М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2009. – 302. с.
18. Глобальний конкурентний простір : Монографія / О. Г. Білорус та ін.; Кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2007. – 680 с.
19. Гузенко І. Ю. Ціннісно-культурні аспекти економічної глобалізації // Економічний вісник НГУ, 2019. №1 (65). – С. 25–37.
20. Гузенко І. Ю. Геоекономічні та геополітичні детермінанти світової економіки: класичні інтерпретації в світлі сучасності // Економічний вісник НГУ, 2018. №2. – С. 9–15.
21. Гузенко І. Ю. Людський капітал підприємства у глобальному просторі економіки знань. / Прохорова В. В., Мних О. Б., Гузенко І. Ю. // Економічний вісник Дніпровської політехніки, 2021. №2. С.85–95.
22. Кальченко Т. В. Глобальна економіка : навч. посіб. / Т. В. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2009. – 364 [4] с.
23. Ковтун О. І., Куцик П. О., Башнянин Г. І.; за заг. ред. Ковтуна О. І. Глобальна економіка : навчальний посібник Львів: Видавництво ЛКА, 2014. – 704 с.
24. Компас Цілей сталого розвитку. / Глобальна Ініціатива зі Звітності, Глобальний договір ООН, Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (WBCSD). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://sdgcompass.org/wp-content/uploads/2016/09/SDG_Compas_Guide_Ukrainian.pdf.
25. Кравчук Н. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н. Кравчук. – Київ : Знання, 2012. – 782 с.
26. Майбутнє ринку праці. Протиборство тенденцій, які будуть формувати робоче середовище в 2030 році. / PWC. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf>.
27. Міжнародна економіка: підручник / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2014. – 762 с.
28. Економічні проблеми ХХІ століття : міжнародний та український виміри : монографія / [за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва]. – К. : Знання, 2007. – С. 121-140.
29. Моріс Я. Чому Захід панує – натепер / Я. Моріс. – Київ : Кліо, 2014. – 784 с.
30. Палехова Л. Л. Управління сталим розвитком: довідник базових понять. – Дніпро: НТУ «ДП», 2020. – 330 с.
31. Парадигма креативного менеджменту в глобальній економіці / за заг. ред. д.е.н., проф. Д. Г. Лук'яненка. – К.: ДВНЗ «КНЕУ», 2016. – 231 с.
32. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін.] ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника ; М-во освіти і науки, молоді та спорту

України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2011. – 703 с

33. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження)/ В. Кремень, В. Ткаченко. – К.: Т-во «Знання» України, 2013. – 415 с.

34. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2015. – 609 с. URL: https://pidru4niki.com/76957/kulturologiya/ukrayinska_lyudina_v_yevropeyskomu_s_viti

35. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку : історія і сучасність. – К. : Знання, 2007. – 241 с.

36. Чужиков В. Глобальна регіоналістика / В. Чужиков. – Київ : КНЕУ, 2008. – 272 с.

37. Huzenko I. Yu. Global trends in foreign investment and their role in the post-war reconstruction of ukraine's economy. / Alekneviciene V., Huzenko I. Yu., Solianyk L. G. // Економічний вісник Дніпровської політехніки, 2022. №1. С. 77–89.

Інформаційні ресурси INTERNET

1. Аналітичні огляди інвестиційної привабливості країн. – Access mode : www.euromoney.com.

2. Всесвітній банк. – Access mode : www.worldbank.org

3. . Європейська комісія. Сторінка новин. – Access mode : <http://europa.eu.int/news.en.htm>

4. . Євростат. – Access mode : <http://europa.eu.int/en/comm/eurostat>

5. . Законодавство України. – Access mode : <http://zakon1.rada.gov.ua>

6. Інститут міжнародної економіки. – Access mode : www.iie.com.

7. Міжнародна торгова палата. – Access mode : www.iccwbo.org.

8. Міжнародна фінансова корпорація. – Access mode : www.ifc.org.

9. Міжнародний валютний фонд. – Access mode : www.imf.org.

10. ОЕСР. – Access mode : www.oecd.org.

11. ООН. – Access mode : www.un.org.

12. ОПЕК. – Access mode : www.opec.org.

13. Світова організація торгівлі. – Access mode : www.wto.org.

14. ЮНІДО. – Access mode : www.unido.org.

15. . ЮНКТАД. – Access mode : www.unctad.org.

16. Business Week. – Access mode : www.businessweek.com.

17. CNN. – Access mode : www.cnn.com.

18. Digital Adoption Index. Worldbank. – Access mode : <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016/Digital-Adoption-Index>.

19. Financial Times. – Access mode : <http://nevs.ft.com/home/us>.

20. The Economist. – Access mode : www.economist.com.

21. The Wall Street Journal. – Access mode : <http://online.wsj.com/public/us>.

22. The Wall Street Journal Index. – Access mode : [www.il.proquest/products /pt-product- WSJ.shtml](http://www.il.proquest/products/pt-product-WSJ.shtml).